

De Kleine Aarde

Zomer '97

■ Dieren klonen
gaat te ver

■ Verliefd
op het boereneref

■ Oerdrang
Aards verhaal
door Lydia Rood

**AMAZONE-
INDIANEN**
kunnen buiten
touroperators

Kwartaalblad voor een duurzame leefstijl

‘Wat is je meer waard, een auto of een fijn huis?’

KOOS DIJKSTERHUIS

Anneke Lindeman (39) was rond 1980 een tijdje donateur van de Kleine Aarde. Vier jaar geleden nam ze weer een abonnement. ‘De Kleine Aarde sluit nu veel meer aan bij mijn leefstijl dan vroeger. Met een artikel over katoenen luiers of biologisch tui- nieren kon ik toen niets. Ik had geen kinde- ren, ik had geen tuin. Nu heb ik beide. Het blad gaat tegenwoordig niet meer zo in op technische details.’

Op de vraag of ze de Kleine Aarde morali- serend vindt, frons Lindeman verbaasd. ‘Als dat moraliserend is, dan ben ik dat ook. Een vriend vroeg me laatst waar ik het meeste geld aan uitgeef. Dat bleek na- tuurvoeding te zijn. Bij de natuurvoedings- winkel bij ons om de hoek haal ik bijna al- les. Groenten krijgen we via een abonnement. Makkelijk hoor, het is elke week spannend wat er in zit, je hoeft niet na te denken wat je nu weer zult koken.’ ‘We hebben geen auto en dan spaar je al- minstens vijfhonderd piek per maand uit. Met dat geld kun je een hypotheek van een ton aflossen. Wat is je meer waard, een au- to of een fijn huis?’

Lindeman werd als kind gegrepen door de verhalen van een oom die vaak in Afrika kwam. Hij sprak over geesten in het oer- woud en bracht de meest exotische vruch- ten mee. Haar belangstelling voor verre volken was definitief gewekt. Ze combi- neerde een baan bij het volkenkundig mu- seum in Groningen met een studie antropo- logie. Stage liep ze in Bandoeng, Indonesië, bij afvalverzamelaars. ‘Die de- den nuttig werk: opruimen. Toch werden ze door de overheid als uitschot behandeld en in heropvoedingskampen gestopt, met dieven en bedelaars. Zelf waren ze trots dat ze hun eigen inkomen verdienden.’

Terug in Nederland voerde Lindeman dis- cussies met de oom uit Afrika. Behalve sterke verhalen bracht die vooral bomen uit het oerwoud mee. ‘Hij verdient zijn centen met handel in tropisch hardhout,’ lacht Lindeman. Ze werkte bij het Derde- Wereldcentrum in Den Haag, maar vond ‘Den Haag een asfalt-jungle. We wilden niet dat onze kinderen daar opgroeiden. Mijn partner vond werk in Leeuwarden, ik in Groningen, bij het Centrum voor Internationale Samenwerking. We onder-

houden banden met kindermilieuprojecten in Senegal en Bangladesj. In Senegal heb- ben ze een jaarlijkse boomplantdag voor kinderen geïntroduceerd. Hier laten we zien hoe Senegalese kinderen dat doen, hoe ze leven. We hebben leskisten met speelgoed en muziekinstrumenten uit Senegal en Senegalese liedjes. Je kunt van alles bedenken; voor ik het weet zit ik tot mijn oren in het overwerk. Ideële organisa- ties zouden moeten onthaasten!’

Anneke Linde- man: ‘De Kleine Aarde sluit nu veel meer aan bij mijn leefstijl dan vroeger.’

Inhoud nummer 101

Landbouw

Stadstuinder in Wageningen

Amerikaan valt voor snelle eco-hap

Vrije tijd

Groen kamperen in groen Ierland

Eco-pretpark in Wales gaat met zijn tijd mee

Het Vennekespad heeft fijne zandpaden

Voeding

Novel Protein Foods komen eraan!

Recepten Koken met fruit

Vragen aan Anneloe Rijpkema

Bouwen en Wonen

Spijker op z'n kop Regenwater

Vragen aan Harrie Perebooms

Vlasisolatie kan nog milieuvriendelijker

Feuilleton

We schrijven het jaar 2047... (2)

Tuin

Het balkon Natuur

op niveau

Cursus siertuin De weg

naar het paradijs(je)

Vragen aan Marjon

Weijzen

Klonen, hè bah

Klonen, hè bah. Maar wat is er nu eigenlijk tegen?

Dierenarts-ethicus Bart

Rutgers constateert dat er

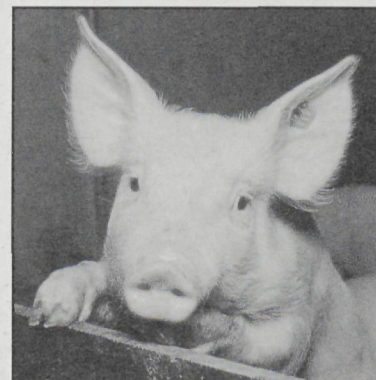
ethisch gezien tegen

klonen wel degelijk het een

en ander valt in te

brengen. Kern van zijn

betooft is respect voor de eigen waarde van het dier.

6

Eco-toerisme in het oerwoud

Je kunt er elke dag een boa constrictor tegenkomen. Maar het tropisch regenwoud van Ecuador herbergt ook de gastvrije Quichua-indianen, die hun gasten liever zelf verwerken dan zich uit te leveren aan touroperators.

16

De Kleine Aarde Actief

Open Dag op de Kleine Aarde: 29 juni

Eco-babyvoeding Voorlichting schiet tekort

Renovatie voor de Bolwoning?

Verliefd op het boerenerf

Het boerenerf gaf ooit kleur aan het agrarisch landschap. Maar nu haalt ook de boer zijn groenten bij de supermarkt en dreigt het traditionele erf te verdwijnen. Op pad met Jacomien Voorhorst, die een boek schreef over dit waardevolle erfgoed.

46

EN VERDER...

Postbus 151	2	Crypto	41
Colofon	2	Over de tong	41
Clara	2	Raadgevers	44
Commentaar	2	Bladeren	52
Uit het nieuws	4	Kunst	61
Milieu Thuis	9		
Vragen aan Jol Moors	14	Columns	
Grrroen!	15	Pauline Terreehorst	14
Regeladvertenties	26	Hans Achterhuis	40
Mensen en mogelijkheden	35	Kees Stip	43
Medewerkers	35	Koos Dijksterhuis	51

OERdrang, Aards verhaal door Lydia Rood

Wat is het in mij dat door het bos loopt met een bij?

23

De Kleine Aarde

Postbus 151, 5280 AD Boxtel
Tel.: 0411-684921, fax: 0411-683407
E-mail: dekleinearde@pz.nl
Bezoekadres: Het Klaverblad 1, Boxtel

De Kleine Aarde wil zoveel mogelijk mensen interesseren voor een milieuvriendelijke, gezonde leefwijze, gebaseerd op landbouwmethoden, voedingsgewoonten en omgang met energie en grondstoffen, die het milieu ontzien en ook in andere landen een duurzame ontwikkeling ondersteunen.

Verschijnt viermaal per jaar, bij het wisselen van de seizoenen. Columnisten schrijven onder eigen verantwoordelijkheid. Hun mening dekt niet noodzakelijk die van de Kleine Aarde.

Dit tijdschrift wordt gedrukt op honderd procent kringlooppapier.

Redactie

Koos Dijksterhuis, Laurens Lammers,
Frank van der Lecq

Aan dit nummer werkten verder mee:

Hans Achterhuis, Hans Allart, Joost Andrik, Roelof Dijksterhuis, Irma van Houts, Inge Lenting, Jol Moors, Paulien van Oosten, Harrie Perebooms, Michel Post, Anneloe Rijpkema, Michel Robles, Kim Robroek, Lydia Rood, Bart Rutgers, Kees Stip, Pauline Terreehorst, Africa van Veen, Geert Verkuyl, Marjon Weijzen

Foto's en tekeningen:

Guy Ackermans, Katrien Holland, J. Boghert/Hollandse Hoogte, Ellen Karis, Sander Kessels, Stichting Werkgroep Boerenerven, Inek Terstappen, Africa van Veen (o.a. omslag), Marjon Weijzen

Advertenties

Heleen Petteer en Paula van Woerkom
(0411-684921)

Abonnement/donateurschap

Donateurs krijgen het tijdschrift gratis toegestuurd. Standaarddonatie f45,-. Minimumdonatie f25,- per jaar. U wordt donateur door f45,- (of f25,-) over te maken op giro 52730 van de Kleine Aarde in Boxtel. Zet erbij 'nieuwe donateur'. Voor België is het gironummer 000-1137770-57. Wij nemen aan dat u uw donateurschap voortzet, tenzij u ons uiterlijk 1 oktober anders bericht.

Losse nummers

De Kleine Aarde is verkrijgbaar in de boekhandel, kiosk en natuurvoedingswinkel. Oude nummers kunnen worden nabesteld door de prijs plus verzendkosten over te maken op giro 52730 van de Kleine Aarde in Boxtel. Nrs. 1-26 uitverkocht. Nrs. 27-91 f1,-. Nrs. 92-95 f5,95. Vanaf nr. 96 f6,95. Verzendkosten f3,- voor 1 exemplaar, f5,- voor meer exemplaren.

Vormgeving: Heleen van der Sanden-De Groot

Druk: Macula, Boskoop

Uitgever: Stichting de Kleine Aarde, centrum voor een leefbare wereld.

Auteursrecht: de Kleine Aarde 1997
ISSN 0166-3704

Postbus 151

Wilt u ergens op reageren of uw ei kwijt? Stuur dan uw reactie naar de Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel, t.a.v. de redactie. De redactie kan brieven inkorten.

Tuinkers (1)

Allereerst hartelijk gefeliciteerd met jullie 25-jarig bestaan! Ik vind dat jullie heel goed werk doen en kijk ook met veel plezier terug op de zomer waarin ik bij jullie vrijwilligerswerk deed, nu alweer een flink aantal jaren geleden. Ik vind het heel leuk om cadeautjes te krijgen, maar het zakje tuinkers dat bij nummer 100 zat, is me toch in het verkeerde keelgat geschoten. Hoe kunnen jullie nou een niet-biologisch product cadeau doen? Daar snap ik echt niks van. Vandaar dat ik het uit protest terugstuur, in de hoop dat jullie wat beter nadenken in het vervolg.

Maika Cheizoo, Utrecht

Tuinkers (2)

Een cadeautje krijgen kan leuk zijn, maar van de Kleine Aarde verwachten we toch geen gangbaar zaad in een aluminium verpakking te krijgen. Hoe zit dat met jullie voorbeeldfunctie? Hierbij dus de zaadjes terug. We kopen onze zaden bij de Bolster, waar ze biologisch geteeld worden en verpakt in papieren zakjes. Afke Potze en Bas Dekker, Steenwijk

NASCHRIFT REDACTIE

De Kleine Aarde kon, en dat was inderdaad jammer, alleen aan biologisch zaad komen voor de kleinverbruikersprijs van f 3,- per zakje. 15.000 zakjes van f 3,- zijn voor de Kleine Aarde onbetaalbaar. Overigens is het tuinkerszaad waarvoor we hebben gekozen niet ontsmet. En het grootste bezwaar tegen 'gangbare' zaden is ontsmetting.

Tuinkers (3)

Wat ziet nummer 100 er prachtig uit. Niets dan lof! Van harte proficiat met dit zilveren feit. Onze dank voor de tuinkerssantatie. Een leuk idee en de twee bakjes staan al te ontkiemen in de vensterbank. De recepten zijn goed toepasbaar, de interviews zijn boeiend en het artikel over het 'prisoners dilemma' is interessant. Maar de kroon spannen de limericks van Kees Stip! Heel veel succes op weg naar nummer 200! M. de Nooy, Amersfoort

Stop het vliegtourisme

Gefeliciteerd met het zilveren jubileum van 25 jaar actievoeren voor 'een duurzame leefstijl', zoals het kwartaalblad tegenwoordig ook in zijn naamgeving laat zien. Het redactionele commentaar ging in het jubileumnummer heel toepasselijk over de duurzame samenleving, groei en duurzaamheid, duurzame projecten en duurzaam handelen. Duurzaam sparen kun je bij een adverteerder in dit nummer, als je er tenminste geen bezwaar tegen hebt dat deze bank de bekende 'Op Pad'-wereldreisbeurs sponsort van onze nationale mobiliteitsgigant! Fietsen en vogelen, kamperen en kanoën, wandelen en 'wegwezen' tot in de verste uithoeken van onze geplaagde Grote

Aarde.

Voor zogenaamd duurzaam vliegtourisme werd onlangs nog 'licht op groen' gegeven via grote posters op stations en in de krant (de Volkskrant van 21 december 1996), gesteund door een andere 'duurzame' bank met diepere kennis van mens en milieu. Met Multatuli Travel kun je - in samenwerking met Novib - (h)eerlijk op vakantie, slapen in een indianendorp of wandelen in het oerwoud!

In 'Vragen aan... Jol Moors' stelt de Kleine Aarde - toevalig (?) - de ecoreizen van Multatuli in haar antwoord ten voorbeeld. 'Soms worden er, om toeristen te lokken, natuurgebieden in stand gehouden, die anders op de schop gaan. In zo'n geval weegt dat belang zwaarder dan de vliegreis', lijkt de Kleine Aarde geruststellend op te merken. Maar om welk belang? Om toeristen te lokken en het vliegen te stimuleren? Gaat hier de deur op een kier en zijn advertenties voor vliegreizen à la Novib in principe ook in komende nummers van de Kleine Aarde te verwachten? Duurzaam blijven donezen, (...) als het moet nog eens 25 jaar, zou daardoor voor ons wel eens op de tocht komen te staan. Graag deze deur sluiten!

Guus en Wil de Vos, Abcoude

Van Bronswijk

Waarom nou afzeiken? Voer a.u.b. een dialoog! Het voorgaande feestnummer wordt ontsierd door een staaltje afzeiken, zoals mijn corporale mede-studenten dit noemen. Michel Robles laat na een provocerende inleiding professor Annelies van Bronswijk aan het woord. Zij wijst op enige gezondheidsrisico's die het draagvlak voor duurzame stedenbouw 'jammer genoeg' kunnen schaden. In haar betoog gaat ze in op een aantal

mogelijke risico's en pleit ze voor het voorkomen van ziektes. Hiermee hoopt ze dat de bewoners van duurzaam gebouwde wijken hun kinderen in de toekomst niet hoeven te laten genezen. Haar inbreng wordt vervolgens genadeloos neergesabeld. 'Wat is zij bang voor ziekten! (...) Laat Van Bronswijk zich bij haar vak houden.' Koos Dijksterhuis en Harrie Perebooms leggen haar zelfs een voorliefde voor het gebruik van DDT in de mond. Natuurlijk verdient het verhaal van Van Bronswijk de nodige nuancerings, waar de twee commentatoren ook terecht voor zorgen. Het gaat mij echter te ver om de rest van het verhaal in een terechtwijzende of - zoals het op mij overkomt - terechtstellende verpakking te steken. Hiermee beschadig je mijns inziens slechts goedwillende mensen en jaag je mogelijke medestanders tegen je in het harnas. Is dat wat een blad dat werkt aan een duurzame samenleving wil bereiken!? Kunnen jullie in een volgend nummer niet een dialoog aangaan? Hiervoor is reden genoeg. Van Bronswijk constateert gezondheidsrisico's. De zorg om het milieu is in wezen niets anders dan de zorg om het voortbestaan van en daarmee ook de gezondheid van

Commentaar

Zielig

Zielig, hè, die honderdduizenden gedode biggetjes. Vonden de varkensboeren. Die dachten hun lievelingshuisdieren nog even te redden toen de varkenspest uitbrak, door ze als de bliksem te verkopen, voordat een vervoersverbod van kracht werd. Daardoor kon de ziekte zich nog even fijn verspreiden en moeten er nog veel meer varkens in de hakselaar, biggen aan de gifspuit. Een naar idee, maar voor die biggen is het zo gek nog niet. Anders worden ze maar van de zeug afgehaald en vetgemest in een akelig hok voor ze in vrachtwagens gepropt, naar Italië gereden en ten slotte geslacht worden. Die paar varkens laatst hadden dat wel in de gaten. Die dachten 'mij niet gezien' en sprongen in de gierkelder onder de boerderij, waar ze in hun eigen stont verzopen. Boerderij? Heeft u wel eens een moderne varkenshouderij gezien? Stelt u zich een moderne landbouwschuur voor, van gigantische afmetingen. Zo'n moderne loods met van die silo's. Denkt u dan aan achttien van die loodsen op een rij en u komt in de buurt van een gemiddeld bedrijf. Een varkensvleesfabriek of zeg maar gerust varkensvlees-industrieterrein.

Nog wil Nederland niet inzien dat industriële veehouderij een doodlopende weg is. Nog grotere industrieterreinen zijn de volgende stap. Steriele fabrieken vol steriele vleesmachines. Een nog kwetsbaarder monocultuur.

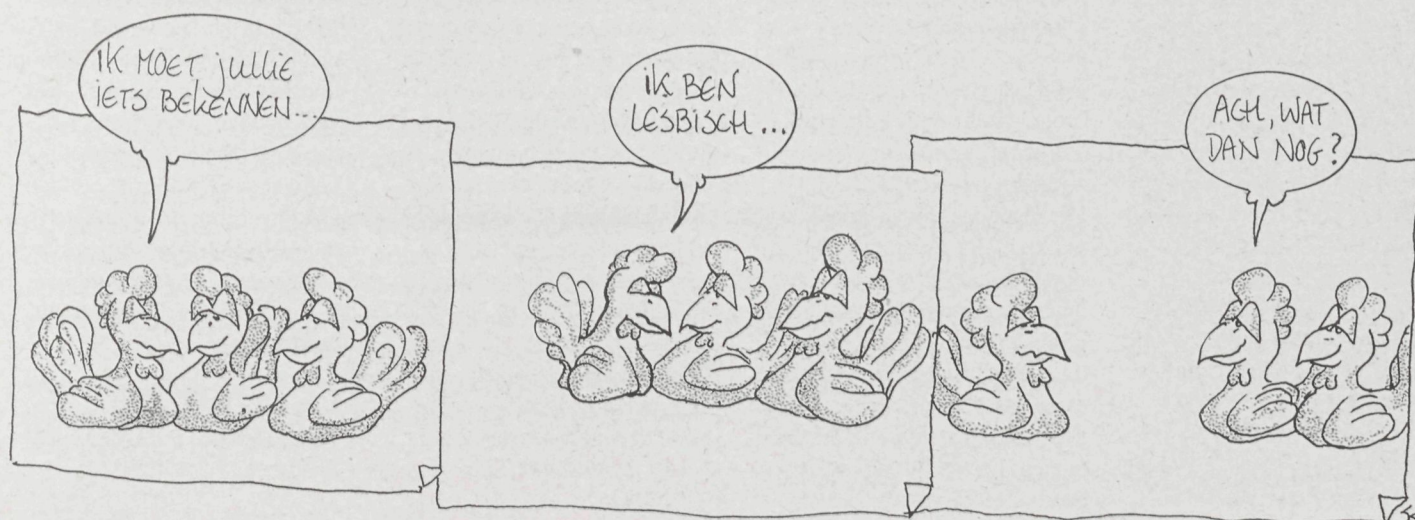
de mens. Wat dat betreft zitten jullie dus op eenzelfde golflengte. Jullie commentaar doet vermoeden dat jullie wat dit onderwerp betreft zoveel meer en beter weten, dat ik erop vertrouw dat jullie de visie van deze - in jullie ogen onwetende - professor aan kunnen scherpen. Hiermee zouden jullie de wetenschap een stukje vooruithelpen en voorkomen dat studenten, zoals ik foutieve informatie gaan leren, waarmee ze later het milieu onnodig zullen schaden. Ik weet zeker dat dat de gezondheid van de mens en het milieu ten goede komt!
Peter Slegers, student stedenbouw, Eindhoven

Naamsverandering

De Kleine Aarde past haar naam aan. De beginletter van De wordt een kleine letter. De enige juiste naam is dus voortaan de Kleine Aarde. De naamsvermelding op briefpapier en ander drukwerk blijft voorlopig hetzelfde. Deze subtiele verandering moet de Kleine Aarde beter vindbaar maken in naslagwerken en zoekindexen van derden.

CLARA

door Sander Kessels

ACTIE

Zwangere vrouwen hebben hun buik vol van gif

Op 12 mei overhandigden zwangere vrouwen 23.000 handtekeningen aan minister Van Aartsen. De vrouwen uitten hiermee hun bezorgdheid over de gevolgen van landbouwgiften en pseudo-hormonen op hun gezondheid en de gezondheid van hun kinderen. De handtekeningen zijn het resultaat van de actie 'De buik vol van gif' van de Vereniging Milieudefensie.

Bestrijdingsmiddelen worden ingezet tegen planten en dieren, richten en passant insecten etende dieren te gronde, spoelen het grond- en oppervlaktewater in en doen de vruchtbaarheid van de mens de das om. Het is lastig om die troep uit het drinkwater te halen.

(Gangbaar geteelde) aardbeien, wortels, aardappels, uien en champignons kunnen resten pesticiden bevatten (de voetjes van de champignons zouden bij het klein chemisch afval niet misstaan). Snijbloemen zijn helemaal doordrenkt van gif.

Erg jammer dat de GEA-bloemen er niet meer zijn. Maar gelukkig is minister Van Aartsen niet zo gecharmeerd van pesticiden. In juni voert hij debat over het gewasbeschermingsbeleid. Met de 23.000 handtekeningen laten de zwangere vrouwen hem weten dat ook zij hun buik vol hebben van landbouwgif. **KD**

SLA!

Blad zoekt 'vleesverlaters'

De groeiende weerzin tegen de consumptie van vlees, gevoed door alarmerende berichten over gekke-koeienziekte, salmonella en varkenspest, lijken natuurvoedingswinkels geen windeieren te leggen en uitgevers te prikkelen om meer boeken of tijdschriften uit te geven waarin de vleesloze maaltijd sterk wordt gepropageerd. Nieuw is het blad *Sla!* van de gelijknamige stichting. Binnen enkele weken na de presentatie van het nieuwe, tweemaandelijks verschijnende periodiek haalde de stichting al circa tweeduizend kersverse abonnees binnen. Het blad, waarvan de redactie opereert vanuit het onderkomen van Animal Support in Amsterdam, richt zich specifiek op de 'vleesverlaters', een nieuwe

groep consumenten die door de negatieve berichten over vlees naar alternatieven op zoek is. Volgens de Stichting *Sla!* is de tijd nu rijp voor een succesvolle anti-vleeslobby onder het motto 'Vlees mevrouw, u weet wel waarom niet...'. *Sla!* is als particulier initiatief

opgezet. Een persbericht van de stichting meldt over de initiatiefnemers dat het 'mensen zijn die zich zorgen maken over dierlijke consumptie om redenen die betrekking hebben op dierenwelzijn, milieubelasting, ethiek en ontwikkelings-samenwerking.' De publieksacties die *Sla!* komende tijd wil gaan opzetten, zullen vooral 'positief' van aard zijn, omdat de negatieve invalshoek 'niet bevorderend is voor de eetlust', aldus de initiatiefnemers van het nieuwe blad.

LL

Sla! is verkrijgbaar in de kiosk. Prijs f6,95. Een proefabonnement voor drie nummers kost f16,95. Informatie: tel. 020-4204212.

ETHIOPIË

Kleinere gezinnen door ecologische achteruitgang

Hoe armer de mensen, des te sneller groeit de bevolking, is de in ontwikkelingskringen gangbare overtuiging. Weliswaar zijn er dan meer monden te voeden, maar wie geen geld heeft, verzekert zich met een grote kinderschaar van extra werkende handen en van verzorging op hogere leeftijd. Het tegendeel blijkt het geval in Noord-Ethiopië. Dat concludeert Markos Ezra in zijn onlangs in Groningen verdedigde proefschrift. Waar vijftig, zestig jaar geleden de bergen begroeid waren met bos, zijn tegenwoordig stenige hellingen te zien. De bevolking is voor de voedselvoorziening deels

aangewezen op buitenlandse voedselhulp.

In Noord-Ethiopië neemt het geboortecijfer niet toe met de economische en ecologische malaise. Men kiest in toenemende mate juist voor kleinere gezinnen. Voorbehoedsmiddelen worden geaccepteerd en men wacht een paar jaar met trouwen. Hef gevolg is een dalend bevolkingsaandeel van zuigelingen. Kennelijk geven de extra te voeden monden de doorslag. Omdat er te weinig bruikbaar land is overgebleven en te weinig vee graast, is er bovendien geen werk voor extra handen.

KD

Demographic Responses to Ecological Degradation and Food Security, Markos Ezra, Thesis Publishers, ISBN 9051704151.

WONEN

Natuur in vorm

Na Arnhem, Nijmegen, Rotterdam en Amersfoort krijgt nu ook Breda een woonwinkel, die gezondheid en milieuvriendelijke materialen als uitgangspunten kiest. De winkel, met de naam *Natuur in Vorm*, verkoopt bouwmaterialen, meubels, verven, bedden, matrassen, beddengoed, houten vloeren, keukens, meubel- en gordijnstoffen. Er is ook een meubelmakerij en stoffeerderij. Desgewenst geeft *Natuur in Vorm* adviezen over interieurontwerp.

LL

Natuur in Vorm, Terheydenstraat 3a, 4811 AW Breda, tel. 076-5229517.

Weidevogels steeds beter beschermd

De weidevogelbescherming verloopt in Nederland voorspoedig. Dat blijkt uit het jaarverslag 1996 van het Landschapsbeheer Nederland, de koepelorganisatie van alle provinciale stichtingen Landschapsbeheer, die de coördinatie in handen heeft van het Project Weidevogels. Het project, dat in 1994 door het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij werd uitgezet, ligt mede door het broedsucces van weidevogels, als Kievit, grutto en tureluur, op schema. In 1998 zullen de provinciale stichtingen Landschapsbeheer op een oppervlakte van minimaal 120.000 ha de weidevogelbescherming moeten beheren. Ruim 3300 vrijwilligers en 4800 boeren zijn inmiddels bij het project betrokken. Samen hebben zij meer dan 44.000 legsels van weidevogels gevonden en gemarkeerd. Dat is ongeveer vier maal zoveel als in 1993, voor de aanvang van het project. **LL**

Jonge grutto's

SAMENWERKING

Natuurwinkel krijgt er Belgische filialen bij

De Natuurwinkel is gaan samenwerking met de Belgische keten 'Bioshop'. De laatste zal voortaan vrijwillig onder de vlag van de Natuurwinkel opereren. Volgens de Nederlandse organisatie is hiermee 'het grootste samenwerkingsverband in de Europese natuurvoedingsbranche' tot stand gekomen.

In totaal gaat het nu om 76 filialen die draaien onder de formule van 'De Natuurwinkel'. De jaaromzet van de nieuwe winkelgroep bedraagt circa tachtig miljoen gulden. De samenwerking heeft tot doel om via schaalvergroting van het bedrijf uiteindelijk tot lagere prijzen voor biologische producten te komen. Op het terrein van huismerken, automatisering, reclame en marketing zal er verder vanuit een centraal punt gewerkt worden. De Bioshops moeten nog wel een facelift ondergaan en dezelfde moderne huisstijl krijgen als de filialen van De Natuurwinkel. Die aanpassing zal nog deze zomer zichtbaar worden. **LL**

Sterke groei biologische bedrijven in Brabant

De biologische landbouw in Noord-Brabant is in anderhalf jaar sterk gegroeid. Tussen mei 1995 en december 1996 zijn er elf bedrijven bijgekomen, een stijging van 23 procent. De verwachting is dat er op korte termijn nog zeven bedrijven omschakelen naar biologische landbouw.

De groei is mede te danken aan het actieve beleid van de provincie Brabant om biologische landbouw, evenals de afzet van biologische producten, te stimuleren. Financieel is het voor een Brabantse boer hierdoor aantrekkelijk om een milieu-

vriendelijke bedrijfsvoering in te voeren. De afzetvergroting wordt onder meer gezocht in de opzet van boerenmarkten in de vijf grote Brabantse steden en het opvoeren van het aantal afhaalpunten voor groente-abonnementen'. Dat is inmiddels gegroeid van zes tot 42. Ook vier supermarkten deden met deze trend mee door het assortiment biologische producten sterk uit te breiden. Ten opzichte van 1991 is het aantal biologische bedrijven in Noord-Brabant gestegen met 64 procent, tegenover landelijk 40 procent. De inspanningen hebben dus duidelijk hun vruchten afgeworpen. **LL**

WETGEVING

VROM: terugname wit- en bruingoed verplichten

Per 1 januari 1999 zullen producenten en importeurs van wit- en bruingoed alle apparaten die als afval bij consumenten en bedrijven vrijkomen gratis voor herwerking moeten terugnemen. Dit blijkt uit een ontwerpbesluit van minister De Boer van Milieu. Naast deze terugnameplicht gaat een abso-

luut verbod gelden op de handel in afgedankte, cfk-houdende koelkasten naar Oost-Europa en Afrikaanse landen. De terugnameplicht zal eerst gaan gelden voor grote apparaten als koelkasten en wasmachines. Pas in het jaar 2000 treedt ze ook in werking voor koffiezetapparaten, strijkeijzers en andere kleinere apparaten. In totaal gaat het dan om 9 miljoen apparaten per jaar. **LL**

WEBSITE

Landbouwinformatie via CLM op internet

Het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM) heeft een website geopend op internet over duurzame land- en tuinbouw in binnen- en buitenland. Kern van de site vormen rapporten, persberichten en artikelen van het CLM zelf. Ze bevatten gegevens over onder meer agrarisch natuurbeheer, mest en

mineralen en de milieulast voor bestrijdingsmiddelen. De CLM-homepage is vooral gericht op buitenlanders, Nederlandse onderzoekers, beleidsmakers, boeren en tuinders. De teksten zijn zowel in het Nederlands als Engels op te vragen. Reacties op de site zijn welkom bij het CLM. Internet-adres: <http://www.clm>. **LL**

Met bijdragen van Laurens Lammers en Koos Dijksterhuis

Sommigen zien voor het klonen van dieren economisch interessante mogelijkheden in de veehouderij. Maar volgens dierenarts-ethicus Bart Rutgers zitten er ethische haken en ogen aan. Klonen druist in tegen de erkenning van de eigen waarde van het dier. Daarom zou volgens hem moeten worden afgezien van het klonen van landbouwhuisdieren.

BART RUTGERS

Toen in februari het bestaan van Dolly, kloon van een volwassen schaap, wereldkundig werd gemaakt, barstte de maatschappelijke discussie over het klonen van mens en dier in alle hevigheid los. Opmerkelijk is dat de discussie vooral gaat over mensen en eigenlijk nauwelijks over dieren. Het klonen van mensen blijkt op grote maatschappelijke weerstand te stuiten, maar ook tegen het klonen van dieren kunnen ethische bedenkingen worden aangevoerd.

Het klonen van dieren is niet nieuw. Er wordt al meer dan 25 jaar met de kloontechniek geëxperimenteerd. Men zag met name voor de veehouderij economisch interessante mogelijkheden. Het toekomstbeeld van een stal vol klonen van een topkoe of een topvarken doemt op. Zover is het echter nog lang niet. De resultaten van de kloontechniek zijn nog onvoldoende voor grootschalige toepassing in de veehouderij. Deskundigen verwachten echter dat door verbetering van de techniek het slagingspercentage zal toenemen. Terwijl in laboratoria werd gewerkt aan de verdere ontwikkeling van de kloontechniek, is in Nederland begin jaren negentig onderzoek gedaan naar de genetische, foktechnische en economische effecten van het gebruik van klonen in de rundveehouderij en de varkenshouderij. Het klonen van landbouwhuisdieren blijkt naadloos te passen in de doelstellingen van de gangbare, commerciële veehouderij. Bewust gebruik ik hier de term 'gangbare veehouderij'. Immers, in de niet-gangbare veehouderij, zoals de biologische, gelden andere uitgangspunten en doelstellingen. De gangbare veefokkerij is gericht op het voortbrengen van dieren die economisch en biologisch zo efficiënt mogelijk produceren. Om dit fokdoel te bereiken, maakt men bij de selectie gebruik van 'genetisch hoogwaardige' dieren. Dat zijn dieren die een hoge erfelijke aanleg hebben voor de gewenste productiekenmerken, zoals vlees- en melkqualiteit.

Diverse voortplantingstechnieken bieden de mogelijkheid de fokdoelen versneld te bereiken. Bij

landbouwhuisdieren is *kunstmatige inseminatie* verreweg de belangrijkste voortplantingstechniek, op afstand gevolgd door *embryotransplantatie*. Klonen kan de volgende in het rijtje zijn. Aangezien door klonen genetisch identieke dieren worden verkregen, is het mogelijk varkens en runderen voort te brengen met precies dezelfde productiekenmerken als het fokdier waaruit zij

voortgekomen zijn. Zie hier het toekomstbeeld van de varkenshouderij: stallen vol met uniforme vleesvarkens, dieren met allemaal dezelfde voor- en gewenste productie-eigenschappen. Commercieel een aantrekkelijk perspectief. Voorwaarde is natuurlijk wel dat de aanschafkosten van de kloon lager zijn dan de te verwachten meeropbrengst. Voorlopig zijn de kos-

ten van de 'productie' van klonen vele malen hoger dan die van biggen die met behulp van de klassieke voortplantingstechnieken, zoals kunstmatige inseminatie, zijn voortgebracht. Daar komt bij dat in de varkenshouderij ook met de huidige voortplantingstechnieken goede genetische vooruitgang valt te boeken. Hoewel het klonen van landbouwhuisdieren op

EEN DIER IS GEEN DING

Klonen schendt eigen waarde van het dier

Genetische
versmalling maakt
dieren kwetsbaar

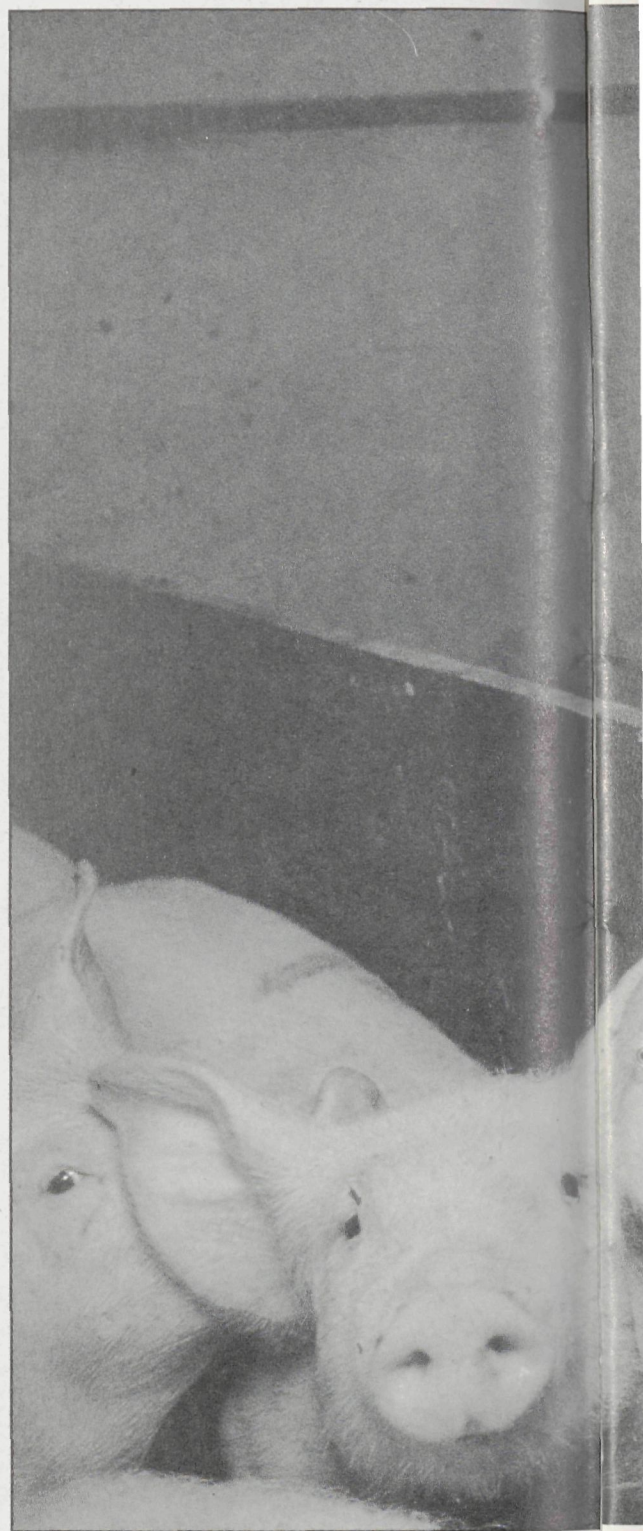
Sommigen zien voor het klonen van dieren economisch interessante mogelijkheden in de veehouderij. Maar volgens dierenarts-ethicus Bart Rutgers zitten er ethische haken en ogen aan. Klonen druist in tegen de erkenning van de eigen waarde van het dier. Daarom zou volgens hem moeten worden afgezien van het klonen van landbouwhuisdieren.

BART RUTGERS

Toen in februari het bestaan van Dolly, kloon van een volwassen schaap, wereldkundig werd gemaakt, barstte de maatschappelijke discussie over het klonen van mens en dier in alle hevigheid los. Opmerkelijk is dat de discussie vooral gaat over mensen en eigenlijk nauwelijks over dieren. Het klonen van mensen blijkt op grote maatschappelijke weerstand te stuiten, maar ook tegen het klonen van dieren kunnen ethische bedenkingen worden aangevoerd.

Het klonen van dieren is niet nieuw. Er wordt al meer dan 25 jaar met de kloontechniek geëxperimenteerd. Men zag met name voor de veehouderij economisch interessante mogelijkheden. Het toekomstbeeld van een stal vol klonen van een topkoe of een topvarken doemt op. Zover is het echter nog lang niet. De resultaten van de kloontechniek zijn nog onvoldoende voor grootschalige toepassing in de veehouderij. Deskundigen verwachten echter dat door verbetering van de techniek het slagingspercentage zal toenemen. Terwijl in laboratoria werd gewerkt aan de verdere ontwikkeling van de kloontechniek, is in Nederland begin jaren negentig onderzoek gedaan naar de genetische, foktechnische en economische effecten van het gebruik van klonen in de rundveehouderij en de varkenshouderij. Het klonen van landbouwhuisdieren blijkt naadloos te passen in de doelstellingen van de gangbare, commerciële veehouderij. Bewust gebruik ik hier de term 'gangbare veehouderij'. Immers, in de niet-gangbare veehouderij, zoals de biologische, gelden andere uitgangspunten en doelstellingen. De gangbare veefokkerij is gericht op het voortbrengen van dieren die economisch en biologisch zo efficiënt mogelijk produceren. Om dit fokdoel te bereiken, maakt men bij de selectie gebruik van 'genetisch hoogwaardige' dieren. Dat zijn dieren die een hoge erfelijke aanleg hebben voor de gewenste productiekenmerken, zoals vlees- en melkwaliteit.

Diverse voortplantingstechnieken bieden de mogelijkheid de fokdoelen versneld te bereiken. Bij

landbouwhuisdieren is *kunstmatige inseminatie* verreweg de belangrijkste voortplantingstechniek, op afstand gevolgd door *embryotransplantatie*. Klonen kan de volgende in het rijtje zijn. Aangezien door klonen genetisch identieke dieren worden verkregen, is het mogelijk varkens en runderen voort te brengen met precies dezelfde productiekenmerken als het fokdier waaruit zij

Genetische
versmalling maakt
dieren kwetsbaar

EEN DIER IS GEEN DING

Klonen schendt eigen waarde van het dier

voortgekomen zijn. Zie hier het toekomstbeeld van de varkenshouderij: stallen vol met uniforme vleesvarkens, dieren met allemaal dezelfde voorstelbare en gewenste productie-eigenschappen. Commercieel een aantrekkelijk perspectief. Voorwaarde is natuurlijk wel dat de aanschafkosten van de kloon lager zijn dan de te verwachten meeropbrengst. Voorlopig zijn de kos-

ten van de 'productie' van klonen vele malen hoger dan die van biggen die met behulp van de klassieke voortplantingstechnieken, zoals kunstmatige inseminatie, zijn voortgebracht. Daar komt bij dat in de varkenshouderij ook met de huidige voortplantingstechnieken goede genetische vooruitgang valt te boeken. Hoewel het klonen van landbouwhuisdieren op

De Commissie Biotechnologie

De Commissie is ingesteld krachtens de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren. De minister van Landbouw benoemt de leden van de commissie. In de wet staat dat er een ethicus, een socioloog, twee medisch of dierlijk biotechnologen, een proefdierkundige, een etholoog (deskundige van diergedrag), een diergeneeskundige of zoötechnicus en ten slotte een deskundige op het gebied van de humane medische wetenschappen in moet zitten.

termijn economisch interessant zou kunnen worden, moeten er ethische vraagtekens bij worden geplaatst. In onze samenleving is de erkenning van de 'eigen waarde' van het dier een algemeen aanvaard uitgangspunt voor moreel verantwoord handelen met dieren. Hiermee brengen we tot uitdrukking dat dieren niet louter als dingen zijn te beschouwen, maar dat zij als levende wezens respect en bescherming verdienen. Ethisch gezien is het klonen van landbouwhuisdieren vooral problematisch omdat het niet goed is overeen te brengen met respect voor hun eigen waarde. Erkenning van de eigen waarde van het dier kan op twee manieren worden opgevat. Enerzijds houdt het in dat er rekening wordt gehouden met de gezondheid en het welzijn van dieren. In de praktijk komt dit neer op het zo min mogelijk berokkenen van dierenleed.

Anderzijds heeft erkenning van de eigen waarde betrekking op respect voor de integriteit van het dier. Daarmee wordt respect voor de heiligheid en gaafheid van het dier bedoeld, voor de ongeschondenheid van het dier-zijn, met alle daarbij behorende eigenschappen. Een belangrijk aspect van integriteit is het behoud van diersoortspecifieke vermogens tot zelfregulering en zelfhandhaving.

Integriteit heeft niet alleen betrekking op individuele dieren, maar ook op populaties, bijvoorbeeld een kudde koeien of varkens. Respect voor de integriteit van het dier houdt in dat mensen niet zonder gegronde redenen ingrijpen in het leven van dieren. Het zal duidelijk zijn dat respect voor de integriteit van het dier verder reikt dan de zorg voor enkel de gezondheid en het welzijn.

Bij het klonen van dieren nu zijn zowel de gezondheid en het welzijn als de integriteit in het geding. Een belangrijk bezwaar tegen klonen is het risico van teloorgang van genetische diversiteit binnen de populatie. Een dierpopulatie is voor zijn voortbestaan zeer gebaat bij genetische variatie. Grote genetische diversiteit draagt er toe bij dat dieren op de korte of lange termijn beter bestand zijn tegen uiteenlopende omstandigheden en ziekten.

Genetische versmalling heeft twee belangrijke nadelige effecten op dierpopulaties. Ten eerste is een genetisch smalle populatie zeer kwetsbaar voor bedreigingen van buitenaf, zoals veranderende omgevingsfactoren en allerlei ziekteverwekkers. Daardoor kunnen gemakkelijker gezondheidsstoornissen en welzijnsproblemen optreden. Door eenzijdige selectie op productietekenen is in de gangbare veehouderij al een flinke genetische versmalling opgetreden. Daar vormen de zogenoemde 'productieziekten' een bekend en geducht verschijnsel. Bij eenzijdige selectie op melkproductie zijn dat bijvoorbeeld verminderde vruchtbaarheid en een

grotere kans op uierontsteking.

Ten tweede kan genetische versmalling leiden tot verlies van diersoortspecifieke vermogens, die voor de zelfhandhaving op termijn belangrijk zijn. Voorbeelden zijn de broedsheid van kippen en de wroetbehoefte van varkens, die 'eruit zouden kunnen worden gefokt'. In het licht van respect voor de integriteit is verlies van deze vermogens echter ongewenst.

Het verlies van genetische diversiteit is, zo zal duidelijk zijn, geen argument tegen het klonen op zich, maar tegen de eenzijdige, op productie gerichte fokkerij. Intussen loopt een genetisch smalle populatie, die bovendien bestaat uit identieke dieren, met klonen grotere risico's dan met de klassieke voortplantingstechnieken.

Een ander bezwaar tegen klonen is de onnatuurlijkheid ervan. Kenmerkend voor de kloontechniek is dat het voortplantingsproces zich voor het grootste deel buiten het dier afspeelt. Het natuurlijke voortplantingsproces is vervangen door technologische hoogstandjes. Er is alleen nog maar een draagmoeder (lees baarmoeder) nodig, waarin het gekloonde embryo kan volgroeien.

Deze 'externalisering' van het voortplantingsproces gaat bij klonen verder dan bij voortplantingstechnieken als *in vitro*-fertilisatie of *in vitro*-productie van embryo's. Nog verdergaande externalisering van het voortplantingsproces is niet verenigbaar met respect voor de integriteit van het dier.

In de lijn van de externalisering van het voortplantingsproces moet ook de 'verdinglijking' van het dier worden gezien. In een sterk op productie gerichte veehouderij dreigt het dier steeds meer een ding te worden. Omdat klonen deel uitmaakt van het productiesysteem, kan deze techniek worden beschouwd als een volgende stap in de verdinglijking van het dier. Reductie van dieren tot manipuleerbare productiemachines valt niet te rijmen met respect voor de integriteit van het dier. Daarom moet het klonen van landbouwhuisdieren worden afgewezen.

In Nederland is het klonen van dieren niet vrij toepasbaar. Volgens de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren is klonen van dieren een biotechnologische handeling die vergunningplichtig is. Een vergunning kan pas worden verleend nadat het klonen ethisch is getoetst door de Commissie Biotechnologie (zie ook het kader). Naar verwachting gaat het integriteitscriterium in de ethische toetsing van de Commissie een belangrijke rol spelen. Als de integriteit van het dier echt serieus wordt genomen, is het onwaarschijnlijk dat het toekomstbeeld van stallen met klonen ooit werkelijkheid wordt.

Dr. Bart Rutgers is dierenarts-ethicus bij de faculteit Diergeneeskunde van de Universiteit Utrecht.

Naaktslakken

Het Bredase bedrijf *Brimex*, het Nederlandse verkooppunt van natuurlijke bestrijdings- en bemestingsmiddelen, biedt een middel aan ter bestrijding van naaktslakken. Het zijn *nematoden*, kleine aaltjes van slechts een millimeter lang. Deze scheiden een bacterie af die fataal is voor naaktslakken.

Veel tuiniers vrezen de voorkeur van de naaktslak voor de kostelijke groenten in de moestuin. Ze leven in een vochtige omgeving en houden zich een groot deel van de dag verscholen in de grond of onder compost. Alleen 's nachts of na een regenbui komen ze boven om rafelige gaatjes uit bladeren te eten of stengeltjes van jonge zaailingen aan te vreten of af te breken. De aangevreten plekken vormen een invalspoort voor allerlei plantenziekten. Naaktslakken, die in 24 uur soms vijftig procent van hun lichaamsgewicht eten, kunnen dan ook een ware plaag zijn voor de tuin.

Milieuvriendelijke chemische korrels op de grond strooien helpt niet. Immers, negentig procent van de naaktslakken zit in de bodem. Nematoden echter dringen de bodem binnen en scheiden daar de genoemde bacterie af. Als de naaktslak daarmee in aanraking komt, staakt hij de vraat en krijgt hij een zwelling achter de kop. Na twee weken vergaan alle aangetaste slakken en gaat een nieuwe generatie nematoden op zoek naar een prooi.

FOTO: BIOBEST

MILIEU THUIS op de Kleine Aarde

onder redactie van Laurens Lammers

Nematoden zijn via de vakhandel te bestellen. Daar is een bestelkaart te krijgen, die opgestuurd moet worden naar Brimex. Het bedrijf raadt aan om de nematoden direct na ontvangst uit te zetten.

Wassen met sop

Bets Slootjes-Rietveld uit Haastrecht stuurde een tip voor een bezuiniging op zeep en water bij het draaien van de hoofdwass, die ze zelf al tien jaar toepast. Halvering van de hoeveelheid zeepoeder levert naar haar mening te weinig besparing op en dus bedacht ze het volgende. Uit de wasmachine komt sop. En sop is ook zeep. Die kun je nogmaals gebruiken om een was te laten weken. Bij het aanzetten van de wasmachine hangt ze daarom de afvoerslang in een dicht wasmand om het sop op te vangen en nieuw wasgoed hierin voor te weken. Na een ruim een uur gaat de kookwekker af en de slang weer in de afvoer van de wasmachine om zo het programma af te maken. Vervolgens is de vol-

gende was aan de beurt. Het voorgeweekte wasgoed kan zo de machine in, evenals het resterende sop en eventueel nog een beetje zeepoeder. Dit wasprogramma zal een kwartier korter duren, omdat de wasmachine niet zoveel tijd nodig heeft om het sop te verwarmen. Zo kun je soms ook nog een derde keer wassen.

Bets Slootjes-Rietveld is zeer enthousiast: 'Kent u het gezegde *het sop is de kool niet waard*? Welnu, mijn sop is twee of drie kolen waard. Met kolen bedoel ik dan: twee keer vijf kilogram vuile was.'

Inmaaktip

Van Els Feenstra uit Nisse ontving de Kleine Aarde een inmaaktip. Afgelopen najaar maakte Feenstra voor het eerst zuurkool van spitskool. Dat is haar uitstekend bevallen en door een toeval kreeg ze een tweede kans, schrijft ze. 'Er stond nog vrij veel koolrabi in onze moestuin. Toen begon het ineens hard te vriezen. Jammer. Na een weekje heb ik

toch nog maar een koolrabi mee naar huis genomen. Tot mijn verbazing bleek de knol, net aan het ontdooien, uiterst gemakkelijk te schillen. Verder papte hij nauwelijks. Ik heb hem geraspt en het rook goed. Daarna heb ik de rest ook geoogst. En we eten nu heerlijke zuurkoolrabi.'

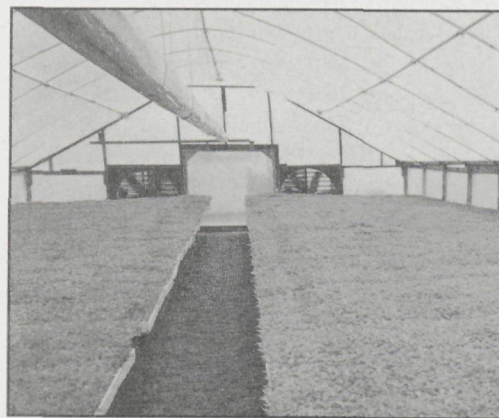
In de keuken van de Kleine Aarde...

Op de Kleine Aarde glimmen de glazen mooi doordat ze na een afwasbeurt in de machine goed worden afgedroogd. De Kleine Aarde vermijdt thee-aanslag door geen porselein maar theeglazen te gebruiken. Kruiwagens g.f.t.-afval verdwijnen wekelijks uit de Kleine Aarde-keuken naar de composthoop. In de keuken worden zo veel mogelijk producten met het Eko-keurmerk gebruikt. De koffie en thee zijn er dus niet alleen voorzien van het Max Havelaar- of Fair Trade-keurmerk. Het Eko-keurmerk garandeert ook de kwaliteit van de producten in de keuken. Vervuilde of bedorven waar komt dan ook niet voor.

Tot zover, in plaats van enkele onjuistheden in de rubriek *Milieu Thuis* in nummer 100, de waarheid over de keuken van de Kleine Aarde...

Peperplantjes, voorgekweekt in de kas (zie inzet), worden uitgepoot met behulp van pootmachines.

Biologisch boeren in de VS:

Amerikaan valt voor snelle hap

10

De biologische landbouw in de VS is in tien jaar bijna verviervoudigd. De Amerikanen valt vooral voor de biologische snelle hap. Op bezoek bij Joe's Vegetables, Hollister, Californië.

PAULIEN VAN OOSTEN

Joe Herbert (39), eigenaar van het bedrijf *Joe's Vegetables*, haalt me op in San José, een stad zo'n 25 kilometer ten zuiden van San Francisco. San José is het centrum van Silicon Valley, een vallei die midden in een enorm landbouwgebied het hart van de computerindustrie van de VS herbergt. Hier hebben giganten als Apple en Microsoft zich gevestigd. De eerste veertig kilometer van de rit zien we weinig bijzonders. Na Gilroy, dat zichzelf heeft uitgeroepen tot knoflookstad, verandert de omgeving. Hier worden broccoli, uien, paprika's, knoflook en tomaten verbouwd. We zien velden met jonge uien en knoflook. We passeren kersen- en abrikozenboomgaarden en even later zie ik walnootplantages met bomen van klein tot groot. Californië zit midden in het regenseizoen. Joe's Vegetables in Hollister teelt biologische producten. In de auto vertelt Joe dat de overgang van hun familiebedrijf van

traditioneel naar biologisch bar weinig met een ideologie te maken had. Nadat zijn elf jaar oudere broer Pat in 1967 na het overlijden van zijn vader bedrijfsleider werd, boerde hij nog zeker twintig jaar in de traditionele zin. Pas ruim acht jaar geleden ging hij over op biologisch. 'Dat was eerst alleen uit economische overwegingen. De overheid had plannen om in hoog tempo bepaalde bestrijdingsmiddelen te verbieden,' vertelt Joe. 'Pat probeerde uit te vogelen hoe hij kon werken zonder chemicaliën, nog voordat de overheid hem daartoe zou dwingen.' Het draaide uit op een totale ommekeer. Pat dacht eerst dat de biologische landbouw een inferieur product opleverde. Later zag hij dat het juist een kwaliteitsproduct opbracht. Joe: 'Hij werd geleid door de uit Oostenrijk afkomstige filosofie dat een boer 'goede' bacteriën in de grond moet vasthouden en vermeerderen. Deze bacteriën zijn belangrijk voor de plant omdat ze hem helpen voedsel op te nemen en

beschermen tegen ziekten. Goed composteren is ook belangrijk. Mijn broer composteert elk jaar voldoende om zeker 2,5 kilo per vierkante meter te verspreiden.'

Handgewied

Aangekomen in Hollister maken we een ronde over Pats bedrijf. In de kassen zijn paprikaplantjes in lange rijen uitgezet. Buiten is er niet veel leven in de brouwerij. Zijn boerderij heeft tien werknemers vast in dienst. 'In het oogstseizoen kan hij wel drie- tot vierhonderd mensen gebruiken', vertelt Joe. Zijn eigen bedrijf heeft drie vaste en vijftig seizoenarbeiders. Joe's Vegetables is vijf jaar geleden opgericht als een nevenonderneming van het familiebedrijf. Het verwerkt en bewerkt groente van het moederbedrijf tot gedroogde en diepvriesproducten, als knoflook, uien, chilipepers en paprika. Kitty, Pats zus, is zakelijk partner; Joe's vrouw Barbara verdient de kost bij een verzekeringsmaat-

schappij. Het bedrijf is met z'n 700 acres (280 hectare, red.) een middelgrote boerderij in Californië. Voor een biologisch bedrijf is het groot. Joe: 'Pat heeft zijn bedrijf bewust niet vergroot omdat hij als bedrijfsleider een oogje in het zeil wil kunnen houden.' Joe's Vegetables werkt met nog vier andere landbouwbedrijven op contractbasis. Robin, Pats dochter, doet alle tests die vereist zijn voor een garantiecertificaat. Dat geldt voor de producten, maar ze test ook de compost. Een keurmerk krijgen de producten overigens pas na goedkeuring door één van drie certificeringsbedrijven. 'Het grootste probleem van dit bedrijf is onkruid wieden,' zegt Joe. 'Omdat we geen bestrijdingsmiddelen gebruiken, gebeurt het bijna altijd met mensenhanden. Dat is heel kostbaar.' Soms komt er een tractor met een cultivator aan te pas, een enkele keer wordt een heel veld afgebrand met een propaanbrander vlak voordat de planten gaan groeien. Een tweede barrière die het bedrijf moet nemen, is investeren: de omzet is, hoewel groeiend, nog niet groot genoeg om de grote machines aan te schaffen die eigenlijk nodig zijn. De trend is dat Amerikaanse biologische boeren zich, na eerst zelfstandig geopereerd te hebben, weer gaan verenigen in 'ouderwetse' coöperaties.

Gemakseten

Het grootste biologische landbouwareaal in de VS is te vinden in de staat Oregon. Voor de meeste variatie aan producten moet je in het zuidelijker liggende Californië zijn. De snelst groeiende markt is die van de geprepareerde natuurlijke voedingsmiddelen, diepvriesmaaltijden en geconcentreerde sauzen en sapjes. De Amerikaanse consument maakt een run op makkelijk te bereiden en gezond voedsel. Europa en Japan zijn, afgezien van de Amerikaanse markt, de belangrijkste afnemers van de Amerikaanse biologische producten. Tomaten- en pastasauzen, soepen, salsa's, ingevroren groente en complete maaltijden vormen de hoofdmoot. Volgens Holly Givens, projectmanager van de *Organic Trade Association* in Greenfield in de staat Massachusetts, heeft de sector de omzet over 1995 met zestien procent verhoogd. De export naar Europa en ook naar Nederland is toegenomen. Inclusief de directe verkoop aan Amerikaanse consumenten was de sector goed voor een omzet van bijna 715 miljoen dollar in 1995. Dit wordt niet als 'hard' gegeven beschouwd omdat het Amerikaanse

ministerie van Landbouw (USDA) de gegevens niet kan bevestigen. 'Het feit dat er nauwelijks harde cijfers over deze marktsector te krijgen zijn, is voornamelijk te wijten aan het gebrek aan interesse van overheidszijde', zegt Bob Scowcroft, directielid van de *Organic Farming Research Foundation*. 'De infrastructuur om deze gegevens te verzamelen ontbreekt. Het USDA heeft nog geen vat op het biologisch boeren.'

Geen modeverschijnsel

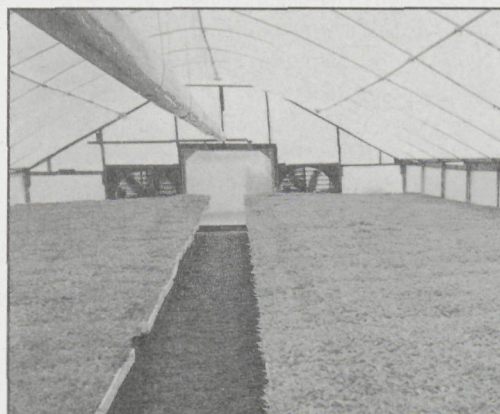
Waar het USDA wel met 'concrete' cijfers is gekomen, betreft het schattingen van areaal en gecertificeerde boerderijen. Het areaal aan biologische landbouw bedroeg in 1994 1.127.000 acres, ongeveer 0,1 procent van het totale Amerikaanse landbouwgebied. Het is een verdubbeling ten opzichte van het eveneens geschatte aantal acres in 1991. Het aantal boerderijen bedraagt 4.050, zo'n 0,2 procent van het totaal. Volgens het USDA kun je daar rustig nog enkele duizenden niet-gecertificeerde boerderijen bij optellen. 'Een enorme groei, die vooral te danken is aan een positievere houding van de pers en van winkeliers die natuurlijke producten verkopen en een veel bewustere houding van het publiek', aldus OTA.

'Alle verbeteringen en de omzetgroei van de afgelopen vijf jaar, zijn voor het grootste deel toe te schrijven aan de toegenomen vraag en inspanningen van allerlei organisaties als de onze', meent Chuck Walker, woordvoerder van de belangenorganisatie Terra Prima, die haar hoofdkwartier heeft in Hudson, Wisconsin. 'De overheid is absoluut niet geïnteresseerd in enige vorm van onderzoek in de biologische industrie. Certificeringsorganisaties doen heel veel aan voorlichting aan boeren, ze sponsoren shows en houden seminars.' Roger Wechsler, president van de handelsorganisatie voor groenten en fruit CF Fresh, is optimistischer. 'Alle aandacht, onderzoek en subsidie gaan nu nog naar de chemische industrie', zegt hij. 'Maar ik zie toch langzaam enige interesse van overheidzijde ontstaan voor de biologische landbouw.' *Wild Oats*, een grote supermarktketen die natuurlijke producten verkoopt, signaleert op grote schaal een overloop van gangbaar naar biologisch. Het bedrijf beschouwt de verkoop van natuurlijke middelen niet meer als een modeverschijnsel.

11

Peperplantjes, voorgekweekt in de kas (zie inzet), worden uitgepoot met behulp van pootmachines.

Biologisch boeren in de VS:

Amerikaan valt voor snelle

10 — ***De biologische landbouw in de VS is in tien jaar bijna verviervoudigd. De Amerikaan valt vooral voor de biologische snelle hap. Op bezoek bij Joe's Vegetables, Hollister, Californië.***

PAULIEN VAN OOSTEN

Joe Herbert (39), eigenaar van het bedrijf *Joe's Vegetables*, haalt me op in San José, een stad zo'n 25 kilometer ten zuiden van San Francisco. San José is het centrum van Silicon Valley, een vallei die midden in een enorm landbouwgebied het hart van de computerindustrie van de VS herbergt. Hier hebben giganten als Apple en Microsoft zich gevestigd. De eerste veertig kilometer van de rit zien we weinig bijzonders. Na Gilroy, dat zichzelf heeft uitgeroepen tot knoflookstad, verandert de omgeving. Hier worden broccoli, uien, paprika's, knoflook en tomaten verbouwd. We zien velden met jonge uien en knoflook. We passeren kersen- en abrikozenboomgaarden en even later zie ik walnootplantages met bomen van klein tot groot. Californië zit midden in het regenseizoen.

Joe's Vegetables in Hollister teelt biologische producten. In de auto vertelt Joe dat de overgang van hun familiebedrijf van

traditioneel naar biologisch bar weinig met een ideologie te maken had. Nadat zijn elf jaar oudere broer Pat in 1967 na het overlijden van zijn vader bedrijfsleider werd, boerde hij nog zeker twintig jaar in de traditionele zin. Pas ruim acht jaar geleden ging hij over op biologisch. 'Dat was eerst alleen uit economische overwegingen. De overheid had plannen om in hoog tempo bepaalde bestrijdingsmiddelen te verbieden,' vertelt Joe. 'Pat probeerde uit te vogelen hoe hij kon werken zonder chemicaliën, nog voordat de overheid hem daartoe zou dwingen.' Het draaide uit op een totale ommekeer. Pat dacht eerst dat de biologische landbouw een inferieur product opleverde. Later zag hij dat het juist een kwaliteitsproduct opbracht. Joe: 'Hij werd geleid door de uit Oostenrijk afkomstige filosofie dat een boer 'goede' bacteriën in de grond moet vasthouden en vermeerderen. Deze bacteriën zijn belangrijk voor de plant omdat ze hem helpen voedsel op te nemen en

lle hap

beschermen tegen ziekten. Goed composteren is ook belangrijk. Mijn broer composteert elk jaar voldoende om zeker 2,5 kilo per vierkante meter te verspreiden.'

Handgewied

Aangekomen in Hollister maken we een ronde over Pats bedrijf. In de kassen zijn paprikaplantjes in lange rijen uitgezet. Buiten is er niet veel leven in de brouwerij. Zijn boerderij heeft tien werknemers vast in dienst. 'In het oogstseizoen kan hij wel drie- tot vierhonderd mensen gebruiken', vertelt Joe. Zijn eigen bedrijf heeft drie vaste en vijftig seizoenarbeiders. Joe's Vegetables is vijf jaar geleden opgericht als een nevenonderneming van het familiebedrijf. Het verwerkt en bewerkt groente van het moederbedrijf tot gedroogde en diepvriesproducten, als knoflook, uien, chilipepers en paprika. Kitty, Pats zus, is zakelijk partner; Joe's vrouw Barbara verdient de kost bij een verzekeringsmaat-

schappij. Het bedrijf is met z'n 700 acres (280 hectare, red.) een middelgrote boerderij in Californië. Voor een biologisch bedrijf is het groot. Joe: 'Pat heeft zijn bedrijf bewust niet vergroot omdat hij als bedrijfsleider een oogje in het zeil wil kunnen houden.' Joe's Vegetables werkt met nog vier andere landbouwbedrijven op contractbasis.' Robin, Pats dochter, doet alle tests die vereist zijn voor een garantiecertificaat. Dat geldt voor de producten, maar ze test ook de compost.' Een keurmerk krijgen de producten overigens pas na goedkeuring door één van drie certificeringsbedrijven. 'Het grootste probleem van dit bedrijf is onkruid wieden,' zegt Joe. 'Omdat we geen bestrijdingsmiddelen gebruiken, gebeurt het bijna altijd met mensenhanden. Dat is heel kostbaar.' Soms komt er een tractor met een cultivator aan te pas, een enkele keer wordt een heel veld afgebrand met een propaanbrander vlak voordat de planten gaan groeien. Een tweede barrière die het bedrijf moet nemen, is investeren: de omzet is, hoewel groeiend, nog niet groot genoeg om de grote machines aan te schaffen die eigenlijk nodig zijn. De trend is dat Amerikaanse biologische boeren zich, na eerst zelfstandig geopereerd te hebben, weer gaan verenigen in 'ouderwetse' coöperaties.

Gemakseten

Het grootste biologische landbouwareaal in de VS is te vinden in de staat Oregon. Voor de meeste variatie aan producten moet je in het zuidelijker liggende Californië zijn. De snelst groeiende markt is die van de geprepareerde natuurlijke voedingsmiddelen, diepvriesmaaltijden en geconcentreerde sauzen en sapjes. De Amerikaanse consument maakt een run op makkelijk te bereiden en gezond voedsel. Europa en Japan zijn, afgezien van de Amerikaanse markt, de belangrijkste afnemers van de Amerikaanse biologische producten. Tomaten- en pastasauzen, soepen, salsa's, ingevroren groente en complete maaltijden vormen de hoofdmoot. Volgens Holly Givens, projectmanager van de *Organic Trade Association* in Greenfield in de staat Massachusetts, heeft de sector de omzet over 1995 met zestien procent verhoogd. De export naar Europa en ook naar Nederland is toegenomen. Inclusief de directe verkoop aan Amerikaanse consumenten was de sector goed voor een omzet van bijna 715 miljoen dollar in 1995. Dit wordt niet als 'hard' gegeven beschouwd omdat het Amerikaanse

ministerie van Landbouw (USDA) de gegevens niet kan bevestigen. 'Het feit dat er nauwelijks harde cijfers over deze marktsector te krijgen zijn, is voornamelijk te wijten aan het gebrek aan interesse van overheidszijde', zegt Bob Scowcroft, directielid van de *Organic Farming Research Foundation*. 'De infrastructuur om deze gegevens te verzamelen ontbreekt. Het USDA heeft nog geen vat op het biologisch boeren.'

Geen modeverschijnsel

Waar het USDA wel met 'concrete' cijfers is gekomen, betreft het schattingen van areaal en gecertificeerde boerderijen. Het areaal aan biologische landbouw bedroeg in 1994 1.127.000 acres, ongeveer 0,1 procent van het totale Amerikaanse landbouwgebied. Het is een verdubbeling ten opzichte van het eveneens geschatte aantal acres in 1991. Het aantal boerderijen bedraagt 4.050, zo'n 0,2 procent van het totaal. Volgens het USDA kun je daar rustig nog enkele duizenden niet-gecertificeerde boerderijen bij optellen. 'Een enorme groei, die vooral te danken is aan een positievere houding van de pers en van winkelketens die natuurlijke producten verkopen en een veel bewustere houding van het publiek', aldus OTA.

'Alle verbeteringen en de omzetgroei van de afgelopen vijf jaar, zijn voor het grootste deel toe te schrijven aan de toegenomen vraag en inspanningen van allerlei organisaties als de onze', meent Chuck Walker, woordvoerder van de belangenorganisatie Terra Prima, die haar hoofdkwartier heeft in Hudson, Wisconsin. 'De overheid is absoluut niet geïnteresseerd in enige vorm van onderzoek in de biologische industrie. Certificeringsorganisaties doen heel veel aan voorlichting aan boeren, ze sponsoren shows en houden seminars.' Roger Wechsler, president van de handelsorganisatie voor groenten en fruit CF Fresh, is optimistischer. 'Alle aandacht, onderzoek en subsidie gaan nu nog naar de chemische industrie', zegt hij. 'Maar ik zie toch langzaam enige interesse van overheidzijde ontstaan voor de biologische landbouw.' *Wild Oats*, een grote supermarktketen die natuurlijke producten verkoopt, signaleert op grote schaal een overloop van gangbaar naar biologisch. Het bedrijf beschouwt de verkoop van natuurlijke middelen niet meer als een modeverschijnsel.

Op Stadstuinderij de Kring komen consumenten alleen om te oogsten. Biologisch-dynamisch tuinier Dirk-Jan Adrichem doet de rest. Zo is de cirkel weer rond.

MARJON WEIJZEN

FOTO GUY ADERHANS

Dirk-Jan Adrichem, stadstuinder van Wageningen:

‘Mensen laten beleven wat landbouw is’

De tuinbouwcircels van de Wageningse stadstuinderij de Kring liggen op een akker die omzoomd wordt door hoge acacia's en eiken. Daarachter stroomt de Rijn. Aan de andere kant van de akker ligt een wijk voor gegoede Wageningers: mooie vrijstaande huizen, uitlopend op het terrein van de Landbouwuniversiteit. De akker is jarenlang gebruikt als proefveld voor deze instelling, die er ook de eigenaar van is. Sinds 1995 teelt Dirk-Jan Adrichem (40) hier vollegrondsgroenten in grotere en kleinere cirkels. Het experiment zit hem niet in deze landschappelijk aantrekkelijke bebouwingswijze, maar in de afzet van de groenten. Bij Adrichem kun je ‘te oogsten groenten’ kopen. Anders gezegd: bij hem kun je een volkstuin huren waarin je alleen hoeft te oogsten.

De Kring bestaat uit dertien cirkels van verschillende grootte en samenstelling. Dirk-Jan Adrichem verbouwt hier groenten op biologisch-dynamische wijze en verkoopt die als te oogsten product. Zijn doel is de landbouw weer de veelzijdige functie te geven die haar toekomt: niet alleen die van voedselproducent, maar ook die van bron van landschapsschoon en sociale contacten. Om dit te bereiken, wil Adrichem allereerst de relatie met de consument herstellen. De tuin op de Westberg, een hectare groot en aan de rand van de stad, is opgedeeld in cirkels. Drie daarvan zijn verdeeld in taartpunten, zo'n dertig per cirkel. In de punten zijn vele soorten groenten te vinden. Het assortiment is volledig: sla, radijsjes, worteltjes, biet, kool, prei, ui,

courgette, pompoen. De klanten, ietwat prozaïsch ‘gebruikers’ genoemd, kunnen komen oogsten wat klaar is.

Sneeuwkllokjes

Dirk-Jan Adrichem komt uit een nest van bollenkwekers. Dat is heel wat anders dan de beschutte en ietwat kneuterige tuin in Wageningen suggereert. Dat het bollen tellen hem in het bloed zit, blijkt wel uit het feit dat hij in Wageningen begon met sneeuwkllokjes verbouwen. Zonder succes echter. Voor dit bolgewas is de Wageningse zandgrond te arm. De landbouw bevindt zich in Adrichems ogen op een doodlopende weg. Ook de biologische - daarvoor gelden dezelfde economische wetten: steeds groter, specialistischer en industriematiger produceren.

tot stand te brengen. In mijn ogen is dat een efficiënt systeem van zelfvoorziening voor een groep lokale bewoners.’ Adrichem: ‘De betrokkenheid moet groeien en functies van de tuin als de landschappelijke en sociale waarde zouden ook in de financiële waardering terug te vinden moeten zijn. Natuurlijk heeft dit alles tijd nodig om uit te groeien. Maar ondertussen voel ik de druk om mijn gezin te onderhouden. Een van de mogelijkheden zou zijn om verder te draaien als vrijwilligersproject.’ De klanten een dusdanig hogere prijs berekenen dat het idee wel een haalbare kaart wordt, vindt Adrichem een te grote stap. Hij heeft het gevoel dat de prijzen vergelijkbaar moeten zijn met die in de winkel. Qua kostenbesparing valt er echter nog wel het een en ander te bereiken. Onder meer door mechanische apparatuur te ontwikkelen die ingericht is op cirkelvormige landbouw.

Klantenwerving

De Wageningse tuinder voert een intensieve klantenwerving. Adrichem gaat in de wijk die grenst aan de tuin de deuren langs met zijn aanbod om taartpunten te huren. Gebruikers verbinden zich voor een jaar met de tuin. Erwin Al (35), boscoloog en vader van twee kinderen, woont 50 meter van de tuin en is een van de gebruikers. Hij

abonneert. Voor hetzelfde geld van een taartpunt (f600,-) mag je voor eigen gebruik oogsten naar behoefte. Daartoe dienen zes van de oostelijk gelegen cirkels, die niet zijn onderverdeeld in taartpunten met verschillende groenten. Er is een cirkel ‘wortels’, een cirkel ‘kolen’, een cirkel ‘prei’ enzovoort. In het midden ligt een cirkelvormige wijngaard. Overhoeken worden gebruikt voor groenbemesters, bijendrachtplanten, fruit en maaigras voor kleinvee.

Niet alleen gebruikers, ook ‘werkers’ komen op de Kring af. Mensen die hier komen werken in plaats van zelf een volkstuin te onderhouden. Dat doen ze alleen al omdat ze het gezellig vinden om op de Kring te werken, maar je bouwt er ook met z'n allen aan een geheel. Initiatieven van vrijwilligers worden gestimuleerd en aangegrepen. Zo onderhoudt iemand een kruidentuin, iemand verbouwt bloemen en een ander maakt wijn. Gebruiker Erwin Al is optimistischer over het voortbestaan van de Kring dan initiatiefnemer Adrichem. Hij signaleert dat er een stevige kerngroep van gebruikers ontstaat die waar nodig ook best bij wil springen. Teruglopend met zijn prei en bosje rode tulpen besluit hij: ‘Voor mij is deze tuinderij ideaal. Ik leid een druk bestaan en eet toch goed voedsel.’

‘Ik wilde daar een alternatief tegenover stellen, niet alleen in woorden, maar juist in de praktijk. Dat vind ik gezonder, ook voor mijzelf: niet alleen werken met het hoofd, maar ook met de handen. Ik wil de consumenten bij de landbouw betrekken, ze laten beleven wat landbouw inhoudt. Door mensen naar de tuin te halen. Door ze de grond en de groenten te laten voelen, ruiken, proeven. Daarom boer ik in de stad.’ Het idee werkt tegelijk niet en wel. Tot nu toe lukt het Adrichem niet een inkomen te verdienen met de stadstuinderij. Hardop vraagt hij zich nu af of de tijd wel rijp is voor zijn concept of dat hij zich te weinig gunt. ‘Misschien doe ik mezelf daarmee de das om, gun ik mezelf de tijd niet die ik nodig heb om echte stadslandbouw

huurt een taartpunt van 100 vierkante meter die voor hem ingezaaid, beplant en onderhouden wordt. Al komt alleen om te oogsten. ‘In het seizoen doen we dat elke avond. Dan gaat het zo van de grond in de pan. Ik heb nog nooit zo lekker gegeten.’ Erwin en zijn vrouw kozen al voor wat zij ‘integere’ voeding noemen. ‘Mijn vrouw overwoog om een moestuin te nemen. Maar in de praktijk viel het niet mee om daar tijd voor vrij te maken. Dat Dirk-Jan hier begon met de stadstuin was voor ons een uitkomst. Ik had hem al bezig gezien. Wat doet die man toch met die vreemde cirkels, dacht ik.’ Sommige mensen krijgen niet alle groenten op. Erwin Al: ‘Voor sommigen was dat reden om af te haken.’ Daarom introduceert Adrichem dit seizoen ook een nieuw

Oud landbouwgebied

Het terrein van de Kring, gelegen op een stuwwal, is waarschijnlijk één van de eerste gebieden in Nederland waar landbouw werd beoefend. Hier waren droge voeten immers gegarandeerd. Later werden de landbouwgebieden op de stuwwallen verlaten, beplant met bos en gebruikt als jachtgebied.

Op Stadstuinderij de Kring komen consumenten alleen om te oogsten. Biologisch-dynamisch tuinier Dirk-Jan Adrichem doet de rest. Zo is de cirkel weer rond.

MARJON WEIJZEN

Dirk-Jan Adrichem, stadstuinder van Wageningen **'Mensen laten beleven'**

De tuinbouwcirkels van de Wageningse stadstuinderij de Kring liggen op een akker die omzoomd wordt door hoge acacia's en eiken. Daarachter stroomt de Rijn. Aan de andere kant van de akker ligt een wijk voor goeie Wageningers: mooie vrijstaande huizen, uitlopend op het terrein van de Landbouwuniversiteit.

De akker is jarenlang gebruikt als proefveld voor deze instelling, die er ook de eigenaar van is. Sinds 1995 teelt Dirk-Jan Adrichem (40) hier vollegrondsgroenten in grotere en kleinere cirkels. Het experiment zit hem niet in deze landschappelijk aantrekkelijke bebouwingswijze, maar in de afzet van de groenten. Bij Adrichem kun je 'te oogsten groenten' kopen. Anders gezegd: bij hem kun je een volkstuin huren waarin je alleen hoeft te oogsten.

De Kring bestaat uit dertien cirkels van verschillende grootte en samenstelling. Dirk-Jan Adrichem verbouwt hier groenten op biologisch-dynamische wijze en verkoopt die als te oogsten product. Zijn doel is de landbouw weer de veelzijdige functie te geven die haar toekomt: niet alleen die van voedselproducent, maar ook die van bron van landschapsschoon en sociale contacten.

Om dit te bereiken, wil Adrichem allereerst de relatie met de consument herstellen. De tuin op de Westberg, een hectare groot en aan de rand van de stad, is opgedeeld in cirkels. Drie daarvan zijn verdeeld in taartpunten, zo'n dertig per cirkel. In de punten zijn vele soorten groenten te vinden. Het assortiment is volledig: sla, radijsjes, worteltjes, biet, kool, prei, ui,

courgette, pompoen. De klanten, ietwat prozaïsch 'gebruikers' genoemd, kunnen komen oogsten wat klaar is.

Sneeuwkllokjes

Dirk-Jan Adrichem komt uit een nest van bollenkwekers. Dat is heel wat anders dan de beschutte en ietwat kneuterige tuin in Wageningen suggereert. Dat het bollen tellen hem in het bloed zit, blijkt wel uit het feit dat hij in Wageningen begon met sneeuwkllokjes verbouwen. Zonder succes echter. Voor dit bolgewas is de Wageningse zandgrond te arm.

De landbouw bevindt zich in Adrichems ogen op een doodlopende weg. Ook de biologische - daarvoor gelden dezelfde economische wetten: steeds groter, specialistischer en industriematiger produceren.

tot stand te brengen. In mijn ogen is dat een efficiënt systeem van zelfvoorziening voor een groep lokale bewoners.' Adrichem: 'De betrokkenheid moet groeien en functies van de tuin als de landschappelijke en sociale waarde zouden ook in de financiële waardering terug te vinden moeten zijn. Natuurlijk heeft dit alles tijd nodig om uit te groeien. Maar ondertussen voel ik de druk om mijn gezin te onderhouden. Een van de mogelijkheden zou zijn om verder te draaien als vrijwilligersproject.' De klanten een dusdanig hogere prijs berekenen dat het idee wel een haalbare kaart wordt, vindt Adrichem een te grote stap. Hij heeft het gevoel dat de prijzen vergelijkbaar moeten zijn met die in de winkel. Qua kostenbesparing valt er echter nog wel het een en ander te bereiken. Onder meer door mechanische apparatuur te ontwikkelen die ingericht is op cirkelvormige landbouw.

Klantenwerving

De Wageningse tuinder voert een intensieve klantenwerving. Adrichem gaat in de wijk die grenst aan de tuin de deuren langs met zijn aanbod om taartpunten te huren. Gebruikers verbinden zich voor een jaar met de tuin. Erwin Al (35), bosecoloog en vader van twee kinderen, woont 50 meter van de tuin en is een van de gebruikers. Hij

abonneert. Voor hetzelfde geld van een taartpunt (f600,-) mag je voor eigen gebruik oogsten naar behoefte. Daartoe dienen zes van de oostelijk gelegen cirkels, die niet zijn onderverdeeld in taartpunten met verschillende groenten. Er is een cirkel 'wortels', een cirkel 'kolen', een cirkel 'prei' enzovoort. In het midden ligt een cirkelvormige wijngaard. Overhoeken worden gebruikt voor groenbemesters, bijdrachtplanten, fruit en maaigras voor kleinvee.

Niet alleen gebruikers, ook 'werkers' komen op de Kring af. Mensen die hier komen werken in plaats van zelf een volkstuin te onderhouden. Dat doen ze alleen al omdat ze het gezellig vinden om op de Kring te werken, maar je bouwt er ook met z'n allen aan een geheel. Initiatieven van vrijwilligers worden gestimuleerd en aangegrepen. Zo onderhoudt iemand een kruidenfuin, iemand verbouwt bloemen en een ander maakt wijn.

Gebruiker Erwin Al is optimistischer over het voortbestaan van de Kring dan initiatiefnemer Adrichem. Hij signaleert dat er een stevige kerngroep van gebruikers ontstaat die waar nodig ook best bij wil springen. Teruglopend met zijn prei en bosje rode tulpen besluit hij: 'Voor mij is deze tuinderij ideaal. Ik leid een druk bestaan en eet toch goed voedsel.'

ingen:

ven wat landbouw is'

'Ik wilde daar een alternatief tegenover stellen, niet alleen in woorden, maar juist in de praktijk. Dat vind ik gezonder, ook voor mijzelf: niet alleen werken met het hoofd, maar ook met de handen. Ik wil de consumenten bij de landbouw betrekken, ze laten beleven wat landbouw inhoudt. Door mensen naar de tuin te halen. Door ze de grond en de groenten te laten voelen, ruiken, proeven. Daarom boer ik in de stad.'

Het idee werkt tegelijk niet en wel. Tot nu toe lukt het Adrichem niet een inkomen te verdienen met de stadstuinderij. Hardop vraagt hij zich nu af of de tijd wel rijp is voor zijn concept of dat hij zich te weinig tijd gunt. 'Misschien doe ik mezelf daarmee de das om, gun ik mezelf de tijd niet die ik nodig heb om echte stadslandbouw

huurt een taartpunt van 100 vierkante meter die voor hem ingezaaid, beplant en onderhouden wordt. Al komt alleen om te oogsten. 'In het seizoen doen we dat elke avond. Dan gaat het zo van de grond in de pan. Ik heb nog nooit zo lekker gegeten.' Erwin en zijn vrouw kozen al voor wat zij 'integere' voeding noemen. 'Mijn vrouw overwoog om een moestuin te nemen. Maar in de praktijk viel het niet mee om daar tijd voor vrij te maken. Dat Dirk-Jan hier begon met de stadstuin was voor ons een uitkomst. Ik had hem al bezig gezien. Wat doet die man toch met die vreemde cirkels, dacht ik.'

Sommige mensen krijgen niet alle groenten op. Erwin Al: 'Voor sommigen was dat reden om af te haken.' Daarom introduceert Adrichem dit seizoen ook een nieuw

Oud landbouwgebied

Het terrein van de Kring, gelegen op een stuwwal, is waarschijnlijk één van de eerste gebieden in Nederland waar landbouw werd beoefend. Hier waren droge voeten immers gegarandeerd. Later werden de landbouwgebieden op de stuwwallen verlaten, beplant met bos en gebruikt als jachtgebied.

Recht op sensualiteit

Bertolt Brecht had een uitgebreide garderobe met zijden overhemden, maatpakken en handgemaakte schoenen. Hij bedacht ooit een fraaie rechtvaardiging voor deze ijdelheid. 'Als alle arbeiders in staat zouden zijn, al was het maar één keer, te ervaren wat het is om een zijden hemd te dragen, werden ze onmiddellijk revolutionair.'

Wat zou het mooi zijn als het aanleggen en onderhouden van een eigen tuin eenzelfde effect zou hebben. Het kost een paar hectare, maar het resultaat is ongetwijfeld een groene revolutie.

Dit revolutionaire effect van tuinieren wordt te weinig benadrukt. Zoals het voelen van zijde op je huid je opeens duidelijk kan maken wat de zin van het bestaan kan zijn - namelijk het streven naar een samenleving waarin iedereen zo'n sensatie kan beleven - zo zou de geur van *Nicotiana glauca* in de vroege avond toch net zo goed een verlangen naar een nieuw en beter leven op kunnen wekken? In *Cultural Babbage*, een verfrissende bundel over de relatie tussen technologie en cultuur, las ik dat in de negentiende eeuw de democraat en republikein John Claudius Loudon een van de belangrijkste pleitbezorgers van de kas en de serre was. Loudon wilde daarmee de natuur niet zo zeer bedwingen door de techniek, maar via kassen en serres iedereen laten delen in de sensuele genoegens die een kas en een serre kunnen verschaffen. Hij zag hierin vooral voor vrouwen een mogelijkheid om een zekere autonomie te realiseren in de beslotenheid van hun eigen domein: de serre. Ook wilde hij met zijn kassen en serres, en de exotische planten met hun bedwelmende geuren en kleuren die er kunnen worden gekweekt, een speciale vorm van 'verlangen' introduceren bij stadsbewoners die zich maar al te vaak tevreden moeten stellen met het nuttige en het hoogst noodzakelijke. Hij had gelijk: naast het recht op luiheid, zou het recht op sensualiteit een grondrecht moeten zijn.

Vragen aan ...

Jol Moors
Milieuvoorlichter

Is de handafwas nog steeds milieuvriendelijker dan een afwasmachine?

Recent onderzoek van Consumentenbond en TNO wijst uit dat de verschillen klein zijn geworden. Huishoudens van meer dan drie personen zijn uit milieuoogpunt al gauw beter af met een afwasmachine. Mits die goed wordt gevuld met vaat en er niet wordt voorgespoeld.

Moet het warme water voor de handafwas uit een elektrische boiler komen, dan scoort de handafwas al na twee teiltjes slechter dan de afwasmachine. De handafwas scoort ook ongunstiger doordat je theedoeken moet wassen. Dat kost energie, zeep en water. TNO meldt verrassenderwijs dat ook analyse van de levenscyclus van de afwasmachine niet ongunstig uitpakt. De machine zou zo lang meegaan (tien à vijftien jaar), dat de energie om het apparaat te maken en weer te ontmantelen in het niet valt naast het energieverbruik tijdens de lange levensduur. Het onderzoeksinstituut constateert voorts dat de vaatwasmiddelen voor in de machine steeds milieuvriendelijker worden. Er zit steeds minder keukenzout in en de glansmiddelen worden minder agressief. Maar er wordt ook nog zeep voor in de machine verkocht die chloor of perboraat bevat, dus het blijft opletten. Een zuinige afwasmachine verbruikt zestien liter water per afwas, voorspoelen inbegrepen. Een teiltje afwaswater bevat al gauw een liter of zeven. Of een afwasmachine qua milieu werkelijk beter scoort dan een machine, heeft uiteindelijk nog steeds deels met gedrag te maken. Voor wie niet voorspoelt en één

teiltje warm water per afwas uit een geiser of gasboiler betreft, scoort de handafwas nog altijd beter. Maar wie weet hoe lang dat nog duurt...

Is een katoenen luier milieuvriendelijker dan een wegwerpluier?

Iets vergelijkbaars als met de afwasmachine is er gaande met de wegwerpluier. Als je alles vergelijkt, zijn de verschillen tussen wegwerpluiers, thuis gewassen katoenen luiers en luiers van de

luierservice niet groot. Ze zijn allemaal slecht voor het milieu.

Van de wegwerpluiers belasten de grondstoffen en de energie die de productie ervan kost het milieu, maar ook de schadelijke stoffen die bij verbranding ontstaan.

Nadeel van 'gewone'

katoen is de milieu-onvriendelijke teelt, die gepaard gaat met veel kunstmest en bestrijdingsmiddelen. De luierservice biedt nauwelijks milieuvoordelen. Ook die ge-

bruikt veel water en energie om de luiers te wassen.

Conclusie van recent onderzoek is dat luiers van eco-katoen verreweg het gunstigst zijn voor het milieu. Als enige vervuiling rest het wassen. En die kun je nog verder beperken als je energiezuinig wast en de luiers aan de lijn droogt en niet in de wasdroger. Overigens gaan de onderzoekers (van de Consumentenbond) uit van zes wasjes per week. Dat kun je met een flinke voorraad katoenen luiers beperken tot een was of twee.

Tip: spoel de luiers met het water uit het dagelijkse kinderbadje. Op de katoenen eco-luier en de eco-wegwerpluier komen we nog terug.

Vragen naar Jol Moors,
de Kleine Aarde, Postbus 151,
5280 AD Boxtel

MOI!

Met afval kun je leuke dingen doen en jongeren uit de hele wereld weten dat. Een kind uit Senegal toverde een oude teen-slipper om tot een bootje en Nederlandse kinderen maakten affiches van afval. Deze vindingen, maar ook tekeningen, brieven en foto's waren te bewonderen op de tentoonstelling 'Moi - Safie - Aadap! Kinderen wereldwijd bezig met milieu' in het Natuurmuseum in Groningen. *Moi* (Gronings), *Safie* (Senegalees) en *Aadap* (Bengaals) betekenen hetzelfde: 'Hallo, hoe gaat het?'

De spullen zijn gemaakt door leerlingen van dertien basisscholen uit de provincie Groningen en door Senegalese en Bengaalse kinderen. Zij deden mee aan het KinderMilieu-Band-project. 'Een leuke manier om informatie uit te wisselen over natuur en milieu', vindt Anneke Lindeman, organisator van de tentoonstelling. 'Je ziet hoe kinderen zich wereldwijd inspannen voor een duurzame ontwikkeling.' Nico Paap, onderwijzer van groep zeven en acht op De Vijverschans in Haren, was direct enthousiast. 'Ik wil leerlingen naast rekenen en taal ook bewustwording bijbrengen.' Zijn 32 leerlingen hebben niet alleen brieven en tekeningen gemaakt en ontvangen uit

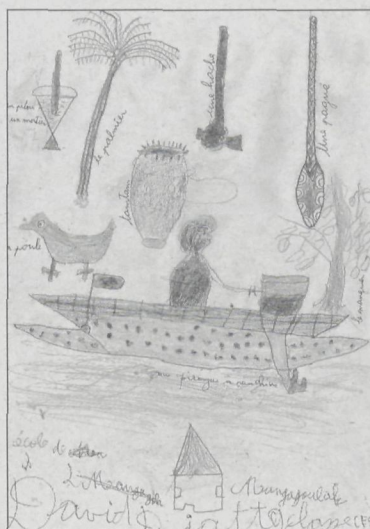

IRMA VAN HOUTS

Bangladesj, ze kregen ook informatie over energiebesparing en ruimden tijdens een speurtocht zwerfvuil op. Hebben ze er van geleerd? 'De mensen in Bangladesj leven milieuvriendelijker dan wij', weet één leerling. En een ander zegt: 'Vroeger gooide ik een papertje altijd op straat. Nu doe ik het in mijn zak en gooi het thuis weg.'

Het Groninger project startte in 1994. Dit jaar is een vergelijkbaar project in Amsterdam begonnen.

Meer weten? Bel Anneke Lindeman van het Centrum voor Internationale Samenwerking (COS) in Groningen, tel. 050-3132076.

Prachtige tekeningen uit het Senegalese dorp Mangaloulack

DE SAFE FIVE IN VOLLE ACTIE

Heb jij ook wel eens gewed met het milieu als inzet? Vijfhonderd leerlingen van middelbare scholen uit het hele land gingen de uitdaging aan van de milieu-organisatie Act 2. Ruim honderd teams van vier tot zes leerlingen hebben op ludieke wijze energie bespaard en het milieu ontzien onder het motto *Hey you, act too!*

De *Safe Five*, vijf meiden van het Elzendaal College in Boxmeer, kochten spaarlampen van geld dat ze verdienden met auto's wassen. Ze brachten de lampen gratis aan in de huizen van de automobilisten. Ook een nonnenklooster deed mee: hun busje kreeg een wasbeurt, het klooster twee spaarlampen. Zowel de autobezitters als de nonnen waren aangenaam verrast door de actie van de *Save Five*.

De *Wonderboys*, niet de popsterren uit het reclamespotje van Unox maar vijf jongens van het AOC Twente uit Enschede, beweerden dat zij in negentig minuten een auto van Enschede naar Hengelo (7 km) konden duwen, en weer terug. Het lukte, 'maar het was wel zwaar want het regende', zegt een *Wonderboy*. Video-opnamen en een artikel in het *Dagblad Tubantia* leveren het bewijs voor de weddenschap, waarmee 2,5 kilo CO₂ werd bespaard. Ze trokken nogal wat aandacht van het publiek én van de politie. Die dachten dat de auto kapot was en naar de garage moest. Een *Wonderboy*: 'Maar het was natuurlijk voor Act 2.'

De vijftien scholen willen twintig procent energie besparen vóór het jaar 2000. Zij krijgen daarbij steun van de overheid, de energiebedrijven en het Wereld Natuur Fonds.

Meer informatie? Bel Act 2/SME Milieu-Adviseurs in Utrecht, tel. 030-2802444.

VRIJE TIJD

FOTO AFRICA VAN VEEN

De Quichua-indianen in Ecuador namen het vreemdelingenverkeer in eigen hand. De toerist krijgt bepaald geen luie strandvakantie voorgeschoteld. Wel leert hij van binnenuit hoe de Quichua's leven in hun machtige regenwoud.

Amazone-indianen verwennen hun gasten zelf

Eco-toerisme in het oerwoud

AFRICA VAN VEEN

Er staan rubberlaarzen klaar in mijn grote, westerse maat om modderglijbanen en jungle-stromen te trotseren. De gids neemt mijn te zware camera over. Ingepakt in katoenen kleren en ingesmeerd met ongezond ruikende muggenolie, houd ik muskieten voorlopig op afstand. Mijn lijf is een transpirerende junglestroom geworden en met beslagen bril zie ik geen klap. Als gids Agustin me niet op elk moment te hulp snelde, zou ik al lang een been gebroken hebben of op een boa zijn gestapt die op ons pad een zonnebad neemt. Hier komt geen dokter! Na twee uur zwoeven en zweten door het donkere, drukkende, naar compost ruikende oerwoud, ligt onder ons een idyllisch dorpje met hutten om een open plek. We worden verwelkomd aan een tafel, gedekt met bananenbladeren. Tot mijn grote vreugde damp er ook een pot koffie. Er volgt een copieuze maaltijd van opwekkende *yasha*-thee, wilde cacaobonen, kalebassoep, gebakken *yucca*, kip met rood *achiote*-kruid, komkommersla, rijst en sap van boomtomaatjes. Alles is van eigen teelt of komt uit het oerwoud. Het gastenverblijf is een sprookje: muskietenvrij, echte bedden, schone lakens, een windje tussen de open ramen en een douche met doortrek-w.c. Later begrijp ik dat westerse gemakken als w.c. en generator ('s avonds is er licht!) per mensenrug zijn aangevoerd. Auto's en muil dieren blijven hier immers in de modder steken!

Touroperators

Vijf jaar geleden sloegen twaalf Quichua-gemeenschappen de handen ineen voor hun eigen eco-toeristische project. De Quichua's hadden genoeg van toeristen die hen als zeldzame wilde dieren behandelden. Toeristen leveren echter onmisbare inkomsten op. Met het project willen de indianen zich vrijwaren van de desintegrerende invloed van touroperators op hun cultuur. Dank zij de opbrengst van verantwoord toerisme vervalt de noodzaak tot houtkap voor nieuwe akkers en kunnen ze oliemaatschappijen buiten de deur houden, die op hun territorium azen. Het eco-toeristische project levert werk op en voorzieningen voor de gemeenschap. Mijn vijftig dollar per dag is deels bestemd voor onderwijs, gezondheidszorg, sport en feesten, deels voor de deelnemende families die bij toerbeurt de gasten verzorgen. Tijdens de rondleiding door de medicinale-plantentuin ontpopt gids Agustin zich als kruidendokter en sjamaan. Hij belooft

me een pommade en een drankje tegen een lastig kwaaltje. In de tuin groeit drakenbloed tegen koortslippen, kattenklauw tegen ernstige ziekten, kruiden om vissen te bedwelmen tijdens de vangst of de sjamaan visioenen te geven, groen vergif voor de pijlen van de blaaspijp, ananas voor fruit en vezels. De vrouwen demonstreren hoe je er draden van kaart en draagnetten knoopt. Wat een geduldwerkje! Alle begrip dat ze moderne plastic draagnetten prefereren. Later geeft Agustin me de beloofde medicijnen.

De volgende morgen gaan we met Agustin en zoon Angel (10) het oerwoud in. Agustin wijst me op bosvruchten die als verfstof worden gebruikt. Hij druppelt het vocht van een morgenster, een paddestoel, in mijn ogen opdat ik helderder kan zien. Langzamerhand trekt de mist van transpiratie en onbekendheid op. Ik herken kamerplanten als bromelia, ficus, vinger- en tiengebodenplant. De heliconia heeft fel oranjegele bloemen. Onbestemde geluiden blijken afkomstig van toekans, spechten en papegaaien. In de poel bij de waterval zwemmen vissen, kruipen slakken en flaneert een waterspin over het oppervlak. Er is hier goud te vinden en er zijn fossielen. Zwemmen doe ik niet omdat er gisteren een anaconda is gesignaleerd.

Een vlucht papegaaien kondigt een tropische stortbui aan

We dalen af naar de rivier, waar ons twee indianen-pubers in voetbalshirt opwachten. Ze hebben de boomstamkano stroomopwaarts gesleept. Even later kabbelen we stroomafwaarts en vliegen we in noodvaart over stroomversnellingen. Een grote ijsvogel duikt vlak voor ons het water in. Ik hoor een plons en zie de kringen van wat Agustin een waterwolfje noemt, de zeldzame Amazone-otter. Een grote vlucht papegaaien kondigt een *aguacero* aan, een tropische stortbui, en we spoeden ons naar huis. Agustin loodst ons naar binnen. Bij dit natuurgeweld moet je een dak boven je hoofd hebben.

Yucca-bier

Buiten het programma om mag ik mee op burenbzoek. We zijn door een nederzetting, twee uur verderop, uitgenodigd voor een voetbalwedstrijd, een maaltijd en een dansfeest. Ze zien mij niet nog zo'n eind

lopen, zeker niet over de onbegaanbare paden na de *aguacero*. Dus krijg ik een modern reddingsvest omgesjord en word ik in de kano geïnstalleerd. De beek is nu een reusachtige rivier; het water is wel vijf meter gewassen. Als een speedboot vliegen we in tien minuten naar het volgende dorp. Doodeng, maar het geeft wel een kick.

In het feestdorp ontpopt Agustin zich als topvoetballer. Het is vooral een behendigheidsspel om niet in de modder uit te glijden. De zo verlegen en stille indianen schreeuwen en krijzen zich schor. Op het feest vloeit de *chicha*, het zelfgebrouwen yucca-bier, rijkelijk in de kalebasnappen. Gelukkig is het donker zodat ik het feesteten, duidelijk niet voor toeristenmagen bedoeld, stiekem in een hoekje kan depneren. Even later kijk ik van de vrouwen de danskunst af en zie meteen hoe je dronken mannen elegant de dans weigert. De vrouwen dansen statig, met hun jongste in een draagdoek op de rug.

Als laatste hoogtepunt van de vier dagen, die vier maanden lijken, mag ik mee naar de *milpa*, de akker in het oerwoud. Ik schrik: de akker is pas recent op het oerwoud gewonnen, door kappen en afbranden, de eeuwenoude indiaanse wijze van landbouwbewerking. Ik hoop dat deze land- en broodwinning kan stoppen door de komst van meer gasten met dollars en respectvolle kritiek. Er is geen behoefte aan en ook geen geld voor kunstmest of insecten- en ziekteverdelgers. Men past wisselteelt per seizoen toe en variatie van gewassen door elkaar. Ik leer op pre-Columbus-maniër met een graafstok te zaaien: gaatje prikken tussen koffiestruiken, de cacao- en papayabomen en rijst- of maïskorrel erin. Angel plant hier en daar nieuwe uitlopers van de bananenpalm. De laatste avond showen de Quichua's met groot plezier hun oude, bijna vergeten dansen en muziek. Ik weet zo gauw alleen *Tulpen uit Amsterdam* ten gehore te brengen, ter plekke vertaald in het Spaans, en krijg staande ovaties. Ik belooft foto's te sturen en publiciteit in Nederland te maken - een belofte die ik met dit artikel inlos. Ik hoop dat wie, ondanks de milieubezwaren tegen vliegen, toch naar Latijns Amerika gaat, een eco-tour boekt bij mijn Quichua-vrienden.

Ricancie, Tena, Alto Napo, Ecuador.
Telefonisch boeken vanuit Quito:
06-886614. US \$ 50 p.p.p.d.,
3-20 personen, 3-7 dagen.

Ierland is het land van de mist en van de Keltische mythen en sagen. Een ideaal fietsland, maar niet alle ecologische boeren bij wie je kunt kamperen zijn even makkelijk te vinden...

KOOS DIJKSTERHUIS

18 Kamperen bij een Ierse eco-boer

Vlakbij, maar nauwelijks te vinden

‘Doyle?’ De vrouw in de rij van het postkantoor in Castletown denkt diep na, roept dan de dame achter het loket te hulp. Die onderbreekt meteen haar werk. ‘Zijn dat niet die lui in Donovans huis? Van de week vroegen ook al twee fietsers naar hen.’ Ze leggen ons de route uit. ‘‘t Is vlakbij, maar nauwelijks te vinden’, waarschuwt de vrouw. De lokettiste knikt. ‘Als je verdwaalt, vraag dan naar Tommy Donovan. De Doyles wonen daar nog maar net. Niemand kent ze, iedereen kent Donovan.’ Anna en David Doyle wonen al sinds 1993 in de buurt van Castletown, een dorp even ten zuiden van de Slieve Bloom Moun-

tains, op de weg van Laoise naar Limerick. Hun *traditional stone farm house* is opgenomen in het gidsje van Eceat, met adressen van eco-boeren in Groot-Brittannië en Ierland, waar je kunt kamperen, logeren of een tijdje werken. Een routebeschrijving ontbreekt. We speuren de hele middag. ‘Tweede weg rechts’ lijkt simpel. Maar moet je dat karrespoor meetellen? Als je in één keer goed rijdt, bereik je uit Castletown over steeds smallere weggetjes een wagenspoor, dat na twee kilometer en diverse bochten een spoorlijn kruist. Even daarvoor is een zijpad naar rechts. We besluiten bijna om terug te keren. Toch even dat zijpad in. Aan het eind schemert een

grijze muur tussen de bomen. We zijn er. ‘We willen eigenlijk nog geen gasten’, vertelt Anna Doyle. ‘We hebben het dak gesloopt en David bouwt nu een nieuw, van lei. We staan per abuis in dat Eceat-gidsje. Nu dachten we, ach, niemand weet ons hier te vinden zonder richtingaanwijzers. Maar jullie vonden ons. Knap werk!’ De andere fietsers die in het postkantoor de weg naar de Doyles vroegen, zijn nooit gearriveerd. ‘Natuurlijk mogen jullie hier logeren of je tent opzetten. Het is alleen zo’n troep!’

Zwarte sculpturen

We mogen vanzelfsprekend mee-eten, ver-

zekert Anna, als ze ons de tuin laat zien. Onze tent deelt het grasveld, formaat voetbalveld, met drie geiten. Verder is er een moestuin met groenten en kruiden, een bijenkast, een kleine kas, een boomgaardje en een vervallen complex schuren en stallen. In en rond de stallen slingert hout rond, oud roest, vuilnis en een stapel grillige, zwarte sculpturen. ‘*Bog oak*’, zegt Anna, ‘fossiel eikenhout dat onder het veen vandaan komt. David vindt het als hij turf steekt. Aan de westkust betalen toeristen er een fortuin voor; hier fikken de boeren het op in de haard.’

David Doyle is geboren in Dublin. Op zijn achttiende vertrok hij naar Duitsland, op

zoek naar werk en avontuur. In de jaren zeventig reisde hij over de *hippie-trail* naar India. Hij woonde een tijd in Australië. Tijdens de Rolling Stones-tournee van 1990 reisde hij de groep achterna met een kraampje Stones-parafernalia. Toen de band in Stockholm optrad, kwam David in de kroeg aan de praat met een Zweedse vrouw.

‘*Love at first sight*’, glimlacht Anna. ‘Hij kwam twee weken, maar bleef twee jaar. In ‘93 verhuisden we naar Ierland. Mijn grootouders hadden een boerderij. Heb ik ook altijd gewild. We kochten dit huis voor vijftienduizend pond (zo’n vijftigduizend gulden/KD), al het geld dat we hadden. Er zit vijf *acres* land bij, geen vijftig zoals dat Eceat-gidsje beweert, en nog twee op de *bog*.’ Er gaan tweeënhalve *acre* in een hectare. De *bog* is het veen; veel Ieren hebben een stukje om turf te steken. ‘Toen we arriveerden’, grijnst David, ‘zat er een vos op het erf. Hartstikke leuk. ‘s Avonds in de pub vertelden we het onze burens. Die werden er warm noch koud van. Volgende morgen klopte iemand aan. De burens brachten een welkomstgeschenk: de vos. Ze waren er die ochtend meteen met de buks op uit gegaan!’

Anna valt in: ‘We gingen geiten houden, maar dat liep uit de hand. Voor geitenmelk of -kaas is geen markt hier en niemand wilde geiten kopen. We kregen er al gauw te veel voor dit landje.’ ‘Geiten’, verklaart David, ‘worden geassocieerd met armoede en onderdrukking. In de negentiende eeuw mochten Ieren geen land bezitten. Dat was voor de Protestanten, de Britse kolonisten. Ierse boeren pachtten een hut met een paar vierkante meter grond. Te weinig land voor vee, dus hield iedereen een geit. Toen men na de onafhankelijkheid van 1921 land kreeg, wilde iedereen koeien.’ Hij zwijgt even.

EU-subsidies

‘Hier in de buurt zijn ze ook dol op koeien. Er komen er steeds meer. Dat ligt aan de EU-subsidies. Boeren krijgen geld voor weidegrond. Als je ziet hoeveel kunstmest erop gaat! Er staat nog geen paardebloem tussen.’ ‘Kunstgras’, schampert Anna. ‘Drie keer per seizoen hooien ze. Gauw een bups mest erop en het schiet weer omhoog. Wij maaien één keer per jaar. Dat kunstgras heeft nauwelijks wortels; alle mest komt immers van boven? In de zomer van ‘95, toen het drie maanden niet regende, verdorden al die velden. De boeren waren stomverbaasd toen ze ons weelderige

gras zagen.’ In grote delen van Ierland voeren de landwegen je door hagen van rode fuchsia’s, gele muurpeper, paarse tijm, witte aronskelk, zandblauwtjes en nog veel meer fleurigs. Hier in de Midlands zijn de orchideeën verdrongen door wilgeroosjes. De heggen zijn vooral groen; van brandnetel, kleeftkruid en andere veelvraten die wijzen op overbemesting. Waarschuwingsbordjes met ‘*land poisoned*’ en weggegooide plastic zakken met opschrift ‘*fertilizer*’ kwam je een paar jaar geleden niet tegen, nu regelmatig. ‘Sinds een jaar of drie’, moppert David, ‘krijg je hier subsidie als je de muurtjes en hagen verwijdert. Weg bloemen, weg vogels. Ze hebben hier laatst zelfs een steencirkel opgeruimd. Dat was tot voor kort ondenkbaar!’

Je ziet in Ierland midden in een keurige wei of akker wel eens een verwilderde cirkel, overwoekerd door bomen en braamstruiken. Tien tegen één dat het een Keltische stenenring is, een paar duizend jaar geleden neergezet uit religieuze overwegingen. De boeren ontzien de cirkels, want wie ze vernielt, roept onheil over zich af. Maar die overtuiging legt het af tegen de EU-subsidies. Een schok voor de oudere boeren. In de pub van Castletown fluistert een man verontwaardigd dat hij in zo’n cirkel ooit *faeries* heeft gezien.

‘Voor ecologische producten is hier nauwelijks een markt’, zegt Anna. ‘Alleen naar ecologisch vlees is wat vraag, sinds die gekke-koeienziekte. Ons huis is een trefpunt voor ecologische boeren uit de omgeving. We ruilen veel producten. We zitten ook in een LETS-kring.’ David klust wat in de omgeving. Hij is bouwvakker. Maar het meest klust hij aan hun eigen huis. Zomer ‘97 moet het klaar zijn om gasten te ontvangen. ‘We hopen ook op vrijwilligers die een tijdje in de tuin of met het huis willen meehelpen.’

Anna & David Doyle, (Donovans Place), Cuddagh, Castletown, Co. Laoise, tel. 00-353-50941625.

Uit Castletown richting Abbeyleix. Zijweg naar rechts bij de richtingwijzer Pike of Rushall 3 1/2, Coolrairie 5 1/2. Na ca. 2 km een smalle zijweg links. Na ca. 2 km net voor een spoorlijn rechts. ECEAT, Postbus 10899, 1001 EW Amsterdam, tel. 020-6681030.

Ierland is het land van de mist en van de Keltische mythen en sagen. Een ideaal fietsland, maar niet alle ecologische boeren bij wie je kunt kamperen zijn even makkelijk te vinden...

KOOS DIJKSTERHUIS

18 Kamperen bij een Ierse eco-boer

Vlakbij, maar nauwelijks te vinden

'Doyle?' De vrouw in de rij van het postkantoor in Castletown denkt diep na, roept dan de dame achter het loket te hulp. Die onderbreekt meteen haar werk. 'Zijn dat niet die lui in Donovan's huis? Van de week vroegen ook al twee fietsers naar hen.' Ze leggen ons de route uit. 't Is vlakbij, maar nauwelijks te vinden', waarschuwt de vrouw. De lokettiste knikt. 'Als je verdwaalt, vraag dan naar Tommy Donovan. De Doyles wonen daar nog maar net. Niemand kent ze, iedereen kent Donovan.' Anna en David Doyle wonen al sinds 1993 in de buurt van Castletown, een dorp even ten zuiden van de Slieve Bloom Moun-

tains, op de weg van Laoise naar Limerick. Hun *traditional stone farm house* is opgenomen in het gidsje van Eceat, met adressen van eco-boeren in Groot-Brittannië en Ierland, waar je kunt kamperen, logeren of een tijdje werken. Een routebeschrijving ontbreekt. We speuren de hele middag. 'Tweede weg rechts' lijkt simpel. Maar moet je dat karrespoor meetellen? Als je in één keer goed rijdt, bereik je uit Castletown over steeds smallere weggetjes een wagenspoor, dat na twee kilometer en diverse bochten een spoorlijn kruist. Even daarvoor is een zijpad naar rechts. We besluiten bijna om terug te keren. Toch even dat zijpad in. Aan het eind schemert een

grijze muur tussen de bomen. We zijn er. 'We willen eigenlijk nog geen gasten', vertelt Anna Doyle. 'We hebben het dak gesloopt en David bouwt nu een nieuw, van lei. We staan per abuis in dat Eceat-gidsje. Nu dachten we, ach, niemand weet ons hier te vinden zonder richtingaanwijzers. Maar jullie vonden ons. Knap werk!' De andere fietsers die in het postkantoor de weg naar de Doyles vroegen, zijn nooit gearriveerd. 'Natuurlijk mogen jullie hier logeren of je tent opzetten. Het is alleen zo'n troep!'

Zwarte sculpturen

We mogen vanzelfsprekend mee-eten, ver-

vinden

zekert Anna, als ze ons de tuin laat zien.

Onze tent deelt het grasveld, formaat voetbalveld, met drie geiten. Verder is er een moestuin met groenten en kruiden, een bijenkast, een kleine kas, een boomgaardje en een vervallen complex schuren en stallen. In en rond de stallen slingert hout rond, oud roest, vuilnis en een stapel grillige, zwarte sculpturen. 'Bog oak', zegt Anna, 'fossiel eikenhout dat onder het veen vandaan komt. David vindt het als hij turf steekt. Aan de westkust betalen toeristen er een fortuin voor; hier fikken de boeren het op in de haard.'

David Doyle is geboren in Dublin. Op zijn achttiende vertrok hij naar Duitsland, op

zoek naar werk en avontuur. In de jaren zeventig reisde hij over de *hippie-trail* naar India. Hij woonde een tijd in Australië. Tijdens de Rolling Stones-tournee van 1990 reisde hij de groep achterna met een kraampje Stones-parafernalia. Toen de band in Stockholm optrad, kwam David in de kroeg aan de praat met een Zweedse vrouw.

'Love at first sight', glimlacht Anna. 'Hij kwam twee weken, maar bleef twee jaar. In '93 verhuisden we naar Ierland. Mijn grootouders hadden een boerderij. Heb ik ook altijd gewild. We kochten dit huis voor vijftienduizend pond (zo'n vijftigduizend gulden/KD), al het geld dat we hadden. Er zit vijf *acres* land bij, geen vijftig zoals dat Eceat-gidsje beweert, en nog twee op de *bog*.' Er gaan tweeënhalve *acre* in een hectare. De *bog* is het veen; veel Ieren hebben een stukje om turf te steken.

'Toen we arriveerden', grijnst David, 'zat er een vos op het erf. Hartstikke leuk. 's Avonds in de pub vertelden we het onze burens. Die werden er warm noch koud van. Volgende morgen klopte iemand aan. De burens brachten een welkomstgeschenk: de vos. Ze waren er die ochtend meteen met de buks op uit gegaan!'

Anna valt in: 'We gingen geiten houden, maar dat liep uit de hand. Voor geitenmelk of -kaas is geen markt hier en niemand wilde geiten kopen. We kregen er al gauw te veel voor dit landje.' 'Geiten', verklaart David, 'worden geassocieerd met armoede en onderdrukking. In de negentiende eeuw mochten Ieren geen land bezitten. Dat was voor de Protestanten, de Britse kolonisten. Ierse boeren pachtten een hut met een paar vierkante meter grond. Te weinig land voor vee, dus hield iedereen een geit. Toen men na de onafhankelijkheid van 1921 land kreeg, wilde iedereen koeien.' Hij zwijgt even.

EU-subsidies

'Hier in de buurt zijn ze ook dol op koeien. Er komen er steeds meer. Dat ligt aan de EU-subsidies. Boeren krijgen geld voor weidegrond. Als je ziet hoeveel kunstmest erop gaat! Er staat nog geen paardebloem tussen.' 'Kunstgras', schampert Anna. 'Drie keer per seizoen hooien ze. Gauw een bups mest erop en het schiet weer omhoog. Wij maaien één keer per jaar. Dat kunstgras heeft nauwelijks wortels; alle mest komt immers van boven? In de zomer van '95, toen het drie maanden niet regende, verdorven al die velden. De boeren waren stomverbaasd toen ze ons weelderige

gras zagen.' In grote delen van Ierland voeren de landwegen je door hagen van rode fuchsia's, gele muurpeper, paarse tijm, witte aronskelk, zandblauwtjes en nog veel meer fleurigs. Hier in de Midlands zijn de orchideeën verdrongen door wilgeroosjes. De heggen zijn vooral groen; wil brandnetel, kleeftkruid en andere veelvraten die wijzen op overbemesting. Waarschuwbordjes met 'land poisoned' en weggegooid plastic zakken met opschrift 'fertilizer' kwam je een paar jaar geleden niet tegen, nu regelmatig. 'Sinds een jaar of drie', moppert David, 'krijg je hier subsidie als je de muurtjes en hagen verwijdert. Weg bloemen, weg vogels. Ze hebben hier laatst zelfs een steencirkel opgeruimd. Dat was tot voor kort ondenkbaar!'

Je ziet in Ierland midden in een keurige wei of akker wel eens een verwilde cirkel, overwoekerd door bomen en braamstruiken. Tien tegen één dat het een Keltische stenenring is, een paar duizend jaar geleden neergezet uit religieuze overwegingen. De boeren ontzien de cirkels, want wie ze vernielt, roept onheil over zich af. Maar die overtuiging legt het af tegen de EU-subsidies. Een schok voor de oudere boeren. In de pub van Castletown fluistert een man verontwaardigd dat hij in zo'n cirkel ooit *faeries* heeft gezien.

'Voor ecologische producten is hier nauwelijks een markt', zegt Anna. 'Alleen naar ecologisch vlees is wat vraag, sinds die gekke-koeienziekte. Ons huis is een trefpunt voor ecologische boeren uit de omgeving. We ruilen veel producten. We zitten ook in een LETS-kring.' David klust wat in de omgeving. Hij is bouwvakker. Maar het meest klust hij aan hun eigen huis. Zomer '97 moet het klaar zijn om gasten te ontvangen. 'We hopen ook op vrijwilligers die een tijdje in de tuin of met het huis willen meehelpen.'

Anna & David Doyle, (Donovans Place), Cuddagh, Castletown, Co. Laoise, tel. 00-353-50941625.

Uit Castletown richting Abbeylax. Zijweg naar rechts bij de richtingwijzer Pike of Rushall 3 1/2, Coolrairie 5 1/2. Na ca. 2 km een smalle zijweg links. Na ca. 2 km net voor een spoorlijn rechts. ECEAT, Postbus 10899, 1001 EW Amsterdam, tel. 020-6681030.

VRIJE TIJD

20

CENTRE FOR ALTERNATIVE TECHNOLOGY
CANOLFAN Y DECHNOLEG AMGEN

Eco-pretpark Water, zon en wind in Wales

KOOS DIJKSTERHUIS

Een bergtreintje hijst ons van de ingang van het *Centre for Alternative Technology* (CAT) naar het zestig meter hoger gelegen demonstratieterrein. Knarsend en piepend gaat het griezelig steil omhoog. Halverwege komen we het dalende treintje tegen. De twee wagons zitten aan elkaar vast met een kabel die over een katrol rolt. Gaat het ene treintje omhoog, dan daalt het andere juist. Het neergaande treintje is verzwaard met water, zodat het de andere wagon omhoog sjort, ook al zit die vol met bezoekers. Beneden wordt het water weer geloosd. Zo trekken ze elkaar om beurten naar de top. Het benodigde water komt uit bergbekken, die een waterreservoir vullen. Dat reservoir is een prachtige vijver, waarin sinds kort dagelijks een otter op visvangst gaat. De vijver is de eerste bezienswaardigheid op het schitterend gelegen terrein van het CAT. In de bergen van het Snowdonia-reservaat in Noord-Wales verbazen zich elk jaar tienduizenden bezoekers over de vele ecologische gadgets die sinds 1973 te zien zijn. In dat jaar vestigde Gerard Morgan-Grenville, geïnspireerd door Fritz Schumachers pleidooi voor kleinschaligheid, zich op de puinhopen van een oude leesteenmijn om daar te laten zien hoe je de milieuproblemen te lijf kon gaan. Vrijwilligers stroomden toe, fondsen werden aangeboord, er kwam een terreinbeheerder. De hippie-achtige milieufreaks vormden een hechte woongroep, waar irritaties uiteraard niet uit konden blijven. Conflicten werden echter op originele wijze bijgelegd. Zo had iemand (onbespoten) appelschillen op de composthoop gegooit. Zonde, vond een collega, die de schillen uit de rottende brij viste en er een appel-pudding van kookte. Een ander probeerde een nieuw recept uit op een hongerig groepje vrijwilligers. Van zwarte naakt-slakken bakte hij een champignon-quiche. Lekker, vonden de eters, alleen een beetje zanderig die champignons. Een publicitaire opsteker was een bezoek van prins Philip. De dag voor zijn komst

Knarsend en piepend gaat het griezelig steil omhoog. In Noord-Wales verbazen zich elk jaar tienduizenden bezoekers over de ecologische gadgets van het Centre for Alternative Technology.

wisten de CAT-medewerkers een stoomtreintje te regelen, waarmee ze de prins zouden tonen dat het geen probleem was een stoommachine op geperste stro te laten draaien. Tijdens een proefrit bleek dat echter een illusie: het opgestookte stovuur vermocht de boiler niet genoeg te verhitten. Men loste dit probleem op door brokken kool onder het stro te verstoppchen. Helaas graaide de snuggere prins direct een stuk kool uit het stro.

Energiewinning

Inmiddels zijn de demonstratie-objecten het fop-stadium al lang gepasseerd. Nog steeds hebben veel attracties in dit eco-pretpark met energiewinning te maken. Zo lopen we tegen een telefooncel aan met een zonnecel op het dak. Moeiteloos krijgen we verbinding met Nederland. 's Winters, als het dagenlang mist en regent, neemt een windmolen de energiewinning waar. Windstil is het zelden. Via enkele energie-zuinige voorbeeldhuizen bereiken we de wave machine, een bak water waarin je met een draaiwiel golven veroorzaakt. Wie dat even volhoudt, ziet aan het eind van de bak een miniatuurvuurtoren zijn lichten ontsteken. Verderop fluit een theeketel op zonne-warmte. Overal op en rond het terrein zijn de zonnepanelen en windmolens te zien, waarmee het CAT in zijn volledige energiebehoefte voorziet. De medewerkers van het afgelegen centrum wonen in eco-huizen bij het terrein. Die huizen zijn niet open voor het publiek,

maar wel de moestuin en de hokken met geiten, varkens, kippen en eenden. De sier-en kruidentuin staan er weelderig bij, evenals de *urban* en zelfs de *suburban garden*. Met de *suburban garden* bewijst het CAT dat het meegaat met zijn tijd, de tijd van de overal voortwoekerende, identiek vormgegeven nieuwbouwwijken. Binnen een paar vierkante meter is op een laagje puin, stof en wat schraal zand een tuin vol groente, fruitbomen en wilde bloemen ontstaan. Ook uit de prachtige winkel en het moderne zelfbedienings-ecorestaurant blijkt dat het CAT de jaren zeventig ontgroeid is. De yin-yang-vijver heeft inmiddels plaatsgemaakt voor een transport-doolhof. Wij wagen ons een paar stappen tussen de heggen. Op de eerste splitsingen moeten we kiezen tussen de snelle weg per auto links of de omweg op de fiets rechts. We nemen braaf de fietsroute, willen dan terug om te kijken wat de autoweg ons gebracht zou hebben, maar kunnen de betreffende splitsing al niet meer vinden. Als we er eindelijk uit zijn, lezen we in de routebeschrijving een tip voor ouders: *'Lose the kids while you have a snack!'*

De laatste aanwinst is een ondergrondse tunnel waarin je oog in oog komt te staan met kolossale micro-organismen. Het is het hol van Megan de Mol. Zijn basstem vertelt aardse anekdotes. Minstens twee uur heb je nodig om alle objecten op het terrein vluchtig te bekijken. Een halve dag is beter. En wie er een ommetje door het omliggende bos aan vast knoopt, is zeker een dag zoet. Om vijf uur 's middags rammelt de laatste bergtrein omhoog en sluit de ingang. Tot zeven uur mag je dan nog rondlopen. Wij lopen naar beneden, begluurd door een paar eekhoorns, die wegroetsjen als de miauwende jachtroep van de buizerd klinkt.

CAT, Machynlleth (4 km noordwaarts langs de weg naar Dolgellau), Powys, SY20 9AZ, Wales, tel. (0044)-(0)1654702400. Toegang ca. 5 pond.

Een van de nieuwe langeafstandswandelingen van het NIVON is het Vennekespad. De wandelgids ligt binnenkort in de boekhandel, maar de Kleine Aarde verkende alvast een deel van de route, die door het Brabantse landschap voert met z'n meanderende beekjes en uitgestrekte dennenbossen.

JOOST ANDRIK

FOTO: KOOS DIJKSTERHUIS

Op verkenning langs het Vennekespad

Zandpaden lopen zo fijn

22

Via een prachtig acacia-laantje haken we bij Goirle op de route in. Urenlang zullen we nauwelijks iemand tegenkomen... Wel worden we al snel geconfronteerd met de Brabantse actualiteit: enkele boerderijen die we onderweg tegenkomen, zijn gesloten en voorzien van borden met het opschrift 'klassieke varkenspest, vervoer varkens verboden'. Gelukkig zijn er ook de vennen waarnaar de wandeling is genoemd. Op de stafkaart heten ze *De Zeven Vennen*, *Witvennen* of *Huisvennen*. Verspreid over de provincie liggen er vele. De meeste zijn waarschijnlijk overblijfselen van rivierdalen uit de laatste

ijstijd; bij hun ontstaan heeft ook de wind een rol gespeeld. Sommige zijn verland, andere hebben dienst gedaan als turfleverancier. Vaak bevatten de vennen, enkel gevoed door regen of kwel, nog voedselarm water. We doorkruisen *Landgoed Gorp en Rovert* met zijn percelen grove dennen, afgewisseld door bouwland en open stukjes heide en gras. Tijdens het kuieren, mijmeren en keuvelen verslapt onze aandacht niet: in de berm ritselt een zandhagedis. Dit reptiel houdt van droge zandgrond; je ziet hem vaak zonnen aan de rand van lage vegetatie, bijvoorbeeld heide. Heide die hier vroeger praktisch overal was te vinden.

Maar de kunstmest maakte aan het begin van deze eeuw heide en schapen als mestleverancier overbodig. Vele velden werden ontgonnen en bebost met grove dennen die dienden als stuthout in de mijnbouw. Onverharde paden scheiden de bospercelen. Bij een aangename temperatuur en droog weer is lopen op zand een verademing. Als je maar lang genoeg doorloopt, raken schoenen, plaveisel en stemming onlosmakelijk met elkaar verbonden... We lopen verder langs de oever van de *Rovertsche Leij*. Dat is een zijloop van het grote bekenstelsel van de Dommel, een typisch Brabantse laaglandbeek. Zo'n beek ontspringt niet

uit één bron, maar is het resultaat van vele stroompjes die regenwater afvoeren. Vroeger kronkelden ze door het landschap, maar de meeste zijn in het kader van de landinrichting rechtgetrokken. De Leij meandert hier nog als vanouds. Langs de oever vinden we veelbloemig salomonszegel dat al vroeg in het jaar te bewonderen is. Het is een genot om hierlangs te lopen. Niets is recht en netjes. Een heel verschil met een gekanaliseerde beek in een ruilverkavelingslandschap! *Papschot* is de prachtige naam van een vennengebied dat wordt omringd door vochtige heide en verspreide berken. We hebben de verrekijker niet voor niets meegenomen, want in één oogopslag zien we een roodborsttapuit, een boompieper en als klap op de vuurpijl een klapekster. Alledrie liefhebbers van uitkijkposten bovenin alleenstaande bomen. Zo'n klapekster - menu: kleine vogels, muizen, hagedissen, insecten - zie je niet elke dag. Deze dag kan dan ook bijna niet meer stuk! We beëindigen onze wandeling op het landgoed *De Utrecht*. Ook hier zijn woeste gronden omgezet in naaldbos en bouwland. De streekbus rijdt ons terug naar Tilburg. Een terras brengt ons daar in een andere, maar even aangename stemming.

Begin en einde van het 211 km lange Vennekespad: NS-station Eindhoven. In het veld is de route gemarkeerd met geel-rode strepen. De bijbehorende wandelgids (uitgave NIVON, Amsterdam, ISBN 9070601648) ligt eind juni in de winkel. Prijs f29,90.

Zojuist verschenen:
15 Aardse Verhalen

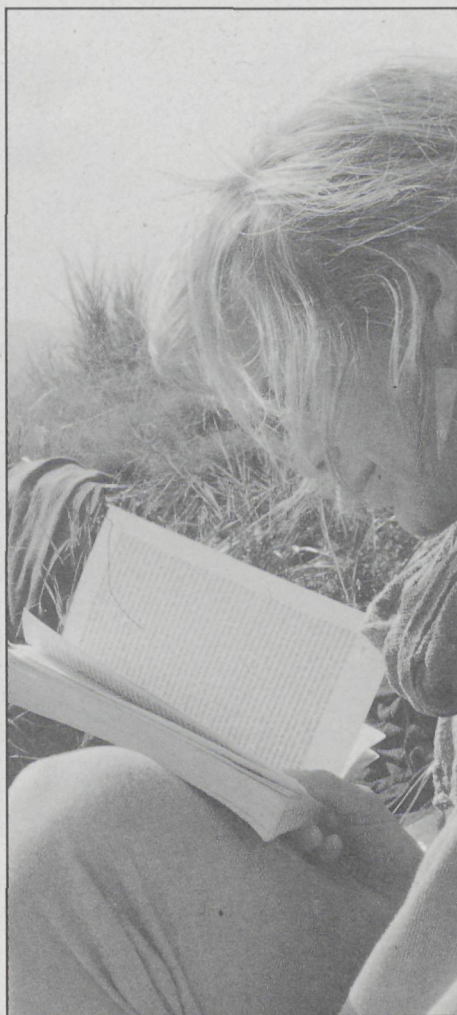
Speciale jubileum-uitgave van de Kleine Aarde, met verhalen van onder anderen Remco Campert, Jan Siebelink, Inez van Dullemen, Wim de Bie, Koos van Zomeren en...

LYDIA ROOD

OERDRANG

Wat is het in mij dat door het bos loopt met een bijl?

‘**D**uiken!’ Tussen de bomen door zien we een auto omlaag schuiven, twee haarspeldbochten lang. Links zien we het geel schemeren van onze driedeursdaf; de achterbank omlaag geklapt omdat we moeten laden straks. We hebben kwaad in de zin. Kinderen zijn we, brave kinderen zelfs, maar onze ouders vinden het zonde om geld uit te geven voor hout dat je toch maar opstookt. Ze geven het liever uit aan boeken, dat is hout dat langer meegaat en je bovendien gedachten geeft die het eeuwig blijven doen, ook als je dood bent. Maar wij willen kastanjes poffen, en aardappels op zaterdagavond, in de hete as van het vuur waar we de hele zaterdagmiddag stripboeken bij hebben zitten lezen, en vuur doet het niet vanzelf. Staatsbosbeheer laat de keurig op maat gezaagde dennenstammetjes heel lang liggen voordat ze worden weggesleept voor de verkoop. Sommige liggen er dan niet meer. Die zijn in onze garage terechtgekomen, waar we er twee aan twee stukjes van maken met de trekzaag, en nadat mijn broer en ik vervaarlijk met een bijl hebben staan zwaaien en de tegels achter het keukenraam gekleefd hebben tegelijk met het hout, hebben we de stukken netjes opgesteld tegen de zijwand. Zo gaat het al sinds de eerste keer. Onze moeder is medeplichtig; zij wacht in de vluchtauto. Het gevaar is voorbij, verder de heuvel af; we gaan weer door. Mijn broer wijst aan, ik en de kleinere jongens slepen. Telkens

even wachten aan de bosrand om te zien of er verkeer is, of erger: de boswachter, en dan, gauw gauw, rennen naar de auto, klep omhoog, stammetje erin, klep dicht. Langzaam terug, als kinderen die zomaar naar paardekastanjes en beukenootjes lopen te zoeken. Er groeien ook nog cantharellen in dit bos. Soms gaan we op cantharellen uit, elk een plastic tasje mee. We plukken ze rücksichtslos, elke vindplaats kaal, weten wij

veel. Mijn moeder is medeplichtig, die bakt ze in roomboter en geeft de meeste aan mijn vader, die niet eens heeft meegeholpen plukken. Mijn vader is uit de polder, hij haat het bos omdat hij er niet kan kijken en ademen, maar de cantharellen eet hij op. Soms blijft er een heel klein fliebertje op zijn bord achter; dat eet ik dan nog op, in zijn stijve jasje van gestolde boter. Paddestoelen, bosbessen, bramen, tamme kastanjes, onze rooftochten hebben elk een naam en voeren naar verschillende geheime plekken. Nu zoeken we stammetjes, het heeft een tijdje geleden gestormd en overal liggen de stapels voor ons klaar. Het heeft iets lulligs, vind ik, als ik het dikste uiteinde oppak van een stammetje dat mijn broer heeft goedgekeurd; hier is al een motorzaag doorheen gegaan; liever zou ik ze zelf uitzoeken en kappen en zagen.

Maar er zijn ook andere scènes, waarin ik op rendierjacht ga en walvissen vang en het traan eruit kook; die scènes zijn verzonnen of gelezen maar ik beleef ze keer op keer opnieuw. Ik stook vuurtjes en eet denkbeeldig mammoetvlees, ik graaf hutten en rooster denkbeeldige zalm. En later, als ik zelf met leven ben begonnen en het houtkacheltje uit mijn jeugd is weggegeven aan mijn broer, sleep ik duizenden kilometers ver een hengel mee, en ik kom er door uren proberen en nog eens proberen achter dat je riviervis het beste vangt in de poel onder een waterval of achter een stroomversnelling, en op mijn eerste zelfgevangen forel leer ik: de punt van mijn mes in zijn gat zetten en de buik openrijten om de ingewanden weer

aan zijn soortgenoten te voeren, ik leer schubben van het vel schrapen en ik leer te eten wat je zelf hebt doodgemaakt zonder misselijk te worden.

In een andere rivier op een ander continent leer ik te vissen met een liaan, een haakje en een restje eten. Zelf vang ik niks, maar mijn vriend krijgt een piranha aan de haak en die mag ik gelukkig doden, schoonmaken en roken. Niet veel vlees, zo'n piranha, maar honger is honger. De avond valt en de piranha moet nog even, ik ga ten onrechte naar bed. De volgende ochtend is de piranha van zijn liaan gegeten; ik kijk vragend naar de Indianen die ons begeleiden en zij lachen en wijzen op het bos: andere dieren hebben meer honger dan ik.

Ach, dat bos, een oerbos, een echt bos. Ik probeer een touw te maken en ik bouw een bank, die later bij nader inzien ontbijt tafel wordt. Daarvoor heb ik gevorkte takken nodig, eerst vier, later nog twee. Zoveel gevorkte takken liggen er zelfs niet in het oerbos, tenminste niet dichtbij. Ik sloop een boompje. Een fijn, jong, mals, buigzaam en toch sterk boompje. Dat doe ik met een houwer, een groot kapmes dat ook een bijl kan zijn. Het geeft een fijn gevoel, fijner dan dat van het stelen van voor gezaagde stammetjes. Gewoon voor het lekker kap ik een tak af - sap loopt uit de wond op de stam - om een katapult mee te maken. Maar mijn touw is mislukt, uitgedroogd en uit elkaar gevallen, dus schieten kan ik er niet mee en die Indianen raken genoeg, gewoon met een buks en kogels die met het vliegtuig zijn gekomen. We eten woudvogel en aap en bijna leguaan, en het smaakt naar rendiervlees en mam-

moet. Misselijk word ik allang niet meer, ik vind het alleen jammer dat ik ze niet zelf geschoten heb.

En dan thuis mijn poldertuin. Die lijkt nog veel te weinig op een woud. Ik plant er struiken tussen elkaar en door elkaar en in elkaar; als iets doodgaat wordt het een klimrek. Een roos gedijt in een dor dennetje en een van de kant van de weg meegenomen vlier ondersteunt de kamperfoelie. Een sering die meer van zandgrond houdt, heeft nog net genoeg veerkracht om de jasmijn te leiden en als ik terugkom van mijn reis zie je niet meer wat wat is en waar de wortels zijn. Het jonge

groeien is heilig; een braam die aan is komen waaien wordt bewaakt met mijn leven tegen voetballende jongetjes en maaiende burenen; maar als hij later een heg is geworden met een hol eronder voor katten en kleine kinderen, wordt hij door mij bruut gesnoeid en in toom gehouden. Om bramen te plukken hoef ik nu geen rooftocht meer op touw te zetten; ik moet alleen nog wel soms met een roeibootje de sloot op om de achterkant te plunderen. Eenden houden ook van bramen, en van de rotte appels die ik achter in de tuin gooi. De vogels zijn ons soms te snel af bij de frambozen en de kruisbessen, eigenlijk gun ik ze dat niet, maar in een echt bos eten ze ook

mee dus ik moet me er maar mee verzoenen. Ik houd het meest van vlier, omdat die tegen de klippen in overal groeit en zo snel, met oerdrang. En vlier is ook slim. Als je altijd aan één kant de takken afsnoeit omdat je er daar nog door wilt kunnen, stuurt hij de volgende zijtakken andere kanten uit. Vlier is me terwille, zuivert bloed en houdt ziektes weg, groeit tot een huis met wanden en een dak als ik dat wil, werkt mee en doet toch zijn eigen zin. En daarna komt in mijn hart de kamperfoelie, die zo gretig verstikt en overwoekert wat het tegenkomt, dat ik hem het recht van de sterkste gun. Ergens in mijn poldertuin staat volgende zomer de vlier en de kam-

perfoelie een strijd op leven en dood te wachten. De braam, de vlier, de kamperfoelie en de wilg - die in zijn eentje een windscherm is geworden - hebben mijn hulp niet nodig. Maar het andere groeien is langzamer, en dat bescherm ik, ik kijk de stengels de grond en de takken de stam uit. Ik leid en zorg en mest en kijk. Jasmijn en blauwe regen zijn hulpbehoevend en worden taboe verklaard, als koeien in India. Ja, in mijn poldertuin is een houwer verboden. Daar moet het bos nog groeien. Mijn poldertuin die met natuurlijk niets te maken heeft, wordt tot Natuur verklaard, de heilige Natuur van de inwoner van een land dat helemaal geasfalteerd is.

In mijn afgepaalde poldertuin ben ik god en mensen met maaimessen en snoeischaaren zijn moordenaars. Maar een mens kan ik daar niet zijn, want de reiger aan de sloot laat ik met rust, de vis in het water juich ik toe, de mol mag blijven en de egels laat ik lopen, ik pof er kastanjes uit de supermarkt en de rook van mijn vuur slaat op de was van de burenen. In de bossen van mijn vroeger leunt Staatsbosbeheer nu achterover, laat de stammen liggen waar ze vallen en laat het woekeren toe. En moet je mij zien met mijn schaar, mijn draad en mijn tuinhandschoenen... In mijn poldertuin heb ik te veel macht, en te weinig.

Ooit was het land hier water en waar het water land overliet, groeide bos. Daar zijn bijlen overheen gegaan en te veel vuren gestookt, daar is gemaaid en gezaaid en water weggemalen; daar zijn mensen als ik voorbijgekomen tot ze alles plat en kaal hadden gemaakt. En nu probeer ik van dat kleine stukje grond waar ik het voor het zeggen heb weer bos te maken? Ha! En als dat nou eens zou lukken en alle burenen deden mee - wat dan? De smaak van geroosterde zalm loopt in mijn mond als water...

Wat is het in mij dat door het bos wil lopen met een bijl?

Uit 15 Aardse Verhalen. Verkrijgbaar via het Lentefonds, waaruit de Kleine Aarde een kinderspeelplaats financiert. Wie f25,- of meer gireert onder vermelding van 'Lentefonds', krijgt het boek thuisgestuurd.

aan zijn soortgenoten te voeren, ik leer schubben van het vel schrapen en ik leer te eten wat je zelf hebt doodgemaakt zonder misselijk te worden.

In een andere rivier op een ander continent leer ik te vissen met een liaan, een haakje en een restje eten. Zelf vang ik niks, maar mijn vriend krijgt een piranha aan de haak en die mag ik gelukkig doden, schoonmaken en roken. Niet veel vlees, zo'n piranha, maar honger is honger. De avond valt en de piranha moet nog even, ik ga ten onrechte naar bed. De volgende ochtend is de piranha van zijn liaan gegeten; ik kijk vragend naar de Indianen die ons begeleiden en zij lachen en wijzen op het bos: andere dieren hebben meer honger dan ik.

24

Ach, dat bos, een oerbos, een echt bos. Ik probeer een touw te maken en ik bouw een bank, die later bij nader inzien ontbijt tafel wordt. Daarvoor heb ik gevorkte takken nodig, eerst vier, later nog twee. Zoveel gevorkte takken liggen er zelfs niet in het oerbos, tenminste niet dichtbij. Ik sloop een boompje. Een fijn, jong, mals, buigzaam en toch sterk boompje. Dat doe ik met een houwer, een groot kapmes dat ook een bijl kan zijn. Het geeft een fijn gevoel, fijner dan dat van het stelen van voor gezaagde stammetjes. Gewoon voor het lekker kap ik een tak af - sap loopt uit de wond op de stam - om een katapult mee te maken. Maar mijn touw is mislukt, uitgedroogd en uit elkaar gevallen, dus schieten kan ik er niet mee en die Indianen raken genoeg, gewoon met een buks en kogels die met het vliegtuig zijn gekomen. We eten woudvogel en aap en bijna leguaan, en het smaakt naar rendiervlees en mam-

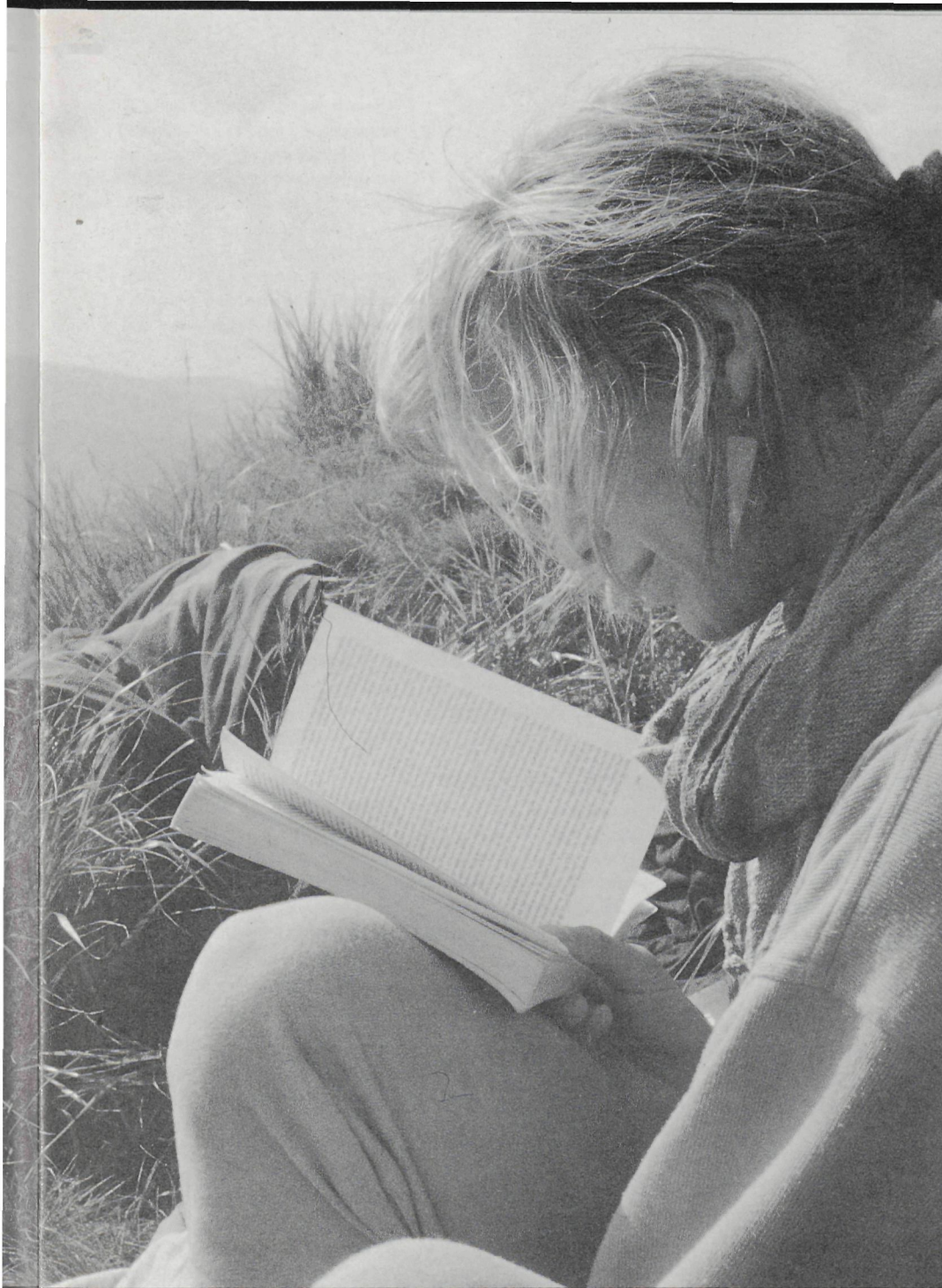
moet. Misselijk word ik allang niet meer, ik vind het alleen jammer dat ik ze niet zelf geschoten heb.

En dan thuis mijn poldertuin. Die lijkt nog veel te weinig op een woud. Ik plant er struiken tussen elkaar en door elkaar en in elkaar; als iets doodgaat wordt het een klimrek. Een roos gedijt in een dor dennetje en een van de kant van de weg meegenomen vlier ondersteunt de kamperfoelie. Een sering die meer van zandgrond houdt, heeft nog net genoeg veerkracht om de jasmijn te leiden en als ik terugkom van mijn reis zie je niet meer wat wat is en waar de wortels zijn. Het jonge

groeien is heilig; een braam die aan is komen waaien wordt bewaakt met mijn leven tegen voetballende jongetjes en maaierende burens; maar als hij later een heg is geworden met een hol eronder voor katten en kleine kinderen, wordt hij door mij bruut gesnoeid en in toom gehouden. Om bramen te plukken hoef ik nu geen rooftocht meer op touw te zetten; ik moet alleen nog wel soms met een roeibootje de sloot op om de achterkant te plunderen. Eenden houden ook van bramen, en van de rotte appels die ik achter in de tuin gooi. De vogels zijn ons soms te snel af bij de frambozen en de kruisbessen, eigenlijk gun ik ze dat niet, maar in een echt bos eten ze ook

In mijn afgepaalde poldertuin ben ik god en mensen met maaïmessen en snoeischaren zijn moordenaars. Maar een mens kan ik daar niet zijn, want de reiger aan de sloot laat ik met rust, de vis in het water juich ik toe, de mol mag blijven en de egels laat ik lopen, ik pof er kastanjes uit de supermarkt en de rook van mijn vuur slaat op de was van de burens. In de bossen van mijn vroeger leunt Staatsbosbeheer nu achterover, laat de stammen liggen waar ze vallen en laat het woekeren toe. En moet je mij zien met mijn schaar, mijn draad en mijn tuinhandschoenen... In mijn polder-tuin heb ik te veel macht, en te weinig.

Ooit was het land hier water en waar het water land overliet, groeide bos. Daar zijn bijlen overheen ge-
gaan en te veel vuren gestookt, daar is ge-
maaid en gezaaid en water weggemalen;
daar zijn mensen als ik voorbijgekomen tot
ze alles plat en kaal hadden gemaakt. En
nu probeer ik van dat kleine stukje grond
waar ik het voor het zeggen heb weer bos
te maken? Ha! En als dat nou eens zou luk-
ken en alle burens deden mee - wat dan? De
smaak van geroosterde zalm loopt in mijn
mond als water...

Wat is het in mij dat door het bos wil lopen met een bijl?

Uit 15 Aardse Verhalen. Verkrijgbaar via het Lentefonds, waaruit de Kleine Aarde een kinderspeelplaats financiert. Wie f25,- of meer gireert onder vermelding van 'Lentefonds', krijgt het boek thuisgestuurd.

mee dus ik moet me er maar mee verzoenen. Ik houd het meest van vlier, omdat die tegen de klippen in overal groeit en zo snel, met oerdrang. En vlier is ook slim. Als je altijd aan één kant de takken afsnoeit omdat je er daar nog door wilt kunnen, stuurt hij de volgende zijtakken andere kanten uit. Vlier is me terwille, zuivert bloed en houdt ziektes weg, groeit tot een huis met wanden en een dak als ik dat wil, werkt mee en doet toch zijn eigen zin. En daarna komt in mijn hart de kamperfoelie, die zo gretig verstikt en overwoekert wat het tegenkomt, dat ik hem het recht van de sterkste gun. Ergens in mijn poldertuin staat volgende zomer de vlier en de kam-

perfoelie een strijd op leven en dood te wachten. De braam, de vlier, de kamperfoelie en de wilg - die in zijn eentje een windscherm is geworden - hebben mijn hulp niet nodig. Maar het andere groeien is langzamer, en dat bescherm ik, ik kijk de stengels de grond en de takken de stam uit. Ik leid en zorg en mest en kijk. Jasmijn en blauwe regen zijn hulpbehoevend en worden taboe verklaard, als koeien in India. Ja, in mijn poldertuin is een houwer verboden. Daar moet het bos nog groeien. Mijn poldertuin die met natuurlijk niets te maken heeft, wordt tot Natuur verklaard, de heilige Natuur van de inwoner van een land dat helemaal geasfalteerd is.

Regeladvertenties

Tarief: t/m 20 woorden f 40,-/ Bf 800. Daarboven f 2,-/Bf 40 per woord. Maximaal 50 woorden. Voor brieven onder nummer f 7,50/Bf 150 extra.

Bewijsnummer f 10,-/Bf 200 extra, incl. verzendkosten. Prijzen incl. BTW. Stuur uw tekst op papier of fax, liefst getypt. U krijgt een acceptgiro toegestuurd. De redactie behoudt zich het recht voor advertenties niet te plaatsen. Regeladvertenties voor het herfstnummer moeten uiterlijk 1 augustus binnen zijn!

TE KOOP

Te koop: wegens emigratie AGA-fornuis met ronde deksels, landbouwartikelen, gereedschappen, melkmer met toebehoren, bouwmaterialen, antiek, curiosa, meubels. Een volledige inventarislijst (ca. 60 onderdelen) wordt op verzoek toegezonden. Tel. 0478-691277.

Aangeboden wegens plaatsgebrek: WEEFGETOUW Mermalo Patent 120/8/8 en alle toebehoren, i.z.g.st., nieuwwaarde f1500,-. Tegen elk aanneemelijk bod. Boerstr. 11, 9442 PG Eip. Tel. 0593-346333.

Brede grenen vloerdelen 16, 19 of 21 cm breed f35,- p.m² incl. BTW, kamerdroog. Evt. breder en in eiken. BAX TERHEIJDEN, tel. 076-5932188.

Te koop of in ruil aangeboden elektrisch door zonnepanelen aangedreven KARRETJE, 20 km per uur, prijs f6000,-, tel. 020-6655418.

AGA'S leverbaar van volledig nagekeken tot geheel opnieuw geëmailleerd, tevens voor onderhoud, reparatie en ombouw naar olie, gas of propaan. Tel. 0223-521981.

SPEKSTEENKACHELS en zelfbouw-tegelskachels van Piet de Vries voor gezond, schoon en zuinig houtstoken. Sellingen (Gr.), tel. 0599-324229.

Ambachtelijke tegelskachels zijn een sieraad

in uw huis. Bovendien gezond, gebruiksvriendelijk, duurzaam en kostenbesparend. Wij bouwen kleine kachels voor bijverwarming tot grote voor hoofdverwarming. Kachels voor wie meer wil halen uit hout! FA. DE TEGELKACHEL, Dorpsweg 67, 1631 DH Oudendijk, tel. 0229-543576 (ook 's avonds).

Ambachtelijk gemetselde fornuizen, finovens, saunakachels, warmtemuren en spekteenkachels. Kunstig en zinnig. KLUSSENKUNSTEN Roland Voppel, tel. 0547-351270.

Te koop: PORTUGAL bij Taro eenvoudig huisje in de bergen, geheel gerestaureerd en ingericht, beslist natuurliefhebbers, direct te betrekken. Prijs f55000,-, tel. 010-4378847.

Te koop: indisposabe katoenen LUIERS, maat EL, nog in prima staat, f5,- p.st. Bel 0499-574141.

T.k. midden-PORTUGAL, boerderij 2,5 ha, bronnen, boomgaard, huisje 16 m², bijgebouw 40 m², f42.000,-, tel. 0172-538792.

Beginnings - de specialist in DRAAGDOEKEN voor baby en kind. Vele soorten (ook eco) babydragers, waaronder de babybundler in organische katoen en de beste slings. Tevens biologische katoenen luiers en wolwikkels, maar ook perfect (eco)katoenen maandverband. Afstandsverkoop. Kanaalstraat 54 hs, 1054 XK Amsterdam, tel. 020-6851355. Enkel op afspraak.

Zuid-West-IERLAND, direct aan Bantry Bay, stuk grond 1,4 ha met bouwvergunning en tekeningen voor traditioneel lers woonhuis met nevengebouw (natuurstenen buitenmuren etc.) ca 12 km westelijk van het stadje Bantry: vrij uitzicht over Bantry Bay en de oceaan. Prijs: 39.000 Ierse ponden. Inlichtingen: tel. 0041-554125559 (Zwitserland; wij spreken Nederlands; avonduren en week-ends).

Rijswijk (N.B.): Zeer rustig gelegen, aan rand van natuurgebied zeer groot VRIJSTAAND WOONHUIS, 2100 m² grond. Ecol. tuin + rietsuivering in aanleg, boomgaard met kikkerpoel. Inhoud 800 m³ waarvan 300 m³ woonhuis, geschikt te maken voor dubbele bewoning of bedrijf / praktijk aan huis. Prijs f475.000,-.

GEZOCHT

Vrouw (48 jaar creatief/veelzijdig/humorvol + vriend 33 jaar beeldend kunstenaar) heb wel geld om te investeren maar geen baan. Ik zoek een WOON/WERKPLEK bij kleinschalig ecologisch boerenbedrijf. Bel 074-2433490.

J.m. 32 jr. zoekt werkervaringsplaats in ecologische land- en tuinbouw of bedrijf dat

zich als partner aanbiedt op veganistische grondslag.

Te koop gevraagd: kloostertuin of kasteeltuin of beschermt stuk grond voor DRUIVENTEELT. Gaarne uw reactie tel./fax 023-5292753.

Vr 38 NW-Overijssel, wil buiten wonen met anderen m.b.v. privacy. Huur/koop. Hobby's: klussen, tuinieren. Br. o. nr. RA 1011 G.

J.m. 36 jr., idealist, kok, omnivoor, in bezit van benodigde diploma's, zoekt compagnon om eco-eetgelegenheden te beginnen in een van de Noord-Hollandse steden. Niet voor het grote geld maar voor een plezierige levensinvulling. Schrijf brief met c.v. en eigen ideeën naar: Rindert Wiersma, Zilververschoonlaan 89, 1567 RC Krommenie of e-mail fry-sians@worldaccess.nl.

Hulp op boerderij in TOSCANE (bouwen van omheiningen, verzorging paarden, kruiden oogsten...) reacties graag naar: Esther, 'Maroncello', 52030 Palazzo del Pero Arezzo, Italië.

Wij zoeken voor ons theater-circusgroepje 'Paulo en Mayka' bestaande uit man, vrouw, dochtertje, 2 paarden, enkele kleine dieren, woonwagens met vergunning daarin te wonen en ander materiaal een nieuwe STAND-PLAATS. B.v. bij een 'te' grote boerderij. Tel. 0314-345341.

Zin in buitenwonen? Woongroep in W-Gr. met o.a. b. moestuin en houtwerkpl. zoekt huisgenoten (5 volw. en 3 k.). Tel. 0594-658357.

TE HUUR/VAKANTIE

Midden-DRENTHE 4-persoons appartement, landelijk gelegen directe omgeving van natuurreservaat, fiets/wandelroute, vaarwater. Frans & Marja Willems, tel. 0593-525488.

(Oudere-)jongerenHOTEL 'Huis aan de Rots'. Sfeervol klein hotel gelegen in het prachtige Geuldal. Ideale plek om te wandelen, fietsen en te genieten van onze gezonde keuken met biologische en ecologische producten (ook vegetarisch). Vanaf f45,- p.p./p.n. In nabijheid van Maastricht en Termae 2000. Geulhem, Zuid-Limburg, tel. 043-6041912.

DORDOGNE: Fijne kampeerplaats voor één familie, met ruime caravan. Tentje erbij mag. Rust, natuurschoon, privacy. f195,- per week. Tel. 0033-553074548, na 21 uur.

Rustige kleine CAMPING in bosrijke, ongerepte lage Vogezes. Wandelen, zwemmen, fietsen, paardrijden. Ook (sta)caravans. Tevens appartementen en huizen in nabijgelegen dorp. Nederlandse beheerders. Tel. 035-5414079/329363474.

Te huur in Sevenum (Limburg), rustieke appartementen, 2-8 pers., c.v., op oude boerderij in bosrijke omgeving. Eigen natuurtuin met dierenweide en speeltuinen. Tevens mini-camping. Folder: tel. 077-4672593.

Boijl: Fries-Drentse grens. Bossen, vennen, heidevelden en zandverstuivingen. 3 unieke PLAGGENHUTTEN sfeervol 4- & 6-persoons appartement te huur. Ook geschikt voor familieëunies. Tel. 0561-421796.

Boijl: Te huur op rustige mini-camping, goed ingerichte 4-persoons DE WAARD-tent. Prachtige omgeving. Tel. 0561-421796. Wandel- en Fietspension 't ROOKS-HUUS in 't Woold (bij Winterswijk). Kamers, app. en kamperen. Veg. eten mogelijk. Ook voor groep tot 19 p. Inl./folder tel. 0543-564491.

In ROLDE (Drenthe) gelegen nabij natuur-, fiets-, wandelgebied: (eenvoudige) logies met gevarieerd biologisch vegetarisch ontbijt (BD vooraf reserveren). Tel. 0592-242658, na 17.00 uur.

ITALIAANSE ALPEN, Ledomeer: vak. won. in sfeervolle boerderij met grote tuin, veel bos, schitterend wandelgebied, vanaf f290,- p.w., tel. 058-2159154.

Vlaanderen-vakantiehoeve WILGENHOF, 20 km van zee, Brugge, Gent - wandelen, fietsen, cultuur. Rustig nabij bos. Groen, comfortabel, gastvrij, grote bio-tuin, lekkere maaltijden (vegetarisch mogelijk). Kamers + app. Folder. Familie Hendrickx, Pot- en Zuidhoutstraat 4, 9990 Maldegem België, tel. 0032-50715366.

Actieve vakantie OOSTENRIJKSE bio-boerderij, kind- en babyvriendelijk. Energiezuinige nieuwbouw, mooie appartementen 4-6-pers. Aparte slaapkamers, woonkeuken, houten meubelen. Eigen kaasmakerij, alm. Gratis ponyrijden, fietsen (28 km fietspad), groot wandelgebied, zwembad in dorp. Winter: mooi langlaufgebied (30 km), skigebied (cabinelift). Informatiefolder: Fam. Nigsch, A-6886 Schopperrau 322, Bregenzerald, Voralberg. Tel./fax 0043-55152984.

BERGPENSION 'LE CLOU' op eenzame hoogte in het 'Parc Naturel des Volcans d'Auvergne' (Frankrijk). Het kleinschalige, gezellige, culinaire adres voor bergwandelaars en natuurliefhebbers. Reeds 12 jaar een begrip! Folder: tel. 0033-471470145. Schrijven: 'Le Clou', 15800 Thiézac, Frankrijk.

MAS LA BAUMA, Natuurlijk kamperen in de Catalaanse Pyreneeën, een eigen vallei, zwempooltjes, rust en ruimte in een schitterend wandelgebied, voor informatie en reservering bel M. Souwer, 020-6792636.

(Lees verder op pagina 35)

De Kleine Aarde

Actief

Zomer 1997

Redactie:
Koos
Dijksterhuis,
Laurens Lam-
mers, Frank van
der Lecq

Uitgave de Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel, Tel. 0411-684921. Fax 0411- 683407. E-mail: dekleineaarde@pz.nl

Fiets in het zonnetje gezet **GROTE OPEN DAG** **op zondag 29 juni**

Op zondag 29 juni houdt de Kleine Aarde weer open huis. Tussen 10.00 en 17.00 uur is iedereen welkom op het terrein in Boxtel. Ook dit jaar zijn er de gebruikelijke stands - bijzondere aandacht is er ditmaal voor de fiets.

Vanuit de driehoek Eindhoven, Tilburg en Den Bosch is de Kleine Aarde per fiets prachtig bereikbaar. Voor de fietsliefhebber zijn er op 29 juni allerlei kramen met bijzondere fietsen en accessoires te zien. Als speciale attractie biedt de Kleine Aarde de mogelijkheid om een proefritje te maken op een van de gedemonstreerde ligfietsen.

Ook internationale samenwerking geniet op de Open Dag speciale belangstelling. Twee zusterorganisaties van de Kleine Aarde staan centraal in een foto-expositie. Op 'The small earth' in Maragua (Kenia) stimuleert het KIOF de biologische landbouw en de productie voor de lokale markt. EISD is een ecologisch instituut in het Hongaarse Miskolc, dat zich bezighoudt met duurzame plattelandsontwikkeling in het noorden van het land, bijvoorbeeld in het dorpje Gömöröszóls. Daar wordt kleinschalige, duurzame werkgelegenheid gecreëerd, onder andere op het gebied van de biologische landbouw en het eco-toerisme. EISD hoopt met steun van de Kleine Aarde een helofytenfilter aan te leggen. Op de Open Dag zal ook de Groene Pluim worden uitgereikt. Dit is de jaarlijkse prijs van de Kleine Aarde, die zal gaan naar de beste inzending van een milieu-familiespel. Kinderen kunnen op de Open Dag leren schminken, tekenen en jongleren.

De fototentoonstelling, op de Kleine Aarde te zien tot 1 november, is mede mogelijk gemaakt door Hivos en NCDO-duurzame wereld. U kunt het KIOF steunen door een gift op giro 716000 van Hivos, Den Haag, o.v.v. 'KIOF'. Een bijdrage voor EISD kunt u overmaken op ASN-rekening 845294024 t.n.v. de Kleine Aarde, Boxtel, o.v.v. 'Hongarije'.

Nieuw op de Kleine Aarde: Alie en Aafke, dochters van het schaap Krulletje. Op de foto Alie... of is het Aafke?

IN DIT *NUMMER*

**Voorlichting eco-voeding
voor baby's schiet tekort**

Column: Smil@y

Mogelijk geld voor Bol

**Boxtel wordt 'duurzame
gemeente'**

Hoe kom ik op De Kleine Aarde?

De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Boxtel. Het Bezoekerscentrum is tussen november en april op werkdagen geopend van 11 tot 17 uur. Alles over excursies en rondleidingen leest u op de achterkant van dit katern. De Kleine Aarde is te bereiken...

per trein...

In Boxtel stoppen treinen uit Tilburg, Eindhoven en Den Bosch. Vanaf het station is het een half uur lopen.

...of fiets

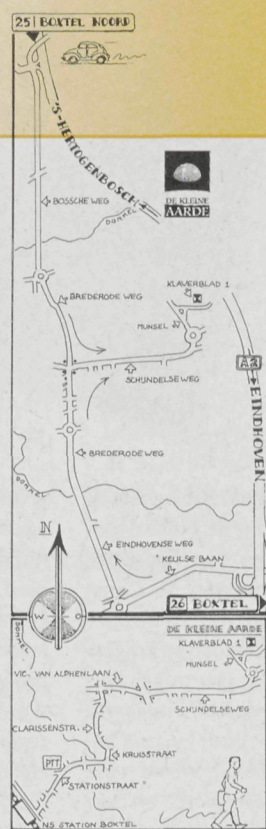
Fietsen huren kan bij de fietsenstalling station Boxtel. De stalling sluit op werkdagen om 19.15 uur, 's weekends gesloten.

(trein-)taxi...

Vanaf station Boxtel. Tel. 0411-683384.

... of desnoods auto

Vanaf Den Bosch richting Eindhoven, afslag Boxtel-Noord. Vanaf Eindhoven richting Den Bosch, afslag Boxtel.

Consultatiebureaus krijgen kritiek

Kennis over biologische kindervoeding schiet tekort

Uit een onderzoek is vorig jaar gebleken dat consultatiebureaus bij de voedingsvoorlichting weinig te bieden hebben als het gaat om informatie over biologische voeding voor kinderen tussen de zes en twaalf maanden. Anneloe Rijkema, voedingsvoorlichter van de Kleine Aarde, bepleitte onderzoek hiernaar al langer en zette het ook deels op de rails.

Rijkema had twijfels over de noodzaak van opvolgmelk. Ze ging er van uit dat koemelk, verdund met water, een goed alternatief was. Het onderzoek toont dit echter niet aan. Uit de literatuurstudie en de interviews met 25 ouders met kinderen in de bovengenoemde leeftijds-categorie komt wel naar voren dat veel voorlichters vasthouden aan de 'standaard richtlijnen', die weinig ruimte open laten voor alternatieven en op het individu afgestemde adviezen. Artsen en verpleegkundigen van consultatiebureaus bevestigen deze indruk, zo schrijven de onderzoekers.

Het doel van de interviews was om mogelijke adviezen van de consultatiebureaus met name op het gebied van opvolgmelk en biologische voeding voor zuigelingen te onderzoeken. Opdrachtgever Joannusmolen, specialist in de verwerking van biologische granen en peulvruchten, liet het onderzoek begeleiden door de Landbouwniversiteit Wageningen en de Wetenschapswinkel van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

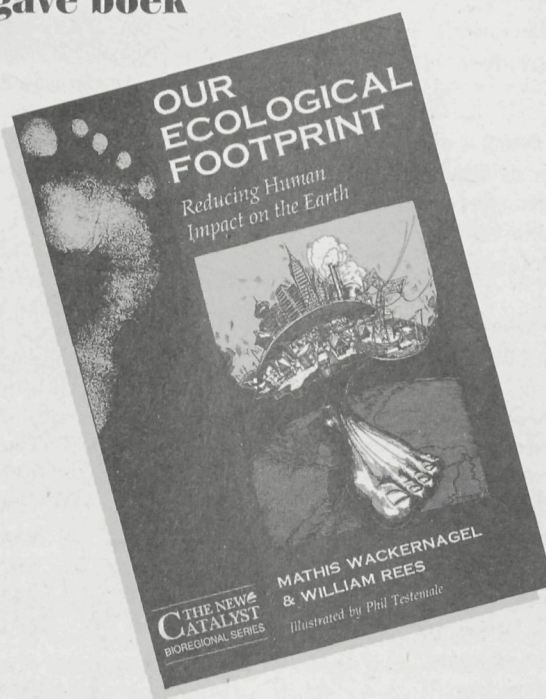
Consultatiebureaus zijn nog steeds de belangrijkste raadgevers van jonge ouders als het om goede voeding van het kind gaat. Ouders die besluiten om hun baby opvolgmelk te geven, doen dit omdat dit gezond zou zijn. Onder die ouders bestaat echter een grote behoefte aan meer en betere informatie over biologische producten. Een nadere studie omtrent de voedingstoestand van zuigelingen die geen opvolgmelk krijgen, wordt eveneens zeer

wenselijk geacht.

Anneloe Rijkema blijft kritisch tegenover opvolgmelk. Wel licht ze ouders voorzichtiger voor over koemelk. 'Er zitten nadelen

aan: een kind kan er allergisch voor zijn. Slechts enkele ouders die hun kind geheel biologisch willen voeden, kiezen er dan nog voor om verdunde koemelk te geven. Maar het blijft goed om waakzaam te zijn', aldus Rijkema. Het rapport is voor f 15,- verkrijgbaar. Stort het bedrag op bankrekening 131620940 t.n.v. De Joannusmolen in Cuijk onder vermelding van 'Onderzoek biologische voeding'.

De Kleine Aarde in de race voor uitgave boek

De uitgeverij van de Kleine Aarde doet pogingen om de Nederlandse vertaalrechten van het boek *Ecological Footprint* van de Canadese schrijver en wetenschapper William Rees in handen te krijgen. Rees, die begin dit jaar nog in Nederland was en daarbij uitgebreid in de pers aan bod kwam, beschrijft in het boek in welke mate landen, steden, producten en personen een claim leggen op de milieugebruiksruimte (grond en

grondstoffen). Nederland bijvoorbeeld heeft voor het instandhouden van de welvaart een gebied nodig ter grootte van Frankrijk. Als de hele wereld zou leven op een welvaartspeil zoals dat van het rijke westen, hebben we vier aardbollen nodig, zei Rees tegen een medewerker van *NRC-Handelsblad*.

De Kleine Aarde houdt haar donateurs op de hoogte!

DIA-KLANKBEELD - Het bezoekerscentrum, de vernieuwde tuinen, flitsende t.v.-spotjes, inspelen op de doelgroep: voor de Kleine Aarde is er in ieder geval aanleiding te over om dit jaar nog haar dia-klankbeeld-productie te actualiseren. Door het Prins Bernard Fonds, de Haella Stichting en het VSB Fonds is subsidie toegezegd voor een totaal bedrag van f 23.000,-.

LANDBOUW - In hoeverre de Kleine Aarde een bijdrage heeft geleverd aan het succes is onbekend, maar feit is dat het vrij goed gaat met de biologische landbouw in Brabant. Dat staat in de 'algemene provinciale nieuwsbrief *Brabant Totaal*'. Tussen 1995 en 1996 kwamen er elf biologische bedrijven bij, een stijging van 23 procent. De verwachting is dat er op termijn nog zeven bedrijven zullen omschakelen. Aardig detail is dat een oud idee van de Kleine Aarde, de boerenmarkt, binnenkort in vijf grote Brabantse steden te vinden is. In twee jaar tijd is ook het aantal afhaalpunten van groentenabonnementen sterk gestegen: van zes naar 42.

Piramide, vaarwel

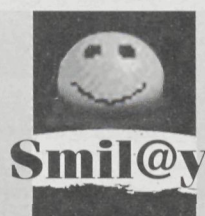
Begin april nam de Kleine Aarde afscheid van de zo vertrouwde Piramidewoning. De ontmanteling van Gerard Schoutens geesteskindje vergde nog een dikke week. In Doetinchem, waar hij opnieuw wordt opgebouwd, zal de Piramide dienst gaan doen als vegetarisch eet-huisje bij het natuur- en milieucentrum Stichting de Heelweg.

RINGMUSSEN - De Kleine Aarde mag trots zijn op z'n ringmussenbestand. Van de zeventien nestkastjes op het terrein in Bostel werden er in 1996 tien door deze sympathieke kleine mussen bezet. Pimpelmees en spreuuw bezetten elk twee kastjes, vier bleven er leeg. Het halfopen terrein van de Kleine Aarde met z'n vele rommelige hoekjes is ideaal voor de ringmus. Toch zou het aardig zijn als er dit jaar iets meer mezen in de nestkastjes zouden

broeden. Op de Kleine Aarde zijn mezen op de kastjes aangewezen, terwijl ringmussen talloze andere broedmogelijkheden hebben. Sjaak Oerlemans en Hen Maas van de Vogelwerkgroep Bostel vermoeden dat iets nauwere openingen zouden kunnen helpen.

Hebben de nieuwe media echt de wind mee, zoals mediagoeroe Maurice de Hond op elk internetcongres erin stampt? Als we afgaan op de 500.000 Nederlanders die nu elke eek een paar keer op de elektronische snelweg zitten, zou je zeggen van wel. Tot voor kort wist immers alleen een handvol puisterige jongens iets af van databanken en hoe je die via een modem kon inkijken.

Dat is gelukkig veranderd. De huidige besturingssystemen voor de doorsnee p.c. zijn bijna net zo snel aan te leren als de Tafel van 333. En een e-mailtje versturen is bijna net zo makkelijk als het aan en uit zetten van de computer. Een kind doet de was...

Of de nieuwe media ook echt aan komen stormen, zoals het geval zou zijn met Internet, en de mensheid aan de poort staat van een revolutionair nieuw tijdperk, is zeer de vraag. In de Verenigde Staten schijnt er bijvoorbeeld nu een postbedrijf te zijn, dat gespecialiseerd is in het bezorgen van e-mail. Niet per telefoonlijn, maar gewoon per trein of vliegtuig, omdat het ene deel van de Amerikaanse bevolking alleen nog maar e-mail wil versturen en het andere e-mail niet nodig denkt te hebben. Dat gevecht zal eerst uitgevochten moeten worden, voordat we eindelijk onze lol op kunnen en de digitale snelweg niet langer onze deur voorbijraast.

De milieubeweging staat de komst van de moderne communicatiemiddelen niet in de weg. Ook de Kleine Aarde is, na een proef van een jaar met een eigen website [<http://www.pz.nl/dekleineaarde>], definitief om. De www-pagina's ogen vooralsnog zeer vriendelijk, want de Kleine Aarde wil niets opdringen en aardig blijven. De mogelijkheden zijn enorm. Via Internet kun je al een wandeling maken over het terrein. Verder biedt de site jaarlijks meer nieuws dan alle vier nummers van het blad bij elkaar. Ook discussies zijn mogelijk. Bijvoorbeeld over de Eco-stad. Iedereen mag daarover zijn of haar zegje doen. Er is af en toe een milieutest. En voor wie niet weet wat hij of zij vanavond zal gaan eten, zijn er smulrecepten op te vragen. Hoe de boekweitflensjes ruiken, dat is via Internet jammer genoeg alleen nog associatief - met woorden - duidelijk te maken.

Geld gezocht voor opknappen bol

De Bol, de eerste ecologische woning van Nederland, is verwickeld in een soort achterhoedegevecht. Wie onlangs nog op het terrein van de Kleine Aarde was, zal het wel gemerkt hebben. De Bol is dicht.

Reden is dat het kringloophuis toe is aan een grondige renovatie, waar vooralsnog het geld voor ontbreekt. De Bol is in de ogen van de medewerkers van de Kleine Aarde altijd een monument geweest. Medewerker Jah Juffermans probeerde zelfs om de woning op de Monumentenlijst te krijgen, wat jammerlijk mislukte. Volgens de rijksmonumentenregeling is de Bol namelijk geen belangrijk cultuur-historisch erfgoed dat bescherming verdient. Gebouwen moeten dan minstens 50 jaar oud zijn. Vele lokale, provinciale en rijks(subsidie)regelingen zijn gebaseerd op deze grens van 50 jaar.

Het zag er dus bijzonder somber uit, maar er is hoopvol nieuws. De aanhouder wint. Volgens een mondelinge mededeling zal het ministerie van VROM een bijdrage aan de renovatie leveren. We wachten met spanning de schriftelijke bevestiging af.

IN GOEDE AARDE - Het ziet ernaar uit dat In Goede Aarde, Bostels nieuwbouwwijk die naast de Kleine Aarde komt, een 'voorbeeldstatus' krijgt als voorloper wat betreft duurzaam bouwen. De gemeente Bostel kan hierdoor een aardige rijks-subsidie tegemoet zien. Voor de Kleine Aarde is het ook relevant, omdat zij met de gemeente de afspraak heeft gemaakt de kennisoverdracht te verzorgen, waartoe de projecten met voorbeeldstatus verplicht zijn. Dit betekent dat de Kleine Aarde in 1998 mogelijk een opdracht van de gemeente tegemoet kan zien voor diverse voorlichtingsactiviteiten.

STEUN DE KLEINE AARDE

Klein maar eigenwijs!

De Kleine Aarde bestaat dankzij de steun van duizenden donateurs. Ook uw bijdrage is welkom. Alle nieuwe donateurs krijgen een Welkomstpakket en een acceptgirokaart. Stort uw bijdrage op giro 52730 t.n.v. de Kleine Aarde in Bostel. Kruis hieronder aan op welke manier u de Kleine Aarde wilt steunen.

- ☐ Ik word donateur/abonnee voor f 45,-/Bf 900 (standaarddonatie) of meer per jaar en krijg 4 x het tijdschrift.
- ☐ Ik word donateur/abonnee voor f 25,-/Bf 500 (minimumbijdrage) per jaar en krijg 4 x het tijdschrift.
- ☐ Ik word donateur voor f 10,-/Bf 200 of meer per jaar en krijg 1 x het Jaarbericht van de Kleine Aarde (speciaal voor mensen die al zoveel lezen).

Naam _____

Adres _____

Tel. _____

Postcode _____

Plaats _____

Aankruisen, invullen, uitknippen en opsturen naar:
de Kleine Aarde, Antwoordnr. 16151, 5280 VJ Bostel.
Postzegel hoeft niet, mag wel.

Meedoen met een cursus?

Wilt u zich aanmelden voor een cursus? Doe de bon dan tijdig op de bus. Let op de uiterste datum van aanmelden, want vol is vol. U krijgt een bevestiging van uw inschrijving. Een week voor de cursus volgt uitgebreide informatie. Donateurs krijgen tien procent korting. Mocht u de inschrijving willen annuleren, doe dat dan uiterlijk twee weken voor de cursus. Meer weten? Bel 0411-684921.

Bon voor aanmelding

Ik meld me aan voor de cursus:

Datum cursus:

Naam:

Adres:

Plaats:

Telefoon:

Geboortedatum:

Stuur me een bevestiging. Ik ontvang een rekening. Ik betaal de helft van het cursusgeld als ik veertien dagen voor het begin van de cursus mijn aanmelding annuleer.

(Kruis een hokje aan)

- ☐ Ik ben geen donateur en betaal de volle prijs.
- ☐ Ik ben donateur en krijg tien procent korting.
- ☐ Ik meld me aan als donateur via deze bon. (Vul ook de bon op de achterkant in) Ik krijg op de cursusprijs tien procent korting.

Invullen en opsturen naar: de Kleine Aarde, Antwoordnummer 16151, 5280 VJ Boxtel. Let op de uiterste aanmeldingsdatum!

VOEDING

Workshop: koken uit de tuin

Speciaal voor groepen mensen die samen een doe-activiteit willen ondernemen. De Kleine Aarde biedt een middagje uit: oogsten, koken en het nuttigen van een ecologisch diner, dat alles kan en mag in deze workshop. Goed voor de team-building of om uw vrienden, kennissen, collega's beter te leren kennen. De kookrecepten krijgt u mee naar huis.

Di/wo en vr aug./sept./okt. (13.30 - 18.00 u.); f 450,- per groep (max. 12 pers.), inclusief recepten en diner. Data op aanvraag. Alleen telefonisch boeken!

Lol met zuurkool

Speciaal voor mensen die van zuurkool houden en graag experimenteren in de keuken is het 'Zuurkoolweekend'. Deelnemers leren in de keuken van de Kleine Aarde zuurkool te maken van verschillende koolsoorten. Er worden zuurkoolrecepten uitgeprobeerd, zoals zuurkoolsoep, zuurkooltaart en zuurkoolsalade. De nadruk ligt op de theorie van het inmaken en bewaren van zuurkool.

Vr/za 17-18 oktober (19.30 - 19.30 u.); f 175,- p.p. inclusief ecologische maaltijden, overnachting en het EA'tje 'Inmaken en bewaren'. Aanmelden voor 6 oktober.

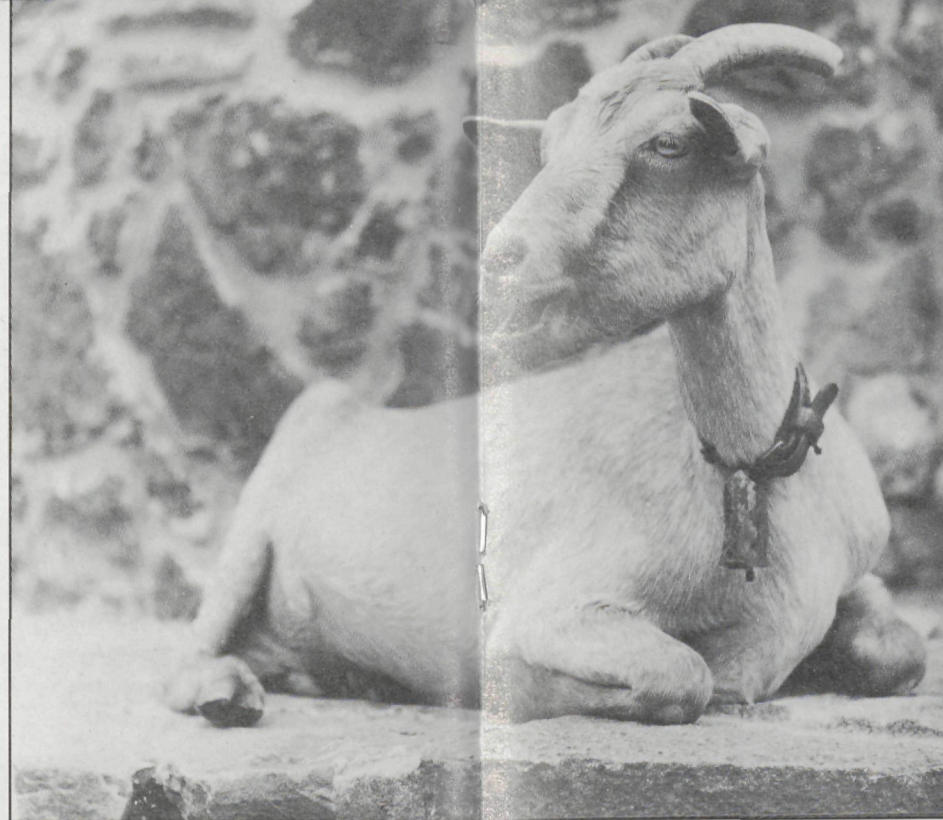
Kaas maken

Aan de hand van video's en dia's wordt de bereiding van kwark, zachte kaas en kruidenkaas besproken. Ook leert u echte Goudse kaas maken! Het resultaat is heerlijk. Aan het eind van de dag neemt u alles mee naar huis: kaas, stremsel, kaasdoek, kaasvaatje en cursusboek.

Za 15 november (9.30 - 16.30 u.); f 125,- p.p., inclusief ecologische lunch, het EA'tje Zuivel en het basispakket. Aanmelden voor 1 november.

Brood bakken

Brood bakken is een cursus voor beginners en gevorderden. We maken gist-, zuurdesem-, en lers brood, gevuld brood en broodjes. De technische kneepjes worden bijgebracht. Verschillende soorten meel passeren de revue. Ook leert u pizza, groentepastei en groentetaart maken, evenals gebak uit gistdeeg. Met de weekendcursus wordt op-en-neer reizen voorkomen. 's Avonds een licht programma, wel gezelligheid.

Za/Zo 1 - 2 november (za 9.30 - zo 16.30 uur); f 210,- p.p., inclusief overnachting, 3 maaltijden, cursusmateriaal, het EA'tje 'Brood uit eigen oven' en ingrediënten. Aanmelden voor 20 oktober.

Hartige taarten

De weekendcursus over hartige vegetarische taarten. U leert granen op een andere manier in de maaltijd te verwerken en verschillende soorten deeg te maken, zoals kwarkdeeg, korstdeeg en andere varianten. Vooraf aan de praktijk krijgt u theorie over graansoorten, groenten en andere 'aanvullende' bronnen, zoals noten en zaden. De lunch bestaat uiteraard uit taart!

Vr/za 21-22 november (vr 19.30 - za 17.00); f 175,-, inclusief overnachting, ecologisch ontbijt, lunch, een stuk taart (voor thuis) en het EA'tje 'Hartige Taarten'. Aanmelden voor 10 november.

TUINIEREN

Ecologische moestuin

Gezond eten uit eigen moestuin begint met het weglaten van bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Bij het telen van gezonde groenten komt meer kijken. De cursus helpt u op weg. U leert ecologisch tuinieren met alles erop en eraan: bodemanalyse, bemesting, vruchtwisseling, teeltplan, combinatieteelt en het voorkomen van ziekten en plagen. De moestuin van de Kleine Aarde dient als voorbeeld.

Vr/za - 10 en 11 oktober (vr 18.00 - za 16.00 u.); f 175,-, inclusief overnachting, ecologische maaltijden en het Tuinboek van de Kleine Aarde. Aanmelden voor 26 september.

De natuurrijke siertuin

Een cursus voor mensen die een ecologische siertuin willen aanleggen of een bestaande tuin willen omvormen. U leert uw plantkeuze aan te passen aan uw grondsoort, grondwaterstand, zon of schaduw. Er wordt gelet op vogels en insecten. Verder komen aan bod: natuurlijke materialen, onderhoud en snoeihout. Deelnemers gaan ook op bezoek bij voorbeeldtuinen.

Vr/za 3 en 4 oktober (vr 18.00 - za 16.00 u.); f 175,-, inclusief maaltijden, overnachting en het EA'tje 'De Natuurrijke Tuin'. Aanmelden voor 18 september.

Groenten in de winter

Welke groenten zijn winterhard? Zijn er rassen die beter te bewaren zijn dan andere? Hoe bescherm je groenten die buiten staan? Het hele jaar door verse groenten, zonder wekken of invriezen? In deze cursus toont de Kleine Aarde aan dat het ook 's winters kan.

Za 25 oktober (10.00 - 16.30 u.); f 90,-, inclusief ecologische lunch, koffie, thee en documentatiemateriaal. Aanmelden voor 10 oktober.

Fruitbomen snoeien

Een praktijk-studiedag die leert kijken naar de vorm en ontwikkeling van hoog-

en laagstammen en de bijbehorende snoei. Voor bezitters van hoog- en laagstam. U leert het bijwerken van achterstallige snoei. Maar ook snoei voor optimale productie en het snoeien van jonge bomen. Bij slecht weer is de reservedatum 1 februari.

Za 13 december (10.00 - 16.30 u.); f 90,- inclusief ecologische lunch, koffie, thee en snoeihandleiding. Aanmelden voor 1 december.

KLEINVEE

Geiten houden

Om geiten te houden, is het belangrijk naar de aard van dit bijzondere beest te kijken. U leert alles over huisvesting, beweiding, voeding en geiten melken. Er zal gelegenheid zijn om een aantal praktische handelingen te oefenen, zoals het bijsnijden van klauwtjes.

Za 25 oktober (10.00 - 16.30 u.); f 90,-, inclusief ecologische lunch, koffie, thee en documentatiemateriaal. Aanmelden voor 10 oktober.

STUDIEDAGEN

Kijk op Duurzaam Bouwen

Deze introductie-ochtend is bedoeld voor beroepsgroepen in de bouw: architecten, aannemers, opdrachtgevers e.d. Deze ochtend krijgen deelnemers uitleg over en inzicht in de samenhang van diverse milieuthema's welke in de bouw een rol spelen. Na een korte inleiding en vertoning van de video 'Duurzaam Bouwen', volgt een uitgebreide rondleiding in het bezoekerscentrum van de Kleine Aarde. De ochtend wordt afgesloten met een lunch.

Datum op aanvraag (9.30-13.00 u.); f 500,- (max. 10 pers./groep > 10: f 35,- p.p. extra) inclusief koffie, thee en ecologische lunch.

Praktijkdag Duurzaam Bouwen

Een praktijk- en studiedag van de Kleine Aarde i.s.m. de Vereniging voor Integrale Bio-Ecologische Architectuur (VIBA) over duurzaam bouwen voor beroepsgroepen. 's Ochtends zal in het bezoekerscentrum van de Kleine Aarde na een korte inleiding en vertoning van de video 'Duurzaam Bouwen' een rondleiding door dit gebouw volgen. Na de ecologische lunch vindt bij de VIBA uitleg plaats over een verantwoorde mate-

riaalkeuze en over het Nationaal Pakket Duurzaam Bouwen. De dag eindigt met een rondleiding over de permanente VIBA-expositie in Den Bosch.

Vr 10 oktober (9.15-16.45 u.); f 175,- (bij aanmelding na 1 oktober f 200,-) inclusief koffie, thee, ecologische lunch en vervoer tussen station Boxtel, beide locaties en naar station Den Bosch. Aanmelden vóór 1 oktober.

VERWACHT

Een dagvullend programma voor koks uit instellingen over biologische producten. Meer informatie volgt in het herfstnummer van de Kleine Aarde.

Meedoen met een cursus?

Wilt u zich aanmelden voor een cursus? Doe de bon dan tijdig op de bus. Let op de uiterste datum van aanmelden, want vol is vol. U krijgt een bevestiging van uw inschrijving. Een week voor de cursus volgt uitgebreide informatie. Donateurs krijgen tien procent korting. Mocht u de inschrijving willen annuleren, doe dat dan uiterlijk twee weken voor de cursus. Meer weten? Bel 0411-684921.

Bon voor aanmelding

Ik meld me aan voor de cursus:

Datum cursus:

Naam:

Adres:

Plaats:

Telefoon:

Geboortedatum:

Stuur me een bevestiging. Ik ontvang een rekening. Ik betaal de helft van het cursusgeld als ik veertien dagen voor het begin van de cursus mijn aanmelding annuleer.

(Kruis een hokje aan)

- ☐ Ik ben geen donateur en betaal de volle prijs.
- ☐ Ik ben donateur en krijg tien procent korting.
- ☐ Ik meld me aan als donateur via deze bon. (Vul ook de bon op de achterkant in) Ik krijg op de cursusprijs tien procent korting.

Invullen en opsturen naar: de Kleine Aarde, Antwoordnummer 16151, 5280 VJ Boxtel. Let op de uiterste aanmeldingsdatum!

VOEDING

Workshop: koken uit de tuin

Speciaal voor groepen mensen die samen een doe-activiteit willen ondernemen. De Kleine Aarde biedt een middagje uit: oogsten, koken en het nuttigen van een ecologisch diner, dat alles kan en mag in deze workshop. Goed voor de team-building of om uw vrienden, kennissen, collega's beter te leren kennen. De kookrecepten krijgt u mee naar huis.

Di/wo en vr aug/sept/okt. (13.30 - 18.00 u.); f 450,- per groep (max. 12 pers.), inclusief recepten en diner. Data op aanvraag. Alleen telefonisch boeken!

Lol met zuurkool

Speciaal voor mensen die van zuurkool houden en graag experimenteren in de keuken is het 'Zuurkoolweekend'. Deelnemers leren in de keuken van de Kleine Aarde zuurkool te maken van verschillende koolsoorten. Er worden zuurkoolrecepten uitgetoetst, zoals zuurkoolsoep, zuurkooltaart en zuurkoolsalade. De nadruk ligt op de theorie van het inmaken en bewaren van zuurkool.

Vr/za 17-18 oktober (19.30 - 19.30 u.); f 175,- p.p. inclusief ecologische maaltijden, overnachting en het EA'tje 'Inmaken en bewaren'. Aanmelden voor 6 oktober.

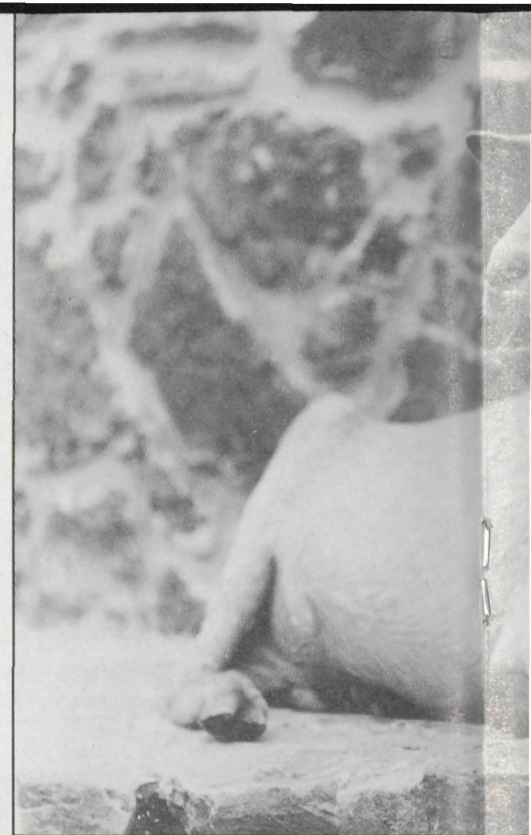
Kaas maken

Aan de hand van video's en dia's wordt de bereiding van kwark, zachte kaas en kruidenkaas besproken. Ook leert u echte Goudse kaas maken! Het resultaat is heerlijk. Aan het eind van de dag neemt u alles mee naar huis: kaas, stremsel, kaasdoek, kaasvaatje en cursusboek.

Za 15 november (9.30 - 16.30 u.); f 125,- p.p., inclusief ecologische lunch, het EA'tje Zuivel en het basispakket. Aanmelden voor 1 november.

Brood bakken

Brood bakken is een cursus voor beginners en gevorderden. We maken gist-, zuurdesem-, en lers brood, gevuld brood en broodjes. De technische kneepjes worden bijgebracht. Verschillende soorten meel passeren de revue. Ook leert u pizza, groentepastei en groentetaart maken, evenals gebak uit gistdeeg. Met de weekendcursus wordt op-en-neer reizen voorkomen. 's Avonds een licht programma, wel gezelligheid.

Za/Zo 1 - 2 november (za 9.30 - zo 16.30 uur); f 210,- p.p., inclusief overnachting, 3 maaltijden, cursusmateriaal, het EA'tje 'Brood uit eigen oven' en ingrediënten. Aanmelden voor 20 oktober.

Hartige taarten

De weekendcursus over hartige vegetarische taarten. U leert granen op een andere manier in de maaltijd te verwerken en verschillende soorten deeg te maken, zoals kwarkdeeg, korstdeeg en andere varianten. Vooraf aan de praktijk krijgt u theorie over graansoorten, groenten en andere 'aanvullende' bronnen, zoals noten en zaden. De lunch bestaat uiteraard uit taart!

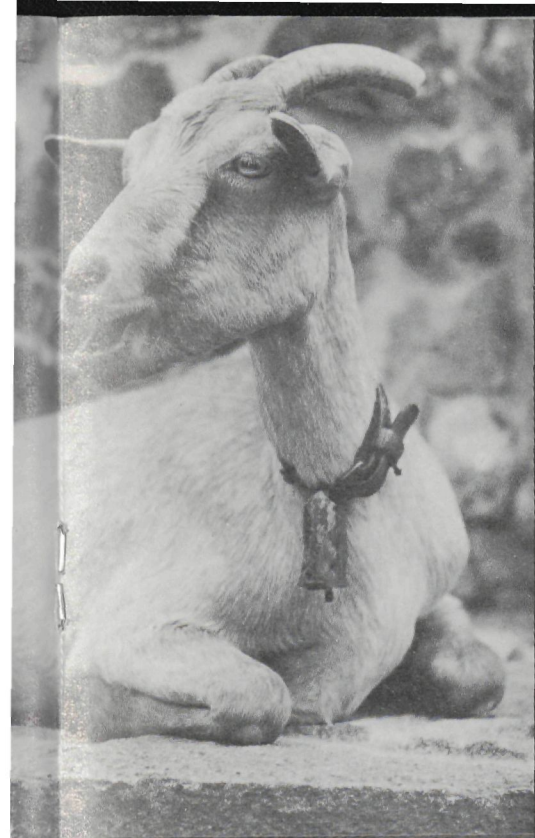
Vr/za 21-22 november (vr 19.30 - za 17.00); f 175,-, inclusief overnachting, ecologisch ontbijt, lunch, een stuk taart (voor thuis) en het EA'tje 'Hartige Taarten'. Aanmelden voor 10 november.

TUINIEREN

Ecologische moestuin

Gezond eten uit eigen moestuin begint met het weglaten van bestrijdingsmiddelen en kunstmest. Bij het telen van gezonde groenten komt meer kijken. De cursus helpt u op weg. U leert ecologisch tuinieren met alles erop en eraan: bodemanalyse, bemesting, vruchtwisseling, teeltplan, combinatieteelt en het voorkomen van ziekten en plagen. De moestuin van de Kleine Aarde dient als voorbeeld.

Vr/za - 10 en 11 oktober (vr 18.00 - za 16.00 u.); f 175,- inclusief overnachting, ecologische maaltijden en het Tuinboek van de Kleine Aarde. Aanmelden voor 26 september.

De natuurrijke siertuin

Een cursus voor mensen die een ecologische siertuin willen aanleggen of een bestaande tuin willen omvormen. U leert uw plantkeuze aan te passen aan uw grondsoort, grondwaterstand, zon of schaduw. Er wordt gelet op vogels en insecten. Verder komen aan bod: natuurlijke materialen, onderhoud en snoeihout. Deelnemers gaan ook op bezoek bij voorbeeldtuinen.

Vr/za 3 en 4 oktober (vr 18.00 - za 16.00 u.); f 175,- inclusief maaltijden, overnachting en het EA'tje 'De Natuurrijke Tuin'. Aanmelden voor 18 september.

Groenten in de winter

Welke groenten zijn winterhard? Zijn er rassen die beter te bewaren zijn dan andere? Hoe bescherm je groenten die buiten staan? Het hele jaar door verse groenten, zonder wekken of invriezen? In deze cursus toont de Kleine Aarde aan dat het ook 's winters kan.

Za 25 oktober (10.00 - 16.30 u.); f 90,- inclusief ecologische lunch, koffie, thee en documentatiemateriaal. Aanmelden voor 10 oktober.

Fruithomen snoeien

Een praktijk-studiedag die leert kijken naar de vorm en ontwikkeling van hoog-

en laagstammen en de bijbehorende snoei. Voor bezitters van hoog- en laagstam. U leert het bijwerken van achterstallige snoei. Maar ook snoei voor optimale productie en het snoeien van jonge bomen. Bij slecht weer is de reservedatum 1 februari.

Za 13 december (10.00 - 16.30 u.); f 90,- inclusief ecologische lunch, koffie, thee en snoeihandleiding. Aanmelden voor 1 december.

KLEINVEE

Geiten houden

Om geiten te houden, is het belangrijk naar de aard van dit bijzondere beest te kijken. U leert alles over huisvesting, beweiding, voeding en geiten melken. Er zal gelegenheid zijn om een aantal praktische handelingen te oefenen, zoals het bijsnijden van klauwtjes.

Za 25 oktober (10.00 - 16.30 u.); f 90,- inclusief ecologische lunch, koffie, thee en documentatiemateriaal. Aanmelden voor 10 oktober.

STUDIEDAGEN

Kijk op Duurzaam Bouwen

Deze introductie-ochtend is bedoeld voor beroepsgroepen in de bouw: architecten, aannemers, opdrachtgevers e.d. Deze ochtend krijgen deelnemers uitleg over en inzicht in de samenhang van diverse milieuthema's welke in de bouw een rol spelen. Na een korte inleiding en vertoning van de video 'Duurzaam Bouwen', volgt een uitgebreide rondleiding in het bezoekerscentrum van de Kleine Aarde. De ochtend wordt afgesloten met een lunch.

Datum op aanvraag (9.30-13.00 u.); f 500,- (max. 10 pers./groep > 10: f 35,- p.p. extra) inclusief koffie, thee en ecologische lunch.

Praktijkdag Duurzaam Bouwen

Een praktijk- en studiedag van de Kleine Aarde i.s.m. de Vereniging voor Integrale Bio-Ecologische Architectuur (VIBA) over duurzaam bouwen voor beroepsgroepen. 's Ochtends zal in het bezoekerscentrum van de Kleine Aarde na een korte inleiding en vertoning van de video 'Duurzaam Bouwen' een rondleiding door dit gebouw volgen. Na de ecologische lunch vindt bij de VIBA uitleg plaats over een verantwoorde mate-

riaalkeuze en over het Nationaal Pakket Duurzaam Bouwen. De dag eindigt met een rondleiding over de permanente Viba-expositie in Den Bosch.

Vr 10 oktober (9.15-16.45 u.); f 175,- (bij aanmelding na 1 oktober f 200,-) inclusief koffie, thee, ecologische lunch en vervoer tussen station Boxtel, beide locaties en naar station Den Bosch. Aanmelden vóór 1 oktober.

VERWACHT

Een dagvullend programma voor koks uit instellingen over biologische producten. Meer informatie volgt in het herfstnummer van de Kleine Aarde.

184 / JUNI - JULI

VAN CREATIVITEITSONDERZOEK TOT BEVALLEN IN WATER

Uit de inhoud o.a.:

- Vrede vinden:
conflict en lichaamsgewaarzijn
- De kabouterbeweging revisited
- Gustav Meyrink:
schrijver / gnosticus
- Goeroe Adi Da: genie of charlatan?
- Sebastian Holzhuber:
visionair kunstenaar

**Onafhankelijk tijdschrift over
keerpunten in mens en cultuur**
verkrijgbaar bij de tijdschriftenhandel
144 pag., f 14,50 | abonnement f 72,50

Een uitgave van Bres bv, tel. (020) 624 34 42

KRAAYBEEKERHOF

De enige in Nederland

- 2-jarige biologische landbouwopleiding
Start sept. 97
- 1 jarige opleiding winkelmedewerker natuur-
voeding
- 2 jarige opleiding natuurvoedingsconsulent
Opleiding ecologisch bos- en landschaps-beheer.

Voor deze en andere cursussen op gebied van
land- en tuinbouw, voeding en opvoeding:
Schrijf naar: Studiecentrum Kraaybeekhof,
Postbus 17, 3970 AA Driebergen.
Of bel: 0343-512925
Bezoekadres: Diederichslaan 25, Driebergen.

NATUURLIJK VERANTWOORD

Leyweg 1130-a, Den Haag
Tel./Fax 070-3660230

Het warme hart van uw huis

Comfortabel én zuinig hout stoken.
Aan te passen aan elk interieur.
Fin-Ovens van 600-6000 kg.
Fetze Tigchelaar bouwt de kachel
van uw keuze.

**TIGCHELAAR
TEGELKACHELS**

Haedstrjitte 26 9008 SR Reduzum
Telefoon 0566 602171 Fax 0566 601971

K&S Interieur

Uit onze meubelmakerij:
tafels van gebruikt hout,
bedden zonder metaal;
futons, latexmatrassen,
tatamimatten.

Bel of schrijf voor een informatiefolder:
K&S Interieur, Anna Spenglerstr. 79,
1054 NH Amsterdam, tel. 020 - 61672 52

Duurzaam en milieu-bewust bouwen! Polypropyleen (PP) rioleringssystemen.....

Een verantwoorde keuze.....

TWEBO TUBE B.V.
Het Wolbert 15, 7547 RA Enschede
Postbus 1360, 7500 BJ Enschede
Tel: 053-4340205 Fax: 053-4340415

Duurzame PP leidingssystemen voor de bouw en GWW sector

WINKEL & VERZENDHUIS VOOR MILIEUVRIENDELIJKE PRODUKTEN

MORSTRAAT 41 2312 BL LEIDEN TEL.071-512 52 91

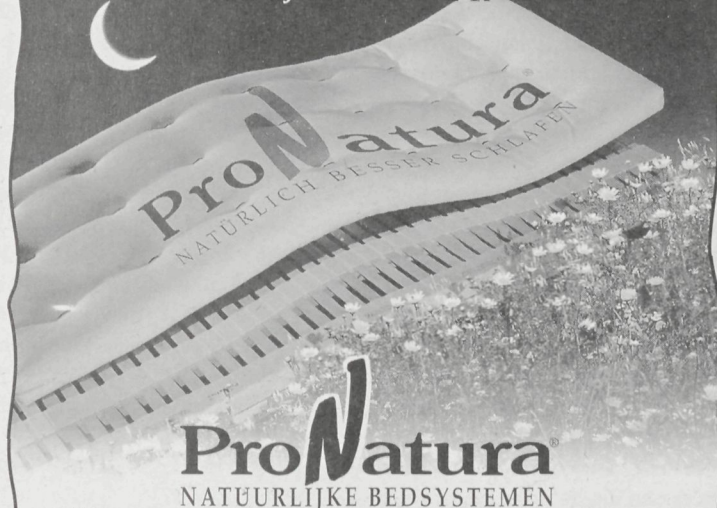
DE NIEUWE
EIGENAAR
DAVID VAN DONGEN
GEEFT GRATIS
ADVIES OVER:

HET MILIEU
VRAAGT OM
GEBRUIK VAN
MILIEUVRIENDELIJKE
PRODUKTEN.

KLEDING
COSMETICA
NATUURVERF
KRINGLOOPPAPIER
SCHOONMAAKMIDDELEN

NATUURLIJK BETER SLAPEN

gecontroleerd op
schadelijke stoffen

individueel
instelbaar

volledig vrij van
metalen

zuivere natuur-
produkten

volledig recyclebaar

Garantie op alle
onderdelen

Pro Natura Holland 0653/389602

Pro Natura vakhandelaren:

LEO NAAIJKENS, Besterdring 62A,
5014 HM Tilburg, 0 135 444 538;
NATUUR IN VORM, Terheijdenstraat 3C,
4811 AW Breda, 0 765 229 517;
SLAAPKOMFORT DICK VAN DER MEER,
Jagerlaan 80, 3701 XL Zeist, 0 306 919 430;
TEUN VAN MEERVELD, Hoofdstraat 90,
3881 AB Voorthuizen, 0 342 472 811.

GRATIS-COUPON

"Gids voor een
natuurlijke slaap"
- aan bovenstaand adres sturen

Natuurrijke tuin officieel geopend

Tijdens de Tuinmarkt op 19 april is de nieuwe siertuin op het terrein officieel opengesteld voor het publiek. Degene die de openingsceremonie mocht voltrekken was Jules Kluitmans, de oudste vrijwilliger in de Tuin. Helaas wilde het met het opstijgen van de felgekleurde ballonnen met een spandoek eraan, die verstopt zaten in de waterput, niet zo vlotten. Ook de wind speelde de organisatie nogal parten. De boodschap op het spandoek van de Kleine Aarde aan alle tuinmedewerkers kon echter ook met behulp van mensenkracht zichtbaar worden gemaakt: 'Bedankt voor alle hulp...'.

**JAN VERHOEVEN
GROEN,
GROND
EN TUINEN B.V.**

KWEKERIJ "DE HELKANT" HOOGE ZWALUWE

Bent u van plan een Rietveld (helofytenfilter) aan te leggen?

Voor rietplanten, en ook andere water- en oeverplanten, kunt u terecht bij:

Kwekerij "De Helkant" te Hooge Zwaluwe. Altijd flinke hoeveelheden in voorraad! Wij adviseren en assisteren ook bij de aanleg.

Bel 076 5932625 of
Fax 076 5932932

Duurzame gemeente Boxtel tekent Europees Handvest

Eind april heeft de gemeente Boxtel het 'Handvest van Aalborg' ondertekend, een Europees document voor het werken aan een duurzame gemeente met een eigen Lokale Agenda. Maar nog mooier: op de nieuwe gemeentegids van Boxtel prijkt de nieuwbouw van de Kleine Aarde.

Burgemeester Van Homelen steekt in het voorwoord van de gids de loftrompet af over het werk van de Kleine Aarde. Overigens hebben ook andere Brabantse steden, waaronder Den Bosch en Vught, het document ondertekend. Ze zijn actief geworden in een Europese campagne voor een duurzame gemeenten. In het handvest staan de uitgangspunten voor het planmatig werken aan duurzame ontwikkeling.

De ondertekening in Boxtel kwam er mede dankzij de inzet van een medewerker van de Kleine Aarde, Jan Juffermans, die in Boxtel deel uitmaakt van de Werkgroep Lokale Agenda 21. Boxtel sloot zich als achtste Nederlandse gemeente aan bij de Europese campagne. Andere Nederlandse steden waren op dat moment Amstelveen, Amsterdam, Den Haag, Dordrecht, Rotterdam, Tilburg en Utrecht. In totaal hebben nu ruim 280 gemeenten uit 29 landen het Handvest van Aalborg ondertekend. Het aantal steden en dorpen dat sinds de grote milieuconferentie in Rio de Janeiro in 1992 aan een Lokale Agenda 21 werkt, is echter veel groter: 1500. In Nederland was Den Haag de eerste gemeente met een Lokale Agenda. De voorbereidingen kostten maar liefst twee jaar. Inmiddels zijn er in enkele Haagse wijken met veel bovenwoningen extra fietsenstallingen gebouwd, krijgen Hagehaars allerlei kortingen

op het openbaar vervoer en kunnen ze een Ecopas krijgen voor milieuvriendelijke producten volgens hetzelfde systeem als Air Miles.

Een overzicht van activiteiten op het gebied van Lokale Agenda 21 in Europa biedt de Kleine Aarde sinds enige tijd op Internet.

Voor een informatiepakket over aansluiting bij de Europese campagne *European Sustainable Cities & Town Campaign*, 22 Rue de Cornet, B-1040 Brussel. Of fax naar 0032-22308850.

Tuiniers/cursusleiders gezocht

De Kleine Aarde krijgt regelmatig het verzoek om cursussen te verzorgen over het onderhouden van een moestuin of siertuin. Het hele land afreizen, gaat de tuinvoorlichter echter te ver. Daarom wil de Kleine Aarde een voorlichterspool opzetten van deskundige tuiniers. De deelnemers aan de pool moeten goed op de hoogte zijn van:

- ecologisch moes- of siertuinieren;
- de didactische kanten aan voorlichting aan groepen mensen;
- de doelstellingen van de Kleine Aarde (en daar affiniteit mee hebben).

De voorlichters onderhouden regelmatig onderling contact. Op relevante thema's is bijscholing mogelijk. Belangstelling? Informatie: de Kleine Aarde, tuinvoorlichter Marjon Weijzen, tel. 0411-684921.

Atelier De Zonnevlucht
NATUURKEUKENS

Werkplaats / bezoekadres:
Kerkstraat 42, 5391 AA Nuland, tel: 073 5325497

UITGAVEN VAN DE KLEINE AARDE

(alle prijzen onder voorbehoud)

15 Aardse verhalen Wim de Bie, Annie M.G. Schmidt, Midas Dekkers e.a. 112 pag. Pb. 15,-/Bf 300
De Kleine Aarde Kok Hans Donderwinkel. 48 pag. Pb. f 21,50/Bf 430
Jakkes, eikels! Peter Kouwenhoven. 48 pag. Geb. f 21,50/Bf 430
Jakkes, wat een weer Peter Kouwenhoven. 48 pag. Geb. f 11,50/Bf 230
Je eigen moestuin Peter Kouwenhoven. 48 pag. Geb. f 11,50/Bf 230
Een spoor van paardemest Mariët Meester. 112 pag. Pb. f 16,50/Bf 330
Mijn Paradijs Heinz Erven. 120 pag. Pb. f 16,50/Bf 330
Tuinboek van De Kleine Aarde Peter van der Ven e.a. 104 pag. Pb. f 29,-/Bf 580
Gezond fruit telen Joke Bloksma. 96 pag. Pb. f 23,70/Bf 464
Bouwboek van De Kleine Aarde Kees Haakman 64 pag. Pb. f 23,75-/Bf 475
Groentekalender Fraaie poster met seizoensgebonden groenten. f 17,-/Bf 340
Alternatieve voeding voor zuigeling en peuter f 13,75/Bf 275
Anders eten in instellingen Voor koks. f 27,50/Bf 550
Aarde en duurzaam voedsel Tien posters. Voor scholen en instanties. f 32,50/Bf 650
Tijd om te leven Hans Achterhuis f 8,-/Bf 160
Autoboekje Thijs de la Court. f 8,-/Bf 160
Naar een gezonde landbouw Kees Bakker e.a. f 8,-/Bf 160
Hergebruiketicketten 60 stuks f 6,-/Bf 120

ECOLOGISCHE ALTERNATIEVEN

Leuke doe-het-zelf boekjes voor een schappelijke prijs. Zeer geschikt als cadeau! Ecologische Alternatieven zijn vierkant (15 x 15 cm) en tellen 36 tot 52 pagina's.

Kippen houden - Inmaken en bewaren - Babyvoeding - Wijn uit eigen tuin - Brouw bier voor je plezier - Spuiten maakt ons giftig - Jam maken zonder suiker - Doe het thuis - De Nieuwe Hollandse keuken - Keukenkruiden - Haute Couture van gebruikte kleding - Maak wat van snoeihout - Lekker bakken zonder suiker - Schik in schapen - Toetjes zonder suiker - Sap maak je natuurlijk zelf - Anders eten voor diabeten - Een konijn op eigen terrein - Granen op tafel - Leef gerust milieubewust - Zuivel - Bijen - De Groene Keuken - Hete Bliksem! - Hartige Taarten - De Natuurrijke Tuin (f 13,-/Bf 260) - Zelfgemaakte compost (f 13,-/Bf 260) - Brood uit eigen oven (f 13,-/Bf 260).

De boekjes kosten f 10,50/Bf 210 per stuk (inclusief verzendkosten), tenzij anders vermeld.

VIDEO'S

NIEUW! Duurzaam bouwen en wonen (20 min.)

Een videofilm over de laatste technieken van duurzaam bouwen. In de hoofdrol het nieuwe bezoekerscentrum van de Kleine Aarde. Over bouwmaterialen, water- en energiebesparing, vegetatiedaken, binnenklimaat, actieve zonne-energie via lichtinval en zonnecellen voor de stroomvoorziening van het gebouw.

Voeding en milieu (18 min.) Videofilm met nadere uitleg over de Schijf van Vier en de vele vooroordelen die er bestaan inzake ecologische voeding.

3 x Ecologisch tuinieren (3 x 18 min.) Drie films over de principes van milieuvriendelijk tuinieren. Enthousiaste amateur-tuinders vertellen over hun tuin en geven nuttige tips. Vooral gemaakt voor mensen met een moestuin.

De Kleine Aarde (17 min.) In ruim een kwartier laat deze videofilm zien wat de idealen van de Kleine Aarde zijn. Medewerkers komen aan het woord, evenals topkok Cas Spijkers. Video's kosten f 67,50/Bf 1350 per stuk.

BESTELLEN?

Maak het bedrag over op giro 52730 t.n.v. de Kleine Aarde in Boxtel. Vermeld de titel(s). Voor België: giro 000-1137770-57.

Speciaal jubileumprogramma in juli en augustus Zilveruitje naar de Kleine Aarde

Deze zomer organiseert de Kleine Aarde het 'Zilveruitje', een jubileum-excursie die u niet mag missen. Op zondagmiddag 13 en 27 juli en 10 en 24 augustus hebben wij voor u een smakelijke brunch klaar staan, gevolgd door een rondleiding. Voor de kinderen is er een speciaal programma, dat bij elk Zilveruitje weer anders is. U kunt intekenen op de hele middag. Het Zilveruitje is bij uitstek geschikt om op een leuke manier kennis te maken met de Kleine Aarde.

Bezoekers zijn overigens het hele jaar door welkom op de Kleine Aarde. Zonder afspraak kunt u een kijkje nemen op het terrein. Nog interessanter is een bezoek als u zich aanmeldt voor een zomerrondleiding. In de maanden juli en augustus is er iedere woensdagmiddag een rondleiding over het terrein onder leiding van een gids, die u voert langs de Bolwoning (het eerste ecohuis van Nederland!), de nieuwe natuurrijke tuin, de bijenstal, het helofytenfilter en het bezoekerscentrum. Daar staat een kopje koffie klaar of

een lekker stuk ecologisch gebak. Tot ziens!

Woensdagmiddag rondleidingen in juli en augustus: aanvang 14.00 uur.

Zilveruitjes: op 13/7, 27/7, 10/8 en 24/8. Brunch om 12.00 uur, rondleiding en kinderprogramma om 14.00 uur.

Aanmelden bij de Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Of bel 0411-684921.

prijzen zilveruitje (all-in):

volwassenen	f 25,-
kinderen ouder dan 12	f 25,-
kinderen 7-12 jr.	f 15,-
kinderen 0-6 jr.	gratis

kinderprogramma's:

zo 13/7: jongleren
zo 27/7: doe-activiteit met de natuur
zo 10/8: spelmiddag
zo 24/8: jongleren

Prijs zomerrondleiding: f 7,50 p.p., inclusief consumptie. Aanvang: 14.00 uur.

Welkom op de Kleine Aarde

Openingstijden

De Kleine Aarde is gevestigd aan Het Klaverblad 1 in Boxtel. Het bezoekerscentrum is tussen november en april op werkdagen geopend van 11 tot 17 uur. Een routebeschrijving vindt u op de voorkant van dit katern. Voor meer informatie kunt u bellen op werkdagen van 9.15 - 12.30 en 13.00 - 17.00 uur met 0411-684921.

Het terrein

Het terrein van de Kleine Aarde is vrij toegankelijk. Er zijn paden uitgezet langs de tuinen en andere bezienswaardigheden. Groepen, scholen, verenigingen en andere groepsverbanden zijn welkom voor een excursie. Het onderwerp van zo'n excursie kan iedereen zelf invullen. Voor u op pad gaat, schenkt de Kleine Aarde koffie en thee.

Programma

Een excursie duurt 2,5 uur. Een korter programma is mogelijk. In dat geval krijgt de groep een rondleiding van 1,5 uur. De Kleine Aarde zorgt desgewenst voor eten en drinken. Program-

ma's zijn uit te breiden met een lunch en diner.

Een speciaal programma is er voor scholieren. Zij kunnen een diaserie over de Kleine Aarde zien en een korte uitleg krijgen over het werk van de Kleine Aarde. Er zijn opdrachten op het gebied van voeding, energie, bouwen en wonen, dieren, planten en mest. Voorwaarde voor schoolbezoek is dat de leerlingen in de klas over de Kleine Aarde zijn geïnformeerd. Docenten krijgen vooraf materiaal opgestuurd. Ook langere bezoeken, zoals voor een paar dagen, zijn mogelijk. In overleg met de Kleine Aarde zijn speciale programma's samen te stellen. De prijs is afhankelijk van groeps-grootte en programma.

Individuele rondleiding

Voor losse bezoekers is er de doe-het-zelf-rondleiding. U kunt op eigen gelegenheid het terrein en de gebouwen bekijken. In het bezoekerscentrum is te zien hoe de Kleine Aarde inhoud geeft aan het begrip 'duurzaam bouwen'. Hier liggen alle uitgaven van de Kleine Aarde.

MENSEN EN MOGELIJKHEDEN

Zoekt u mensen om samen iets te gaan doen? Stuur een bericht van maximaal 50 woorden naar Mensen en Mogelijkheden, de Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel. Een gratis service, uitsluitend voor donateurs. Niet voor commerciële berichten. De redactie behoudt zich het recht voor advertenties niet te plaatsen. Stuur uw bericht voor het herfstnummer voor 1 augustus in!

Aangeboden: f1,- p.st. DKA nrs. 5,6,16,20 t/m 23, 26 t/m 41, 46 t/m 59; nrs 42 t/m 45 2x.
Gevraagd: DKA nrs. 1, 2, 3, 62, 63, 64, 65, 73 en 74. Reacties tel. 078-6744050

Vrouw (22) zoekt zelfstandige WOONRUIMTE 'buiten' om af en toe een paar dagen op te passen of te kunnen betrekken, dit eventueel in ruil voor werkzaamheden. Br. o. nr. RA 1011 MM.

Wij wonen in afgelegen dal aan riviertje in ZW-FRANKRIJK en drijven kleine boerderij met camping. Als je zin hebt minimaal een maand te helpen in de tuin, op de camping of met bouwen en je houdt van rust en natuur, vraag informatie: Moulin de Liort, 12440 La Salvétat Peyrales Frankrijk, tel. 0033-565818967.

Bergpension 'Le Clou' zoekt voor de periode april - november enthousiaste VRIJWILLIGERS voor huishoudelijk werk, keuken en biologische tuin, onderhouds- en verbouwingswerkzaamheden. Minimaal 4 weken. Kost en inwoning plus een reiskostenvergoeding tegen 4 dagen werken per week. Schrijven naar Bergpension Le Clou, 15800 Thiézac, Frankrijk. Tel. 0033-471470145.

Ondernemende mens(en) gezocht voor onze binnenkort vrijkomende winkel + woonhuis in ZO-Friesland. Ook geschikt als (vegetarisch) eethuis. Hulp en ondersteuning be-

schikbaar. Info bel 0513-463375 na 18.00 uur.

Sportieve man (38) woonachtig in midden-Portugal; ecologische landbouw (o a fruit en druiven), alternatieve energie en kleinschalige camping kijkt uit naar enthousiaste initiatiefvolle VROUW (ong 30) om hier een intensief en waardevol leven op te bouwen. Kind(eren)/kinderwens, idealen etc. meer dan welkom. Br. o. nr. RA 1012 MM.

Rustige, mil.bewuste, afgestudeerde, 26-jarige j. dame is enorm dankbaar voor hulp bij zoektocht naar beslist rustige WOONRUIMTE in Midden- of Noord-Nederland. Mirjam, Van Goyenlaan 304, 3764 XR Soest, tel. 035-6015267.

Woonvereniging op landgoed (8 ha) bij Tiel zoekt BEWONER(S) voor woning op 2de etage. We zijn met 32 volwassenen en 26 kinderen verspreid over 18 huishoudens. Veel onderhoudsklussen aan gebouwen en in de tuin. Inleg f20.000,-. Maandelijks lasten ca. f1200,-. Schrijf voor informatie: Ellen Winkel, Thedingsweert 3, 4017 NR Kerk-Avezaath.

Ecologisch collectief 'Zeezicht' zoekt actieve, enthousiaste mensen. Met ongeveer 30 vrijwilligers (bewoners van 'Zeezicht' en anderen) vormen wij een dynamische groep en runnen we een niet-commercieel, vegetarisch eethuis. Een verbouwing van ons pand staat voor de deur, waar we nog stuwende KRACHTEN voor kunnen gebruiken. Bel Zeezicht, Wageningen, 0317-420333.

CHRISTCHURCH, Nieuw-Zeeland. Wie wil ons helpen met huis, tuin (organic) en kinderen in ruil voor kost en inwoning? Goed te combineren met reizen door Nieuw-Zeeland. Meer weten? Schrijf: Gerda de Kleijne, 59 Ngaiostreet, Christchurch 2, New Zealand. Phone/fax 0064-33322896.

Een foldertje over 'werken tegen kost en inwoning op Nieuw-Zeelandse organische bedrijven' is aan te vragen bij Jane and Andrew Strange (WWOOF), PO Box 1172, Nelson - N.Z. 025-345711.

Leven zoals in het paradijs. Ik ben een hedonistische, vrijdenkende man, 37 jaar. Ik wil ergens op aarde in onbewoond gebied gaan leven. Wie wil dat ook? Ik wil graag

in contact komen met een gelijkgestemde VROUW. Br. o. nr. RA 1013 MM.

Biologische hobbyboer (44, HBO, integer, sociaal) zoekt VROUW als vriendin en levenspartner, die houdt van natuur, dieren, buiten wonen en die kan en wil genieten van de kleine, eerlijke en eenvoudige dingen in het leven. Br. o. nr. RA 1014 MM.

Woon-werkgemeenschap EMMAUS Langeweg is op zoek naar mensen die er voor kortere of langere tijd hun schouders onder willen zetten. Trefwoorden: 2e-hands spullen, kost en inwoning, opvang, voorm klooster, biologische tuin (in wording). Heb je belangstelling, bel 0168-324524. Ook mogelijkheden bij vestigingen elders in Nederland!

Wie vindt het leuk om in periodes van mei en juni in mijn prettige huis, prachtig plekje in AMSTERDAM te wonen tegen huurvergoeding en klein beetje tuinzorg? An v Dijk, tel. 020-4200827 of 0299-403994.

Rustige niet rokende MEDEBEWONER m/v gezocht in tamelijk gehorig ex-boerderijtje in dorp in de Betuwe. Ongeveer 5 km van treinstation. Bij voorkeur vegetarisch en consuminderend en tussen de 40 - 60 jaar. Mogelijkheden mede-gebruik tuin en zolder. Br. o. nr. RA 1015 MM.

Regeladvertenties

GASSELTE (Dr.) t.h. ruime 4-8-pers. bungalows op rustig park met zwembad. Fijn wandel- en fietsgebied. Tel. 033-2452834.

DWINGELOO. Te huur sfeervolle 6-p. vakantiewoning. Schilderachtig gelegen! Veel rust, ruimte, natuur. Prachtig fietsgebied. Bezoek Drenthe! Inl. tel. 0521-591317.

Te huur: houten toeristenhuis in prachtige omgeving in TOSCANE (bij boerderij). Gas, water, licht aanwezig, 4 slaapplekken, f55,- per nacht. Inlichtingen: Esther, 'Maroncello', 52030 Palazzo del Pero, Arezzo, Italië.

Heerlijk rustig in MIDDEN-FRANKRIJK. Volledig ingerichte caravans en bungalowtenten vanaf f360,- per week. Tevens schilder- en beeldhouwcurcus. Gratis brochure en inlichtingen: 033-4729721 of 0033-254307323.

Medewerkers van de Kleine Aarde

Directie: Petra Souwerbren. Educatie en Voorlichting: Ingrid Aaldijk, Ciel van der Lugt, Jol Moors, Marja de Nijs, Marjo Roelofs (algemeen). Marjon van de Meerendonk, Marjon Weijzen (moestuyn), Anneloe Rijpkema, Kim Robroek (voeding), Harrie Perebooms (bouwen en wonen), Jan Juffermans (Lokale Agenda 21). Publieksterrein: Joost Andrik, Ben van Dieren, Theo Gijsman, Marcel d'Hont, Juul Kluitmans, Antoon Renders, Sarah Slegers, Guido Verdonk, Arno Vlooswijk, Gerard van der Zandt. Redactie: Koos Dijksterhuis, Laurens Lammers, Frank van der Lecq. Bezoekercentrum: Marianne van den Aker, Marina de Bekker, Martin Buskens, Alex Zondervan. Administratie: Wiens Hendriks, Robert Oostrum. Receptie: Heleen Petter, Ans van der Plas, Paula van Woerkom. Reproductie: Frans Boons, André Wouters. Technisch Onderhoud: Bert Schneider, Roel Wilmes. Huishoudelijke Dienst: Truus Goossens, Karin Kunst, Karin Verstijnen, Marianka Wanninkhof.

'De Krite' VEGETARISCH Pension in Warns, Zuidwesthoek van Friesland bij Stavoren. Vakantie - trekkershut - uit eten. Buorren 26, 8721 GR, tel. 0514-682052.

ALGARVE, in rustig, schitterend, bergachtig natuurgebied, fi uur van zee, 2-5-pers. appartementen te huur. Info: tel. 035-6015267 of 00351-8990221.

Noordoost-Spanje, landhuis MAS CADAVAL. Prachtig gelegen in natuurbossen, 30 km ten noorden van de mooie oude stad Girona. Costa Brava, Barcelona binnen bereik. Appartementen/kleinschalig kamperen. Folder: tel. 040-2414187.

Te huur sfeervolle GROEPSRUIMTE in natuurhut in Heerhugowaard. Tevens verzorgen wij ontspanningsdagen in een warme sfeer. Inlichtingen: tel. 072-5718737.

VOGEZEN, idyllische herberg in oude boerderij midden in de natuur met eigen bronwater: voor wandelaars, rustzoekers en natuurliefhebbers. In ieder jaargetijde is het prachtig wandelen. Vier sfeervolle kamers. L & O f37,50. Heerlijke maaltijd f27,50. Info: 'La Balance', tel. 0033-329300689.

Rivieren, dijken, uiterwaarden, wandelen en fietsen in het Land van Maas en Waal vanuit onze comf. 6-pers. STACARAVAN op boerderijcamping. Seiz. 1/4 tot 1/11. Tel. 0487-573132.

Te huur: 3 houten woonwagens op stil en bijzonder plekje in prachtig wandel- en fietsgebied. Omgeving Winterswijk. Ook zeer geschikt voor kinderen. Tel. 0543-563766.

TUIN

Droomt u van een tuin? Waar planten vrolijk over muurtjes huppelen, met prachtige doorkijkjes en dansende vlinders boven wonderbaarlijke plantencombinaties? Bel 073-6123288 voor vrijblijvend oriëntatiegesprek KARIN KROL TUINEN: natuurlijk tuin- en landschapsinrichting.

DIVERSEN

Bodemvruchtbaarheidsonderzoek met biologisch advies. Uitgebreid incl. zuurstofvermogen. Vraag een monsternamepakketje aan. Koch Bodemtechniek (vh. CBB) Deventer, tel. 087-8100194. Ook voordelig SCHONEGROND-ONDERZOEK.

DOLLY HOEVE, woonboerderij nabij Assen, biedt in een sfeer van rust, bezinning en ontspanning, in juli en augustus tuinweken à f150,- en thema-weken (creatief schilderen, werken met je dromen, vrouwenweek, glas-in-lood, mannenweek) à f300,- all-in. Info en folder tel. 0592-291363.

De Novel Protein Foods komen eraan! Zal in 2040 onze vleesconsumptie zijn verminderd en halen we onze proteïnen dan veel meer uit eiwitrijke producten uit het laboratorium? De Kleine Aarde wierp een blik op onze menukaart van de toekomst.

Novel Protein Foods

Eiwit uit 't lab in plaats van bal gehakt

FRANK VAN DER LECQ EN LAURENS LAMMERS

36

De enorme problemen waarmee de productie van vlees gepaard gaat, mogen langzamerhand bekend worden verondersteld. De gangbare vleesproductie vereist veel energie; de veel te grote ammoniakuitstoot uit mest (en kunstmest) schaadt het bodemleven en het grondwater. Ruilverkaveling, verlaging van het grondwaterpeil en agrarische monocultuur maken grote delen van Nederland tot een ecologische en landenschappelijke woestijn, terwijl het ruimtegebruik buiten onze grenzen buitensporig is: nog eens zo'n anderhalf maal Nederland. En natuurlijk behandelen veel Nederlandse boeren hun beesten niet bepaald diervriendelijk.

En dat allemaal om de Nederlander aan zijn jaarlijkse portie vlees van 45 kg te helpen en om miljarden te verdienen aan de vleesexport. Gelukkig dringt het tot de overheid maar ook het bedrijfsleven door dat een lagere vleesconsumptie noodzaak is. Het onderzoeksprogramma Duurzame Technologische Ontwikkeling (DTO, zie het kader), een samenwerking van vijf mi-

nisteries, het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en wetenschappers, houdt zich onder meer bezig met onderzoek naar manieren waarop de voedselproductie duurzaam kan worden.

Over een van de DTO-speerpunten, de *novel protein foods* (NPF's), vond eerder dit jaar het afsluitende symposium 'Wat eten we in 2040?' plaats. NPF's hebben potentie als eiwitrijke vleesvervangers. Groot-schalige, commerciële productie van NPF's is nu nog niet aan de orde, maar de eerste NPF-achtigen, *Quorn* en *Lopino*, zijn op de markt verschenen.

Eiwitrijk

NPF is eiwitrijk voedsel dat kan worden gemaakt van planten, eencelligen of schimmels. Uit het DTO-onderzoek blijkt dat drie producten in aanmerking komen om als NPF te dienen. De drie bleven over na selectie op criteria als aantrekkelijkheid voor de consument, milieu-aspecten, technologische en bedrijfseconomische haalbaarheid. Een van de afvallers in het selec-

tieproces was wier, waarvan het bedrijfsleven de kweek en verwerking moeilijk en onaantrekkelijk acht.

Het eerste product met succespotentie is het vezelachtige *protex*, gemaakt van de bacterie *spirulina*, van (eventueel genetisch gemanipuleerde) erwten of van de luzerneplant. Het tweede, eveneens vezelachtige product, *fibrex*, kan worden gemaakt van de schimmel *fusarium*. Quorn behoort tot deze categorie. *Fungopie*, het derde eiwitrijke product, ontstaat als je erwten of (genetisch gemanipuleerde) lupine laat gisten met de schimmel *rhizopus*.

DTO ziet voor deze producten in de loop van de volgende eeuw mogelijkheden als ze in plaats van vlees worden verwerkt in snacks en kant-en-klaarmaaltijden. De onderzoeksorganisatie denkt dat er kan worden geprofiteerd van een groeiende voorkeur van de consument voor bewerkt vlees (gehakt, worst). De DTO-onderzoekers gaan er niet vanuit dat de consument ook zijn lapje onbewerkt vlees (biefstuk, karbonade) zo snel door NPF's zal vervangen.

Nu al is de productie van NPF's vele malen milieuvriendelijker dan die van vlees. DTO noemt een factor tussen de 6 en de 13. De onderzoekers constateren dat er nog meer milieuwinst kan worden geboekt, vooral als je kijkt naar de bestrijdingsmiddelen. Die winst, tot een factor 20, kun je behalen als je de plantaardige eiwitbronnen ecologisch teelt.

Maar hoe groot is de kans dat consumenten werkelijk NPF's zullen afnemen in plaats van bewerkt vlees? Tijdens het symposium bleek al dat er bij veel Nederlanders meer argwaan bestaat tegen voedsel dat is geproduceerd in het laboratorium, dan bijvoorbeeld tegen vlees uit de bio-industrie. 'Van de buitenwereld afgesloten teelt brengt over het algemeen gezonde en veilige producten voort, maar ze wordt maatschappelijk minder geaccepteerd dan producten uit niet-gesloten systemen', stelde dagvoorzitter en oud-minister van Landbouw Gerrit Braks vast.

Net zo lekker

Niet alleen argwaan inzake laboratoriumvoedsel bepaalt of de consument open zal staan voor NPF's. Misschien is het voor consumenten nog wel belangrijker of het product goed smaakt. Het DTO-onderzoek wijst inderdaad uit dat NPF's alleen een kans maken 'als ze (minstens) net zo lekker gevonden worden als vlees'. Milieumeerwaarde is voor minder consumenten een doorslaggevend argument. DTO beschouwt een marktaandeel van vijf

procent in 2005 haalbaar. Maar een marktaandeel van veertig procent in 2035 lijkt hoog gegrepen. Dan zou de gemiddelde vleesconsumptie van 117 gram per dag moeten zijn gereduceerd tot 70 gram en het vleesaandeel in samengestelde producten helemaal vervangen door NPF's. Of NPF's op de vrije markt een substantiële plaats kunnen veroveren, is de vraag. Zeker zo lang gangbaar vlees, ondanks BSE en varkenspest, relatief goedkoop is.

Het Publiciteitscentrum Biologische Landbouw ziet positieve kanten aan NPF's. 'Veel mensen hebben nu eenmaal behoefte aan voedsel met de smaak en de textuur van vlees. Als zij liever geen vlees willen eten uit de bio-industrie, bijvoorbeeld vanwege milieu-aspecten en dierenleed, dan kunnen NPF's een plantaardig alternatief vormen', aldus woordvoerder Hidde Oenema. Oenema waarschuwt wel dat je ook bij de productie van NPF's terughoudend moet zijn met genetische manipulatie. Bovendien is het zaak ook bij de productie van NPF's weinig of geen bestrijdingsmiddelen en kunstmest te gebruiken. Het Publiciteitscentrum houdt wat twijfels over de herkomst van het nieuwe voedsel. Hidde Oenema: 'Natuurlijk moet je je als maatschappij afvragen waar je je voedsel vandaan haalt, uit het laboratorium of van het land. Wij vinden toch dat je voedsel vooral van het land moet komen.' Wie er overigens van uitgaat dat vlees helemaal niet nodig is, kan natuurlijk hetzelfde zeggen over NPF's. Voedingsvoorlich-

ter Anneloe Rijkema van de Kleine Aarde: 'Neem het vleesvervangende Quorn. Het is in 25 jaar tijd ontwikkeld en heeft miljoenen gekost. Terwijl het nauwelijks iets toevoegt aan onze in 1978 ontwikkelde Schijf van Vier. Met granen en producten uit het eiwitrijke vak kun je een complete, vegetarische maaltijd samenstellen. De vraag is of we zitten te wachten op wéér een vleesvervanger uit de technologische hoek.'

Rijkema acht het hoog tijd dat de verschillende milieu-organisaties samen tot een standpunt komen over NPF's. 'Tegenhouden kunnen we ze niet, maar we kunnen wel sturen. We willen de DTO-activiteiten niet ondermijnen, maar hebben wel zo onze bedenkingen.'

De duurzame alternatieven van DTO

Het onderzoeksprogramma Duurzame Technologische Ontwikkeling is een initiatief van de ministeries van EZ, LNV, OCW, VROM en V&W. Doelstelling is onderzoek naar de mogelijkheden van duurzame alternatieven. Ook TNO, de Landbouwwuniversiteit Wageningen en verschillende bedrijven werken mee. Op het gebied van de voeding doet DTO niet alleen onderzoek naar novel protein foods. Tweede speerpunt is onderzoek naar duurzaam landgebruik, derde speerpunt *high-tech* agroproductie, de kweek van groenten in kunstmatige productieruimten onder gecontroleerde omstandigheden. De groenten worden vraaggericht geproduceerd nabij de consumptiecentra. Ten slotte onderzoekt DTO geïntegreerde conversie: productie met zo min mogelijk bewerking achteraf. DTO geeft een cd-rom uit met onderzoeksresultaten op het gebied van NPF's. De cd-rom, getiteld *Novel Protein Foods in 2035*, kost f 35 (inclusief verzendkosten) en is te bestellen bij Milieuboeek in Amsterdam, tel. 020-6244989.

Al die heerlijke zomervruchten - kersen, kruis-, rode en bosbessen, frambozen, aardbeien - zijn uitstekend bruikbaar in de keuken. In de volgende recepten vindt zomerfruit toepassingen in gebak, maar ook in chutney, jam en warme gerechten.

ILLUSTRATIES: KATHRIN HOLLAND

ANNELOE RIJPKEMA

Koken met fruit

Aardbeien-kaastaart

(springvorm van 22 cm Ø)

Deeg

16 volkorenbiscuitjes
125 gram boter
1 theelepel kaneel

Vulling

400 gram Mon Chou
4 eieren
90 gram gevijzelde rietsuiker
1 theelepel vanillepoeder
2 theelepels citroensap

Garnering

300 gram aardbeien
2 eetlepels honing
2 theelepels arrowroot
1 eetlepel water

Maak eerst de bodem. Verkruiemel de volkorenbiscuitjes. Smelt de boter zachtjes in een steelpannetje. Voeg de kaneelpoeder bij het kruim en meng de gesmolten boter er door. Roer dit goed door elkaar en druk het uit op de bodem en zijkant van een ingevette springvorm. Maak de vulling door de Mon Chou met een vork fijn te prakken. Meng dit met de

eieren, gevijzelde rietsuiker, vanillepoeder en wat citroensap. Klop deze massa tot er een egale massa ontstaat. Giet deze massa in de met deeg beklede springvorm en bak de kaastaart in de oven op 200 °C, stand 4, gedurende 30 à 40 minuten. Laat de taart afkoelen in de oven, anders scheurt hij. Pas garneren als de taart koud is. Was de aardbeien, halveer ze en kook ze enkele minuten met wat water. Bind dit bij met wat met water aangemaakte arrowroot. Maak het op smaak met wat honing. Laat het afkoelen en breng het aan op de kaastaart. Eet smakelijk!

Tip

Deze kaastaart kun je ook met rode bessen maken!

Kruisbessenchutney

(2 potten van 450 gram)

350 gram niet rijpe kruisbessen (kroezels)
100 gram rietsuiker
mespuntje zout
2 1/2 dl witte wijnazijn
200 gram rozijnen
100 gram mosterdzaad
5 teentjes knoflook
1/4 Spaanse peper

Was de kruisbessen en breng ze met de rietsuiker, het zout en de helft van de azijn al roerende aan de kook. Laat ze gaar worden. Was de rozijnen en kneus de mosterdzaadjes fijn. Voeg ze toe aan de kruisbessen. Pel de knoflookteentjes en haal ze door de knoflookpers, snijd de Spaanse peper open, verwijder de zaadlijsten en snijd ze in dunne reepjes. Voeg beide ingrediënten toe aan de chutney. Laat het geheel op een zacht vuur nog wat pruttelen en voeg als laatste de rest van de azijn toe. Doe de hete chutney in goed (met soda) schoongemaakte potten en sluit die goed af. Laat de potten liefst enkele maanden staan voor ze te openen. Dan komt de smaak pas echt tot zijn recht.

Frambozenazijn

(een halve liter)

100 gram niet te rijpe frambozen
4 dl natuurazijn

Was de frambozen en laat ze goed uitlekken. Maak een mooie pot of (beugel)fles goed schoon (met hete soda) en doe hier de frambozen en natuurazijn in. Vul de fles tot 1 cm onder de rand. Laat deze fles

zo'n 4 weken staan en gebruik de inhoud dan als azijn met een smaakje!

Morellen op brandewijn

(2 liter)

500 gram morellen
300 gram rietsuiker (of bruine kandij-suiker)
1 liter brandewijn
stukje pijpkaneeel
enkele kruidnagels

Laat de steeltjes aan de morellen maar knip ze 2 cm boven de vrucht af. Was de morellen en laat ze goed uitlekken. Leg ze laag om laag met de rietsuiker in een wijde stopfles. Leg ook de pijpkaneeel en kruidnagels tussen deze lagen. Overgiet de vruchten voorzichtig met brandewijn. Sluit de stop en laat de fles op een koele plek staan, ongeveer een half jaar. Let op! Als je bruine kandij-suiker gebruikt, dan moet die opgelost zijn!

Bosbessenkwark

(voor 4 personen)

1 potje volle of halfvolle kwark (350 gram)
1 citroen
1 dl yoghurt
3 eetlepels appeldiksap
1 flink bakje bosbessen (200 gram)

Roer de kwark los met het sap van de citroen, de yoghurt en de appeldiksap. Was de bosbessen en prak drielvierde fijn met een vork. Roer deze door de kwark en schep de bosbessenkwark uit in vier schaalpjes. Strooi de overige bessen erover en desgewenst wat rietsuiker. Simpel maar overheerlijk!

Kruidig kersenbeleg

(3 jumpotten van 350 gram)

1 kg rijpe kersen
2 dl appeldiksap
2 stukjes pijpkaneeel
6 stuks kruidnagel
1 zakje Marmello

Was de kersen en ontpit ze boven de pan. Meng de ontpitte kersen met de appeldiksap, de kaneelstokjes en de kruidnagels. Laat dit een nacht intrekken, liefst in de koelkast. Zet de dag erop de pan op het

vuur en breng de vruchtenmassa aan de kook. Voeg na 10 à 15 minuten koken de Marmello toe. Laat die even meekoken en vul de schoongemaakte potten met de hete brij. Zet de potten ondersteboven neer, laat ze afkoelen en bewaar ze koel. Dit vruchtenbeleg is heerlijk voor in de yoghurt of op beschuit.

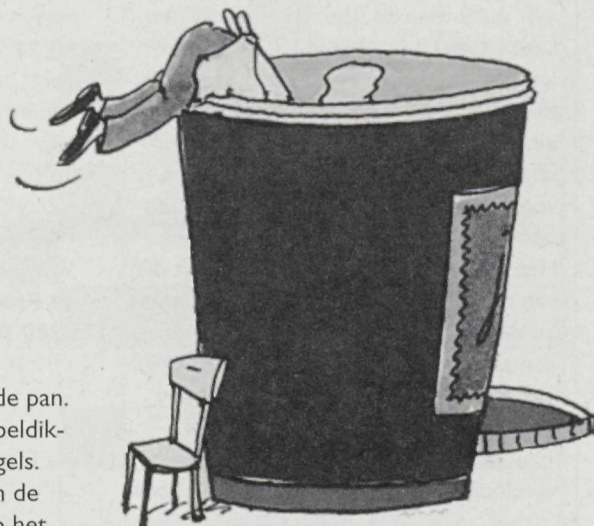
Nog enkele warme gerechten

Rode-bessenkoekjes

(voor 4 personen)

100 gram rode bessen
2 eieren
125 gram bisemeel
4 eetlepels melk
zout
2 eetlepels olie

Was de rode bessen en rits ze met een vork van de stengel. Kook ze enkele minuten in een bodempje water. Giet ze af en laat ze wat afkoelen. Zeef het bisemeel. Splits de eieren. Roer de dooiers los, voeg het bisemeel, de melk en het zout toe en roer dit tot een glad beslag. Klop ondertussen de eiwitten stijf en spatel ze luchtig door het beslag. Voeg als laatste de rode bessen toe. Verhit de olie in de koekepan en schep met twee eetlepels drie hoopjes beslag in de koekepan. Keer deze hoopjes na enkele minuten als ze goudbruin zijn. Geef ze warm als nagerecht, of als gebakken koekje bij een menggerecht. Heb je liever een zoet koekje, dan kun je aan het beslag wat honing of stroop toevoegen. Ook kun je het eiwit stijfkloppen met een eetlepel rietsuiker.

Arabische saus

(voor 4 personen)

2 uien
2 teentjes knoflook
2 paprika's (bijvoorbeeld een rode en een gele)
2 eetlepels olie, bijvoorbeeld sesamolie
kerriepoeder en paprikapoeder naar smaak
250 gram champignons
2 à 3 eetlepels volkorenmeel
5 dl vocht (water met eventueel ananassap)
4 eetlepels pindapasta of hazelnootpasta (75 gram)
100 gram rozijnen
2 bananen
1 klein blikje ananas
1 bosje fijngesneden peterselie
ketjap, peper, zout

Pel de uien en snipper ze fijn. Pel de knoflookteentjes en snijd ze in kleine plakjes. Was de paprika's, halveer ze en verwijder de zaadlijsten. Snijd ze in kleine blokjes. Verwarm de sesamolie in een braadpan en fruit hierin de uien, samen met de plakjes knoflook, kerrie- en paprikapoeder. Voeg later de paprika's toe en bak het geheel enkele minuten. Maak ondertussen de champignons schoon en snijd ze in plakjes. Voeg ze toe en bak ze even mee. Strooi wat eetlepels volkorenmeel over de groenten uit en roer dit door de groenten. Voeg onderwijl wat vocht toe en blijf roeren totdat er een saus ontstaat. Voeg dan de eetlepels pinda- of hazelnootpasta toe en voeg zo veel vocht toe dat er een niet te gebonden saus ontstaat. Was de rozijnen en voeg ze aan de saus toe. Snijd de bananen en ananas in partjes, hak de peterselie fijn, voeg dit alles aan de saus toe en laat deze nog enkele minuten sudderen. Breng de saus op smaak met ketjap, peper en zout.

Tip

Dien de Arabische saus op met zilvervliesrijst of gierst. Serveer er een rauwkostsalade bij en geef een stevig toetje na, bijvoorbeeld kwark. Je kunt ook tahoe meebakken. Gebruik dan zo'n 200 gram gemarineerde, in blokjes gesneden tahoe.

Regenbroek aan, jack goed dicht. Aan een capuchon heb ik een hekel, bovendien houd ik wel van de regen op mijn gezicht. Als ik op mijn afspraak kom, word ik gecompimenteerd. Ondanks het noodweer heb ik de verleiding van de auto weerstaan, heb ik mij milieuvriendelijk gedragen. Dat hebben mijn toch redelijk milieubewuste gesprekspartners volgens eigen zeggen niet opgebracht. Eerlijk gezegd was ik mij van geen goed, maar ook geen mogelijk kwaad bewust. In elk geval heb ik geen enkele bewuste keuze gemaakt. Fietsen is voor mij, als het om afstanden van onder de tien kilometer gaat, gewoontegedrag. Het is er bij mij ingesleten, lang voordat het woord 'milieu' in de huidige betekenis onze taal verrijkte.

Wat voor mijzelf geldt, is ook, zo weet ik uit onderzoek, van toepassing op de grote meerderheid van mijn landgenoten. Ook een groot deel van hun leven bestaat uit gewoontegedrag. Wie eenmaal gewend is om de auto te nemen, is er door goede voorlichting niet uit te branden. En een morele oproep om de auto eens een dagje te laten staan, wordt probleemloos genegeerd. Wat er hoogstens mee bereikt wordt, is dat wij allerlei redeneringen voor onszelf construeren om ons te overtuigen dat ons gedrag zo slecht nog niet is. Cognitieve dissonantie noemen psychologen dat. We passen liever onze overtuigingen aan dan dat we onze gewoontes wijzigen.

Wat wij gelukkig ook uit onderzoek weten, is dat gewoontes bij bepaalde gelegenheden best kunnen veranderen. Juist als er nieuwe situaties ontstaan - andere baan, verhuizing - bestaat de kans dat zich nieuwe gewoontes ontwikkelen. Die kunnen zowel goed als slecht zijn voor het milieu. In Enschede, waar ik een aantal jaren geleden naar toe verhuisde, ligt de Albert Heijn vergeleken met de natuurwinkel wel akelig vriendelijk langs de fietsroute op weg naar huis. Ik heb mij er dus aan moeten wennen om in elk geval bepaalde producten bewust uit de natuurwinkel te halen.

Vragen aan ...

Anneloe Rijkema
Voedingsvoorlichter

Wat voor schadelijke stoffen kunnen er op de schil van een gangbare sinaasappel zitten?

Gangbare citrusvruchten worden vooral behandeld met schimmelwerende stoffen: bifenyl (E230), orthofenylfenol (E231 en E232) en thiabendazol (E233). Toegestaan door de EU, maar er zijn wel aanvaardbare dagelijkse innames (ADI's) voor vastgesteld. Zo heeft E230 een ADI van 0 - 0,05 mg en de andere stoffen van 0 - 0,2 mg per kg lichaamsgewicht per dag. Deze stoffen zitten vooral op de schil. Ze irriteren de slijmvliezen; wie met citrusvruchten werkt, loopt het meeste gevaar. De schillen mogen niet op de composthoop omdat ze de compostering tegengaan door hun schimmelwerend effect.

Het schijnt dat je verkouden kunt worden van volkorenbrood. Geldt dit ook voor eco-volkorenbrood?

Het is waar dat gangbaar volkorenbrood te weinig rijsttijd krijgt en hierdoor mineralen bindt. Het fytinezuur in volkorenmeel kan namelijk een verbinding aangaan met mineralen als ijzer, zink en calcium. Laat je deeg lang rijzen, dan wordt het enzym fytase uit het volkorenmeel werkzaam, dat deze verbindingen weer ontbindt. De mineralen komen dan vrij. In kort gerezen brood zijn de mineralen voor een groter deel gebonden en daardoor minder goed opneembaar. Het verband met verkoudheid is dat die kan ontstaan door een te lage weerstand. En die wordt mogelijk veroorzaakt door een tekort aan mineralen in de voeding. Eko-gistbrood rijst iets langer dan gewoon volkorenbrood omdat er geen 'broodverbeteraar' in zit. Maar nog wel verbindingen van mineralen en fytinezuur.

Eco-zuurdesembrood rijst zo lang dat er veel minder van deze verbindingen en dus meer 'beschikbare' mineralen in zitten.

Maar om nu te zeggen dat je verkouden wordt van (eco-)volkorenbrood? Dat is te veel gezegd.

Kan ik een baby met koemelkallergie geitenmelk geven?

Koemelkallergie is eigenlijk allergie voor koemelkeiwit. Voor allergische kinderen is borstvoeding het beste alternatief, zij het dat moeders soms op een koemelkeiwitvrij dieet moeten. Daarna wordt hypo-allergene voeding aangeraden, waarin de eiwitten gedeeltelijk zijn veranderd in aminozuren. Het afweersysteem van het kind herkent deze stoffen niet en reageert er ook niet op. Volgens de fabrikant is ook Nanny geitenmelk een alternatief voor kinderen die overgevoelig zijn

voor koemelkeiwitten. Helaas is dat niet altijd waar. Als een baby ernstige allergische koliekaanvallen heeft, kun je er vanuit gaan dat zijn darmpjes extra gevoelig zijn. Dan ligt hypo-allergene voeding toch meer voor de hand dan geitenmelk, die erg op koemelk lijkt. Verse geitenmelk bevat te weinig vitamine D, B12 en foliumzuur voor een baby. Bovendien moet je geitenmelk tot en met de achtste maand verdunnen vanwege het te hoge eiwitgehalte.

Vragen naar Anneloe Rijkema, de Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel

Ecocrypto

HANS ALLART

De letters a t/m j vormen de oplossing. Zend de oplossing VOOR 1 AUGUSTUS naar: Redactie de Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel, en u dingt mee naar een van de drie prijzen. De hoofdprijswinnaar krijgt een uitgave van de Kleine Aarde ter waarde van f30,-. Verder zijn er twee troostprijzen: een boekje uit de serie Ecologische Alternatieven. Oplossingen kunnen niet telefonisch worden doorgegeven. Noch kan er gecorrespondeerd worden over de uitkomst.

Horizontaal

- 1 Energieke verzamelaars (15)
- 9 Korte inleiding (5)
- 10 Tegennatuurlijk? (9)
- 11 Kortere dan een eeuwigheid (4)
- 12 Nagang (8)
- 14 Vedette op kamers (10)
- 15 Dit hoort niet bij vogel Guus (4)
- 17 Klink-klaar (4)
- 18 Lady (7)
- 19 Het begin (van het einde) (2)
- 22 Metalen weekdier (6)
- 23 (Te) gek (6)
- 25 Knutselvis (9)
- 27 Twijfelstaat (5)
- 29 Stilstaande carpooler (15)

Verticaal

- 1 Plank voor reiniging (15)
- 2 Psychiater (15)
- 3 Heroïek uit de oude doos (4)
- 4 Eikenweg (10)
- 5 Gul uitstralend (11)
- 6 Vliegende gier (6)
- 7 Sigaar uit andermans doos (8)
- 8 Iets mis met miss? (15)
- 13 Bosch (3)
- 16 Waswatertemperatuur (6)
- 20 Eerste sport van toonladder (2)
- 21 (Dat is vaak) geen leven (6)
- 24 Vraag naar goederen (4)
- 26 Vreemd, ik ben je iets schuldig (1,1,1)
- 28 Constrictorweg (3)

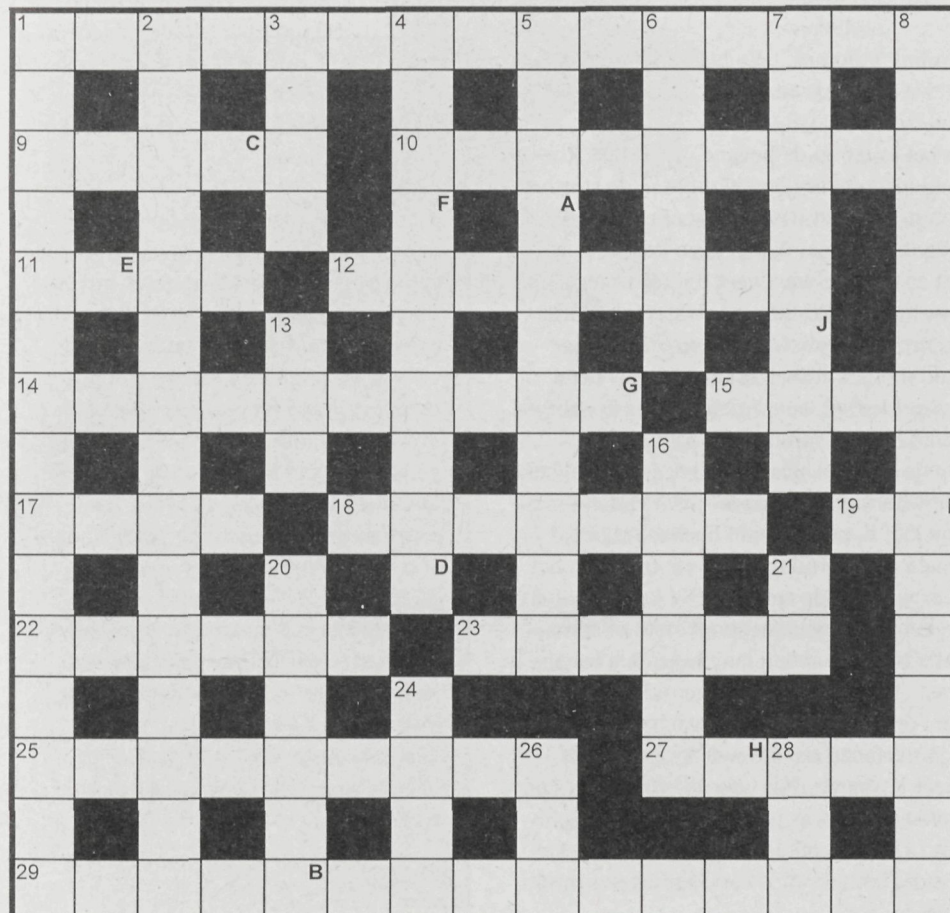
Lentenummer

Hor. 1 kunststof; 5 keper; 9 inborst; 11 sectie; 14 nuk; 16 windmolens; 17 lijn; 19 ozo; 20 opklimmen; 21 ploert; 23 concorde; 24 stromatras; 27 100; 28 boxen; 30 varia; 31 retouremballage

Ver. 1 kringlooppapier; 2 nabij; 3 terroir; 4 op; 6 prinsemarij; 7 rij; 8 je; 10 tijdbom; 11 stookkosten; 12 chemisch afval; 13 eu; 15 kerncentrale; 18 motorsport; 22 tno; 25 max; 26 orka; 28 beu; 29 eem

Winnaars van het Ecocrypto in het lentenummer (nr.100): J. Moerbeek, Bergen (NH) (hoofdprijs); A. van Krieken-Kros, Gorinchem (troostprijs); Rein de Jong, Amsterdam (troostprijs); M. de Nooy, Amersfoort (troostprijs)

A	B	C	D	E	F	G	H	I	J

OVER DE TONG

Allemaal nep

Inge Lenting

De *Natural Healthy Vegetarian*, het enige vegetarische Chinese restaurant in Rotterdam, is groot en doet door de goudkleurige versieringen, spiegels en het drukgebloemde, roze-groene behang wat kitscherig aan. Met een glas wijn in de hand bestuderen we de kaart en daar hebben we wel even tijd voor nodig: vijf dubbelzijdig dichtbedrukte A4'tjes met soepen (tot f 6,50), voorgerechten (f 6 tot f 15), rijstgerechten, stoofpotten, lunches (f 14,50), menu's voor één persoon (f 22,50) en twee personen (f 60 tot f 78). We lezen 'vegetarisch rundvlees', 'vegetarische saté' en 'vegetarische inktvis' en raken verward. Onderaan elke pagina staat immers vetgedrukt 'onze gerechten zijn 100 procent vegetarisch'. 'Het is allemaal nep', licht de eigenares toe. 'Alles is op basis van sojabonen. Om het voor niet-vegetariërs aantrekkelijker te maken, noem ik het toch maar naar vlees.'

We bestellen als voorgerecht *siew mai* (f 5) en *nori saladerol* (f 6). Het eerste is een rieten mandje met vier heerlijk gevulde groentenrolletjes, zacht van smaak. De *nori saladerol* bestaat uit twee lauwe, opgerolde vellen *nori* (zeewier), karig gevuld met een blaadje sla en een stukje tofu - wel lekker gefrituurd - versierd met gedroogde en gemalen Chinese paddestoelen. Wat het verpest, is een dikke klodder mayonaise. We kiezen ook twee verschillende hoofdgerechten - tenminste, dat denken we. De gebakken *tahoe* met groenten (f 17) en de *peultjes* met *tahoe* (f 18) lijken wel heel erg op elkaar. Allebei bevatten ze Chinese champignons en grote brokken *tahoe*; op mijn schaal liggen ook heldergroene *peultjes*. De saus doet de smaak verschillen. Erbij krijgen we een schaal witte rijst met een paar erwten en maïs uit blik.

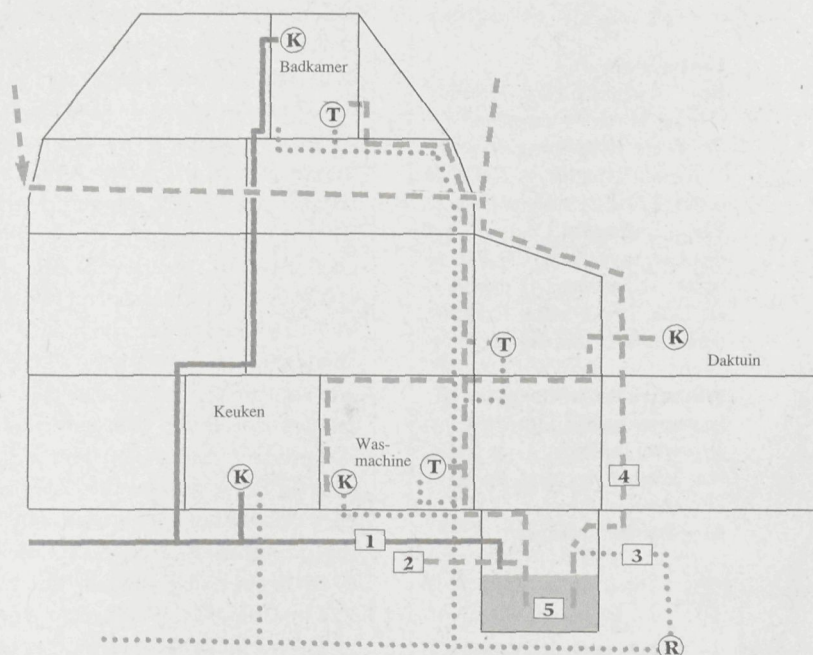
Dan bestellen we cappuccino, maar we krijgen espresso met een opgeklopte melkkrag. De rekening, een groot glas snoepjes en een paar paaseitjes ronden een maaltijd af die wat ons betreft wel wat fantasierijker had mogen zijn.

Natural Healthy Vegetarian,
Honingerdijk 263, Rotterdam,
tel. 010-4532211.

Regenwater, zegenwater

Door je kleren te wassen en je toilet te spoelen met regenwater, kun je veel drinkwater besparen. In Utrecht heeft Roeland Jansen daartoe in zijn huis een regenwatersysteem aangelegd.

MICHÈL POST

42 'In de kruipruimte', vertelt Roeland Jansen, 'metselde ik een muurtje zodat er een vierkante ruimte ontstond van ruim één meter hoog. Die heb ik bekleed met folie van kunstrubber (EPDM) en mijn regenwaterbak van 4500 liter was klaar.' Door een luikje in de vloer van de huiskamer kun je een blik in de bak werpen. Er lopen nogal wat leidingen. Jansen legt uit waar die toe dienen. 'We hebben met dit huis het geluk dat al het regenwater door één regenpijp naar beneden loopt. In de schuur hiernaast staat een speciale zeef waar het regenwater eerst doorheen loopt, daarna komt het via die dikke buis de bak in. Een stukje lager zit de buis waar het water door kan wegstromen, als de bak vol zou raken. Omdat het dak van ons huis relatief klein is (130 m²) en we hier met zes mensen wonen, is de bak nog maar één of twee keer helemaal vol geweest. Dat betekent dat we bijna al het regenwater dat we opvangen, benutten.

Naast de bak regenwater staat de pomp met het drukvat (hydrofoor), dat het regenwater via een dunne, kunststof leiding de

woning inpompt. 'We hebben drie w.c.'s, de wasmachine en de terraskraan aangesloten.'

In het toilet op de begane grond laat Roeland zien dat er twee vlotters in de stortbak zitten. 'Als het weinig regent en de bak leeg raakt, draai ik aan deze kraantjes zodat er voor de w.c. weer leidingwater wordt gebruikt. De regenwaterbak wordt bij droogte weliswaar automatisch bijgevuld met leidingwater, maar het is beter om het leidingwater rechtstreeks te gebruiken. Dat kost minder elektriciteit.'

Op de muur achter het toilet zitten twee extra watermeters gemonteerd. 'Met die meters kan ik precies zien hoeveel regenwater we gebruiken. Wat me opvalt is het zeer wisselende aanbod. Het komt voor dat de kelder langer dan een maand of soms zelfs twee maanden lang helemaal leeg staat. Toch besparen we gemiddeld 32 procent op het totale leidingwatergebruik. Er zijn maanden dat we wel 55 procent of meer besparen. Het gebruik voor w.c.'s en wasmachine was groter dan we verwachtten.' De huisgenoten van Jansen verzekeren dat het wasgoed met regenwater prima schoon wordt en fris ruikt.

Spijker op z'n dOK

(K) kraan
(T) toilet
(R) riool

1 voorsuppletie leidingwater
2 pomp zuigleiding regenwater
3 overstort/terugslagklep riool
4 regenwaterfilter
5 regenwaterkelder

— leidingwater
- - - regenwater
... afvoer

Maak uw eigen regenwatersysteem

In feite kan iedereen die een beetje handig is, zelf een regenwatersysteem aanleggen. Onlangs is er een handleiding regenwatersystemen verschenen met veel praktijkvoorbeelden: Geld als water. Er zit een handig computerprogramma bij (voor Excel, Lotus en Quatro), om zelf de meest gunstige grootte van het reservoir te berekenen en het aantal w.c.'s dat kan worden aangesloten. De handleiding is te bestellen bij de SEV, Postbus 1878, 3000 BW Rotterdam, tel. 010-4130935 en via Internet <http://www.sev.nl> of order@sev.nl. Prijs ongeveer f 30. Bij de Twaalf Ambachten in Boxtel (tel. 0411-672621) is verkrijgbaar Regenwasser-Sammelanlage, alle zelfbouwaanwijzingen voor regenwateropvang en -benutting.

Vragen aan ...

Harrie Perebooms
Bouwvoorlichter

Is western red cedarhout een alternatief voor tropisch hardhout?

De western red cedar is een van de hoogste bomen ter wereld, hij wordt maximaal 70 meter. Het hout is duurzaam, klasse 2. Impregneren voor de vele buitentoepassingen is niet nodig. In Nederland wordt red cedar vaak voor gevelbekleding toegepast omdat het goed bestand is tegen schimmels en insecten. Toch is het niet verantwoord om deze houtsoort te gebruiken. Red cedar komt uit de gematigde regenwouden van Canada en de USA, oerbossen die complexe, eeuwenoude ecosystemen vormen. Deze bossen worden op grote schaal gekapt (clear cut). Nieuw aangeplant productiebos met snelle groeiers bereikt nooit de ecologische kwaliteiten van het oerbos. Canada en de USA kennen nog geen verantwoord bosbouwbeleid. Red-cedarhout met 'milieukeur', zoals het FSC-keurmerk, is dan ook niet verkrijgbaar. Een verantwoord alternatief is larikshout uit Nederlandse of andere Europese (productie)bossen.

Kun je houtworm verantwoord bestrijden?

Hout kan worden aangetast door vele soorten schimmels en insecten. Vooral de houtworm, eigenlijk de larve van de kleine houtwormkever, is berucht. De larve tast zowel loof- als naaldhoutsoorten aan. Geschilderd en van nature duurzaam hout worden niet aangetast. Vaak wordt houtworm met zeer giftige middelen als blauwzuurgas bestreden, maar er is een milieuvriendelijk alternatief, *Holz-wurm-Frei* van de firma Leinos. Dit middel, dat plantaardige en minerale bestanddelen bevat, werkt zowel preventief

als bestrijdend tegen insecten en schimmels. Het maakt hout en de daarin aanwezige voedingsstoffen als zodanig onherkenbaar voor insecten en schimmels, die het hout vervolgens 'overslaan'. Het is 100 procent biologisch afbreekbaar en valt niet in een gevarenklasse.

Kan ik ook een 'groene hypotheek' afsluiten voor een duurzame verbouwing?

Een groene hypotheek is gebaseerd op de 'groenfondsen' waarin mensen geld investeren dat in milieuvriendelijke projecten wordt belegd. De hypotheekrente is lager dan gebruikelijk. Een van de voorwaarden voor het krijgen van een groene

hypotheek is dat het gaat om een nieuw huis. Deze beperkende voorwaarde sluit dus uit dat een groene hypotheek op een te verbouwen huis verstrekt wordt.

Voor een milieuvriendelijke verbouwing is de 'tijdelijke stimuleringsregeling duurzaam bouwen' opgezet. Deze regeling subsidieert een aantal voorzieningen en materialen die op de lijst met duurzaam-bouwen-voorzieningen staan. De subsidie heeft een minimum van f 1000,- en een maximum van f 5000,-. Nadere informatie bij het gemeentehuis of het ministerie van VROM, tel. 070-3395050.

**Vragen naar Harrie Perebooms,
De Kleine Aarde, Postbus 151,
5280 AD Boxtel**

Op de vluchtstrook

met Kees Stip

De pest

*De zeugen steeds overbefokter,
het overschot samengehokter.
Elk biggetje bloot
moet dadelijk dood,
en dat maakt me te ziek voor de dokter.*

IJburg

*Hoewel wat er vliegt en er zwemt
er niet over mee heeft gestemd,
vervuld zijn de wensen
van woongrage mensen
waarmee nu het IJ wordt gedempt.*

Ozonlaag

*Dat gat irriteert me geducht.
Ik gun in een vloek en een zucht
dat arme ozon graag
een gave ozonlaag.
Dan spring ik een gat in de lucht.*

NAM

*De aarde bergt dikwijls een schat
waarvan je graag wist waar hij zat.
Maar maak de natuur
het leven niet zuur.
Dan heb je toch altijd nog wad.*

Discours de la méthode

*De wapens niet langer meer chemisch.
Een bom is wat minder blasfemisch.
Zo heel erg humaan
hoeft het ook niet gedaan:
de dood is allang epidemisch.*

43

Raadgevers

Raadgevers geven gratis advies. Wie met een probleem zit, kan contact met hen opnemen. Houd er rekening mee dat de raadgevers dit werk in hun vrije tijd doen. Neem dus een paar spelregels in acht.

- Sluit een postzegel voor antwoord bij, als u een schriftelijke reactie verwacht.

- Wilt u een raadgever bezoeken, bel of schrijf dan vantevoren. Nieuwe raadgevers zijn welkom!

Apparaten en machines

Graanmolens Dirk van Haren Noman, Beukstraat 15, B 3920 Lommel, België. Tel. 011-544475, of vanuit Nederland 0032-11544475.

Graanmolens Anshar van der Wielen, Hilversumstraat 98, 6843 DL Arnhem. Tel. 026-3812320. Voor muesliwalsen, huisbakkers, hooikisten, zuurkoolpotten en -messen groenten-, vruchten- en kruidendrogers.

Machinebouw Jan de Jong, IJsselkade 16, 3401 RC IJsselstein. Tel. 030-6885328, fax 030-6870487. Voor advies en bouw van moderne apparaten op het gebied van levensmiddelen: maalmachines, snijmachines etc. voor levensmiddelenbranche en particulieren.

Composttoilet, grijswaterfilter-systeem Ecosave, tel./fax 0321-332038. Werkdagen 9.00-12.00.

Dieren

Ecologische (klein-) veehouderij Henk de Mink, Oudendijk 6, 3291 LN Strijen. Tel. 078-6743418. Ook advies over veevoerproductie en graslandonderhoud.

Energie

Biogas installaties Frits Ogg, Postbus 244, 6500 AE Nijmegen. Tel./fax 024-3565588.

Elektriciteit, accu's, windenergie, energiebesparing Ing. Hendrik Venema, Kraayenbergstraat 23, 8051 XL Hattem. Tel. 038-4445643.

Besparing en techniek Jos van Doorn, Balsemijlaan 26, 5582 AD Waalre. Tel. 040-2216383.

Zon en wind Organisatie voor Duurzame Energie (ODE), Utrecht. Tel. 030-2769224, fax 030-2720624.

Energie, waterbesparing Ecosave, zie Apparaten en machines.

Tegelkachels, schoorstenen, De tegelkachel, Dorpsweg 67, 1631 DH Oudendijk. Tel. 0229-543576.

Groente, fruit en tuin

Milieuvriendelijk tuinieren

Bezoekerscentrum De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Boxtel (1/4 tot 1/11 elke dag geopend 11.00-17.00, na 1/11 alleen werkdagen 11.00-17.00). Tel. (Marjon Weijzen) 0411-684921; spreekuur dinsdag 13.00 - 17.00 uur.

Fruit- en groenteteelt J.W.J. van de Werken, Steenweg 76, 5301 HN Zaltbommel.

Biologisch tuinieren Rik Dedapper, COVOBIT, Groteweg 27/357, B 9500 Gewardsbergen, België. Tel. 054-417473, uit Nederland 0032-54417473. Groenbesters, gewasbescherming en fruitteelt.

Verzorging van fruitbomen J. Teunissen, Wilhelminasingel 137, 6001 GS Weert. Speciaal voor oude fruitrassen.

Struik- en houtgewassencompost Proefwerf van Comité Jean Pain, Gerrit van Dale, Prinses Elisabethlaan 18, 1030 Brussel, België. Tel./fax 052-305365, vanuit Nederland 0032-52305365. Bezoekadres: Holle Eikstraat 25, 1840 Londerzeel, België.

Wilde tuinen R. Osinga, M. Fopmawei 22, 9023 AJ Jorwerd.

Bodembedekking Dirk Prins, Asterstraat 3, 3911 WE Rhenen. Tel. 0317-614282. Ook toepassing van inheemse kruidachtige planten in plantsoen, heemtuin en wilde tuin.

Paddestoelen Paddestoelenmuseum, Stichting Onderwijs en Milieu, Kroonstraat 1, 6511 DV Nijmegen.

Biologische landbouw Dienst Landbouwvoorlichting, afd. Biologische Landbouw, De Helling 15, 8251 GH Dronten. Tel. 0321-380007, fax 03210-18550.

Bouwen en wonen

Vereniging voor Integrale Biologische Architectuur (VIBA), Veemarktkade 8-B4, 5222 AE Den Bosch. Tel. 073-6216943.

De Kleine Aarde, Harrie Perebooms, tel. 0411-684921 (ma. 9.15-12.30).

Nederlands Instituut voor Bouwbiologie en Ecologie (Nibe), Postbus 229, 1400 AE Bussum, tel. 035-6948233. Ma t/m do van 9.00 tot 10.00 u. gratis tel. spreekuur voor korte vragen over bouwen, milieu en gezondheid.

Verex Miljø, Postbus 48, 9285 ZV Buitenpost. Tel. 0511-542070. Voor vragen op het gebied van vocht- en zwamproblemen in woningen en advies voor milieuvriendelijke oplossingen.

Sjap Holst, De Raadstraat 1, 5666 EA Geldrop. Tel. 040-2863792. Biologisch-ecologische architectuur, eco-design, leembouw.

Timmeren, bouwen Vof Varne, Postbus 5093, 1380 GB Weesp. Tel. 06-52975772 (Varend timmerbedrijf).

Rietdekken Grietines Harms, Balloërstraat 7, 9451 AK Rolde. Tel. 0592-242800.

Milieu

Leidse Rechtswinkel. Tel. 071-5141516/ 071-5121111, fax 071-5130775, tel. spreekuur di 18.30-20.30, do 14.00-16.00.

Milieurechtswinkel Amsterdam, tel. 020-6233049, tel. & inlooppreekuur di. 18.00-20.00, do. 14.00-17.00.

Milieurechtswinkel Rotterdam, tel. 010-

4049668, tel. spreekuur di. 10.00-12.00), MilieuTelefoon. Tel. 020-6262620 ma. t/m vr. 9.00-14.00, fax 020-6275287, t.a.v. MilieuTelefoon.

Spinnen, weven en verven

Nelly Hanssen-Jonkhout, Etzenraderstraat 33, 6454 AP Jabeek. Tel. 046-4425177.

Mies Bouwmeester, Herengracht 14, 1441 EW Purmerend. Tel. 0299-423774. Voor les en adviezen op textielgebied in binnen- en buitenland.

Ineke Visser, Lekdijk 82, 2865 LE Ammerstol. Tel. 0182-352913.

Voeding

Ecologische voeding De Kleine Aarde, Anneloe Rijpkema, tel. 0411-684921; spreekuur maandag 13.00 - 17.00.

Geitenkaas G.J. van Diemen, Mr. J.B. Kanweg 99, 9439 TE Witteveen. Tel. 0593-552415.

Wijn en bier maken Souplesse Import Gennep, Brabantweg 5a, 6591 HV Gennep. Tel. 0485-512021, fax 0485-517263.

Wijn, bier, gedistilleerd zelf maken Riet Beijer, Koninginnelaan 32, 3762 DE Soest. Tel. 035-6020979.

Wijn, bier en kaas maken Huisvliet, B. Vingerhoedt, Pieter Breugelstraat 20, 5213 BN Den Bosch. Tel./fax 073-6890441.

Sap Anshar van der Wielen, zie Apparaten en machines. Voor gespecialiseerde adviezen over tarwegras en vruchtensap.

UNO-INKOMEN

Basisinkomen voor iedere wereldburger

De Friese kunstenaar Peter Kooistra, de man die in de jaren zeventig de Kunstuitleen bedacht, heeft een nieuw plan. Ruim twintig jaar had hij nodig om het te laten gisten en inmiddels is het een ingenieus uitgewerkt economisch wereldplan, dat volgens Kooistra zelf een einde kan maken aan de honger, armoede, oorlogen en milieuvervuiling in de wereld. Dat is in ieder geval de bedoeling van het UNO-basisinkomen. Het betreft een inkomen voor alle mensen van 250 UNO-dollars per persoon per jaar, verstrekt door de Verenigde Naties. Voor de

meer welgestelden op aarde betekent het basisinkomen een aanvulling op het huidige salaris, maar voor de 1,3 miljard allerarmsten - die van een dollar per dag moeten leven - een verdubbeling van het jaarinkomen.

De VN zouden ter verwezenlijking van Kooistra's idee een extra economisch circuit moeten invoeren naast het bestaande economische bestel. Aan de besteding van het inkomen zit wel een voorwaarde vast: het product of de dienst moet op een milieuvriendelijke manier tot stand zijn gekomen. Kooistra denkt met zijn idee

veel ellende uit de wereld te helpen, inclusief een deel van de werkloosheid. De nieuwe economie zou 70 tot 100 miljoen extra arbeidsplaatsen scheppen.

Of het idee net zo'n kans van slagen heeft als de Kunstuitleen, is zeer de vraag. Een stichting UNO-inkomen die donateurs zoekt, is er al wel. Voor meer informatie: 0344-651953.

LL

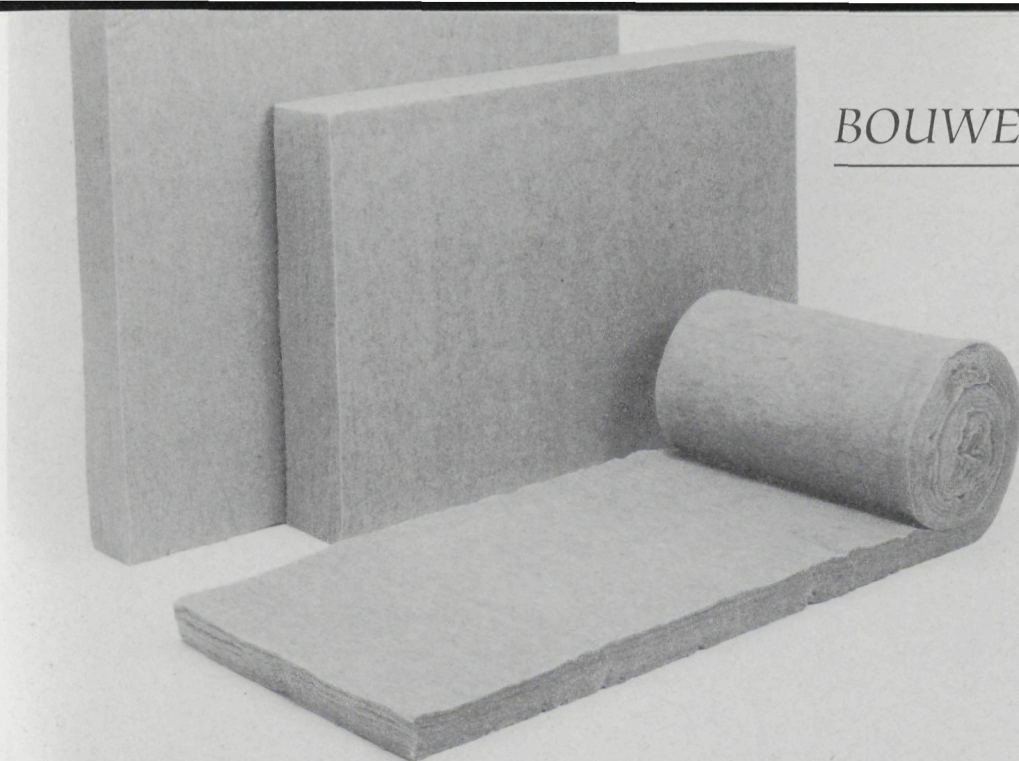

FOTO: HERAKLITH, BUSSUM

Vlasisolatie is er in rollen en in platen.

Vlasisolatie kan nog milieuvriendelijker

Dat je uit vlas lijnolie en linnen kunt maken, is bekend. Maar dat je dit milieuvriendelijke gewas ook kunt toepassen als isolatiemateriaal in de bouw, weten minder mensen. Jammer van de toegevoegde polyester.

HARRIE PEREBOOMS

De verwerking van vlas in producten voor de bouw is een vrij recente toepassing. Het gewas biedt vooral een minder milieubelastend alternatief voor de nog steeds veel gebruikte isolatiematerialen op aardoliebasis, polystyreen en polyurethaan. Het is er op rol en in de vorm van platen.

Zoals veel natuurlijke materialen is vlas brandbaar. Dat is een nadeel voor een bouwmetaal. Je kunt vlas brandwerend maken met bijvoorbeeld ammoniumfosfaat of water-

glas. Tegen muizen- en insectenvraat kun je het beschermen door toevoeging van boorzout. Relatief onschuldige toevoegingen, zeker vergeleken met de zwaar giftige stoffen (bijvoorbeeld broomverbindingen) die je moet toevoegen aan kunststofisolatie. Een groot milieuvoordeel van vlas is dat de verwerking van het landbouwgewas tot isolatieplaat relatief weinig energie vergt.

Ook voor de verwerker en de bewoner heeft vlas prettige eigenschappen. Zo komen vergeleken met glas- of steenwol bij de verwerking weinig irriterende fijne vezels vrij. Vlas is dan ook erg geschikt voor toepassing in droge bouwdeelen, zoals in houtskeletbouw, in dak- en wandelementen, scheidingswanden en plafonds. Het grote vochtabsorberende vermogen van vlas is gunstig voor het binnenklimaat.

Nadelen zijn er ook. De huidige vlasdekens en -platen bevatten polyester. Deze kunststof

wordt gebruikt om de fijne vlasvezels te binden. Zonder dit bindmiddel kun je volgens fabrikant Ecofibre van vlas geen stevige plaat of samenghangende rol isolatiemateriaal maken. Woordvoerder Frans Koks: 'De vlasvezels kammen we tot fijne vliezen. Die moeten we aan elkaar hechten, anders vallen ze als los zand uit elkaar. Daarom voegen we 7 procent polyester toe. In de toekomst kunnen we polyester mogelijk vervangen door een volledig afbreekbaar bindmiddel'. Op dit moment kun je beide bestanddelen achteraf niet scheiden, wat recycling van het product een stuk moeilijker maakt.

Peter Fraanje, onderzoeker bij de vakgroep milieukunde van de Universiteit van Amsterdam en specialist natuurlijke bouwmaterialen, is niet blij met het polyester. 'Vervanging van polyester door een natuurlijke vezel heeft de hoogste prioriteit. Hergebruik van het huidige materiaal is mogelijk,

maar compostering of stort niet. Vlasisolatie terugbrengen in de kringloop is op deze manier uitgesloten. Zo gauw je bouwmaterialen met elkaar gaat verlijmen of versmelten, creëer je een probleem. De vlas wordt verontreinigd met polyester en andersom. In feite kun je niet meer praten over een natuurlijk materiaal.'

De heer Batten van fabrikant Heraklith heeft een andere mening. 'Vlasisolatie is een natuurlijk materiaal', stelt hij. 'De polyester, een geringe hoeveelheid, is noodzakelijk voor de stevigheid. Dit kleine nadeel weegt niet op tegen de voordelen. Ons product kan steeds weer opnieuw als isolatiemateriaal worden hergebruikt.' Heraklith beweert in zijn documentatie zelfs dat vlasisolatie composteerbaar is. Dat lijkt gezien de toevoeging van polyester toch onwaarschijnlijk.

Verliefd op het boerennerf

46

MICHEL ROBLES

Bijna waren ze verdwenen, maar nu hebben ze een eigen Werkgroep en ziet het er weer beter uit voor boerenerven en -tuinen. Het boerennerf vertegenwoordigt dan ook een gaaf stukje cultuurhistorie en ecologie.

Voorerf met bloeiende oude peer.

Foto rechts: Voorerf met 'formeel' buxuspatroon.

FOTOS: STICHTING WERKGROEP BOERENERVEN

'Kijk, zó. Zo was het!' Jacomien Voorhorst stopt bij een oude boerderij in haar Gelderse woonplaats Wapenveld. Drie beuken, een grindpad, een moestuin met achteraf wat bloemen. Alles omgeven door een buikhoge, strakke heg. Soberheid troef - precies, daar gaat het om. Voorhorst: 'Mensen hebben een vertekend beeld van ouderwetse boerentuinen, met buxushaagjes en rozen. Maar van oorsprong stonden boerenerven beslist niet vol frutsels. Alles had z'n functie, logica. Niks overbodigs.'

Jacomien Voorhorst is redacteur van *Oogst*, het lijfblad van de Nederlandse landbouworganisatie LTO. Daarnaast is de van oorsprong Welsumse agrariërsdochter auteur van een opmerkelijk boek, *Boerenerven, Vroeger en Nu*. 'Niet mijn eigen idee', benadrukt de journaliste. 'Ik heb alleen opgeschreven wat anderen in de Stichting Werkgroep Boerenerven aan kennis verzameld hadden.'

De Werkgroep is in 1989 bijeengebracht door mensen als Rob Leopold van zaadteeltbedrijf Cruydt-Hoeck in Groningen, die steeds vaker vragen kregen van nieuwe, stadse boerderij-eigenaren. 'We hebben het huis in stijl opgeknapt; wat moeten we nu met het erf?' Kunsthistorici bleven het antwoord schuldig. Blijkbaar lag een heel stuk volksgeschiedschrijving braak. Leopold c.s. diepten oude prenten, foto's en geschriften op, maar de allerbeste bron waren interviews met bejaarde boerinnen en boeren. Zij herinnerden zich vaak haarfijn hoe opoe's tuin er had uitgezien. Op advertenties in de agrarische vakpers meldden zich tientallen vrijwilligers, die met vragenlijsten de boer opgingen. Honderden gedetailleerde erf-beschrijvingen waren het resultaat. Dat moeten er vlug duizenden worden, vindt de werkgroep, want de modernisering slaat meedogenloos toe. Oude tuinen worden 'vergazoniseerd', erven trekkerhard geplaveid en degenen die het nog anders kennen, sterven uit.

Streekgebonden

Het fotoboek zet het boerenerf-goed nog eens extra in de schijnwerpers. Voorhorst: 'Het erf-silhouet was streekgebonden. In het open landschap van het noorden planten boeren aan de windkant bomensingels. In bosachtige streken niet: beschutting genoeg. Rijke Groninger herenboeren betaalden landschapsarchitecten om zogeheten slingertuinen te ontwerpen: met heuveltjes en meanderende paden in romantische,

'Engelse' stijl. Op het doodarme Brabantse zand volstond een zandtuin: geen groen, maar slechts in fraaie patronen aangeharkt zand.'

In haar boek volgt Voorhorst de globale opbouw en ontwikkelingen op het erf. 'Achter' werkte de boer: de stallen en schuren, het wagenpark en de uitloop naar het land. De vrouw regeerde 'voor'. Daar waren - vlakbij de keukendeur - de moestuin, de pomp, de kippenhokken en het jongveeweijsje met hoogstamfruitbomen te vinden. Alles praktisch ingedeeld; voor werkelijke tierelantijnen was aanvankelijk domweg geen tijd.

De welbekende symmetrische bloemperken, omgeven met randjes van buxuspalm, kwamen pas later. Deze 'formele' Franse stijl waaide in de achttiende eeuw vanuit kasteeltuinen naar chique boeren over. Langzamerhand raakten elementen eruit ook lager op de ladder ingeburgerd. Voorhorst: 'Ook boerentuinen waren natuurlijk aan mode onderhevig.' Uiteindelijk resulteerde dat in allerlei mengstijlen. Nut en vertoon naast en door elkaar. Rond Wapenveld was de rode beuk, afkomstig uit de Engelse stijl, een algemene verschijning,

Vergeten planten

Eén Wapenveldse familie heeft nog een 'levensboom' op het achtererf: een als een palmpaas in drie lagen uitgesnoeide 'etage-linde'. 'De buxusperkjes hebben hier altijd gebogen lijnen', weet Voorhorst, die ook in haar eigen moestuin enkele streek-karakteristieken heeft doorgevoerd. 'En die twee perkjes zijn voor de kinderen', wijst ze. 'Voor hen werd vroeger vaak een overhoekje omgespit. Daar mocht je zaadjes planten.'

Waren erf en tuin van oorsprong nodig voor het eigen levensonderhoud, de tijd van de zelfvoorzienende boer lijkt voorbij. Dat werkt de teloorgang van de traditionele boerentuin in de hand. 'Maar er zit een *revival* in de lucht', merkt Voorhorst. Terugkeer naar de regionale trots in *global village* Nederland is daaraan niet vreemd.

Dialecten, streekproducten en oude fruit- en landbouwhuisdierrassen staan in de belangstelling.

Uit milieu-oogpunt valt dat toe te juichen. Zo behoedt de belangstelling voor traditionele rassen de biologische diversiteit. Originele boerentuinen blijken waardevol als toevluchtsoord voor elders vergeten planten. Snijbiet, eeuwig moes en bindsla vind je in de supermarkt niet meer. Druppruimpjes, visappels en zwienekeutel-peertjes evenmin.

Botanici stropen het platteland af naar bijna verdwenen bloemenrassen. De apothekers- en de jacobietenroos werden op boerenerven herontdekt. Net als de roggelelie, die voorheen graanakkers oranje bijkleurde. Erf en achterland vormden één ecologisch geheel. Boeren namen veldbloemen mee naar huis, vogels sleepten zaden aan. Sommige sierplanten hadden door hun agrarische functie ook een plekje in de plaatselijke ecologie. Honingbloemen lokten bijen, afrikaantjes stootten plaaginsecten af, andere bloemen trokken juist lieveheersbeestjes aan, die de groente van blad-luis verlostten.

Vlinders

Helaas beschrijft Voorhorst de ecologische samenhang van erf en omgeving nauwelijks. 'Vooral van dieren wisten we te weinig,' bekent ze. Toch moet de uitwisseling intensief zijn geweest. Zo zijn veel bekende boerenerf-planten ideaal voor vlinders. Voorbeelden zijn grote brandnetel, vuilboom, hulst, sleedoorn en look-zonderlook. De atalanta deed zich in het najaar te goed aan valfruit, samen met trekvogels en zoogdieren als wezel, steenmarter en das. Rond huize Voorhorst heeft hond Boris de poten vol aan mollen en ander klein diervolk.

De boerenvogelstand is talrijk. Tussen de dakpannen en spanten op het eigen erf somt boerin/journalist Voorhorst voor de vuist weg ('je let er nooit zo op') twintig huiszwaluwnesten, een kerkuil, huismussen (steeds schaarser!), zwarte roodstaarten en - vroeger - ooievaars op.

Een verantwoord ingericht boerenerf is niet alleen cultureel, maar ook ecologisch een verrijking. Het is een gevarieerd milieu, dus smullen voor plant en dier: verborgen hoekjes, zon en schaduw en een rijk gevulde ruif - *bed and breakfast*, zozegd.

Boerenerven, vroeger en nu, Jacomien Voorhorst, Terra Warnsveld 1996. ISBN 9062556655. Prijs: f39,90.

Voor informatie en aanmelding als vrijwilliger: Stichting Werkgroep Boerenerven, t.a.v. de heer Willem ten Veen, Schelmseweg 89, 6816 SJ Arnhem, tel. 026-3576281, fax 026-3576147.

*We schrijven het jaar 2047. Jolan en Gors
zitten in de zweeftrein naar Istanbul. Deel 2
van de feuilleton*

Enkele reis toekomst

KOOS DIJKSTERHUIS

Een man sleept een gigantische tas door het gangpad. Een riem houdt het zaakje bij elkaar. Met rood hoofd, kloppende hals en trillende armen heft hij het gevaarte tot borsthoogte... Dit moet mis gaan, maar Jolan schiet te hulp. Ze hangt over Gors heen en helpt de man dwars. De tas past niet in het rek, maar de nis naast de klapdeur biedt uitkomst. 'Gwala', glimlacht de man naar Jolan. De trein loopt vol. 'Waar zijn we?' geeuwt Gors. 'Zagreb.' Jemig, heeft hij twee uur geslapen? 'Leuke film?' Hij zet zijn stoel recht. Jolan staart langs hem heen. 'Hm? O ja, goede film wel.' Ze schudt haar hoofd tegen de krullenbol voor hen. De man gluiert tussen de stoelen door. Als hij Gors ziet, lacht hij breed. 'Deutschland?' vraagt hij. 'Germany?' 'Holland', antwoordt Gors. 'Aha, Golland, nice place. Goliday? My name Joeri.' Gors schudt zijn hand. Jolan schudt zijn hand. Het lijkt alsof ze elkaars hand langer schudden dan nodig is, maar dat zal wel verbeelding zijn. 'Your name?' 'Jolan.' 'Joh-lan, beautiful name!' Hij kijkt haar aan. Zij kijkt hem aan.

De geur van knoflook vult de trein. Smakend bijt iemand in een worst. Joeri diept uit een koeltas broodjes op, tomaten, druiven, kaas. Hij biedt hun een broodje aan. 'Nee, dank u', zegt Gors. 'Nou, dank u', zegt Jolan. Een trosje druiven accepteert hij wel. Hij wil niet lullig doen. Maar in het gesprek weet hij zich niet te mengen. Hij presenteert likkoekjes. Ze hoeven niet. Joeri komt uit Moskou, maar werkt in Ankara. Hij is tandarts. Hij heeft een congres in Ljubljana

bijgewoond over tandvlees-transplantatie. 'Transplant the gingiva.' Hij spert zijn mond open en wijst. 'You know, cutting the mouth.' Hij schatert als om Jolans verbijsterde gezicht. Knipogend haalt hij een fles uit zijn tas. 'You like?' Jolan knikt. Joeri schenkt een plastic bekertje vol. Wegwerpbekertjes, dat ze die hier nog hebben!

Door het raam flitst soms een schijnsel voorbij. De beeldschermen melden in tien talen:

'We passeren Brod op honderdvijftig meter diepte, snelheid 485 km/u.' Gors zapt langs een paar speelfilms. Joeri buigt zich steeds verder over zijn rugleuning. Hij lispelt. Jolan giert. De bekers gaan leeg, de bekers gaan vol. Joeri weet in Istanbul een sfeervol hotelletje aan de Bosporus. Jolan noteert de naam: Güzel. Dan weet Joeri hen te vinden, zeker. Hen? Haar.

Bijna in Belgrado. Joeri gaat even de benen strekken. Plaatsmaken voor nog een bel wegwerp-alcohol, denkt Gors. Joeri wankelt. Of Jolan een oogje op zijn tas houdt? Natuurlijk houdt ze dat. Alsof iemand dat gevaarte vrijwillig zou jatten. In Belgrado verdringt een menigte zich op het perron. Tallozen stappen uit, tallozen in. 'Bezet', bromt Jolan steeds als iemand op Joeri's stoel wil zitten. Ineens stormt Joeri op hen af. 'Where my bag?' roept hij. Jolan slaat haar hand voor haar mond. Joeri's tas is weg. 'Daar!' roept Gors, naar buiten wijzend. Op het perron gaat iemand gebukt onder een loodzware, immense tas, net zo vierkant en zwart als die van Joeri.
(wordt vervolgd)

TEKENING: ELLEN KARIS

De tuin als natuurgebied

TUIN

In de cursus Ecologische Siertuinen presenteert docent Wim Niemantverdriet zijn rijke kennis over de vele mogelijkheden bij de aanleg van een natuurrijke tuin. De cursus begint vrijdagavond met een ecologisch diner op de Kleine Aarde.

GEERT VERKUYLEN

De deelnemers komen uit alle windstreken. Hun tuinen zijn, qua beplanting, grondsoort en omvang, al even verschillend; de kleinste meet 60 vierkante meter, de grootste 2700. Allen willen verantwoord tuinieren: zonder bestrijdingsmiddelen, zonder kunstmest, met een grotere rol voor de natuur.

Wim Niemantverdriet, verbonden aan het Heempark in Eindhoven, is een van de oprichters van Oase, de stichting ter bevordering van natuurrijke tuinen, parken en plantsoenen. 'Ecologisch tuinieren', vertelt Niemantverdriet, 'houdt in dat je de natuur meer haar gang laat gaan. Inheemse planten en dieren krijgen in een ecologische tuin een kans. Zo'n tuin kan een heus natuurgebiedje worden. Als de tuin aansluit bij andere natuurgebieden, versterkt hij de ecologische hoofdstructuur van Nederland.'

De deelnemers willen tuinideeën en willen ook graag meer leren over het in stand houden van de tuin. Hoewel niemand wil dat zijn tuin erg netjes is, vindt men het wel nuttig om te weten hoe woekeerende planten kunnen worden beheerst en wat je kunt doen met snoeihout of ander afval. Niemantverdriet wijst erop dat

het niet de bedoeling is om op de ene plaats een paradijsje te creëren, door op een andere plek grond en andere rotzooi te dumpen. Gelukkig is dat ook niet nodig. Als je reliëf wilt aanbrengen of een vijver graaft, kun je van de uitgegraven aarde of plaggen elders een wal of heuveltje opwerpen. De deelnemers overnachten na de eerste cursusdag in het nieuwe bezoekerscentrum van de Kleine Aarde. Zaterdagochtend wordt na het ecologisch ontbijt de nieuwe siertuin van de Kleine Aarde besproken. Deze is ontworpen door tuinarchitect Willem Iven. Hij is nog niet helemaal af, wat als voordeel heeft dat je de gebruikte materialen en technieken nog duidelijk kunt zien. Een grof gemetselde spouwmuur met openingen voor vleermuizen bijvoorbeeld en een scherm van wilgentenen. Paden zijn

gemaakt van zand, schelpen, leem en verschillende bestatingsmaterialen. Ook de bodem bestaat uit verschillende grondsoorten. Zo krijg je een tuin met veel afwisseling in flora en daarmee fauna. Het reliëf en de verschillen in zonlicht en vochtigheid dragen eveneens bij aan die afwisseling.

Na de koffie brengt de groep een bezoek aan een tuin die al in vol ornaat te bewonderen is. In St. Michielsgestel wordt duidelijk wat 27 jaar toewijding en zorg met een verwaarloosd terrein van anderhalve hectare kan doen. De eigenares legt de filosofie achter haar tuin uit. Met waterpartijen, beekjes, verhogingen en muurtjes is een waar paradijs gecreëerd. Een apart effect ontstaat door de vele stenen beelden uit Zimbabwe. Ook in deze tuin is de hand van Willem Iven zichtbaar. Na de heerlijke

lunch gaat iedereen zelf aan de slag, met een stappenplan voor de eigen tuin.

De siertuincursus was voor deelnemer Meta Leistra uit Groningen inspirerend. Zo wil ze veel meer gaan doen met hout en stenen. 'Van snoeihout een houtwand maken, voor nestgelegenheid, of een stapelmuur voor wat meer schaduwstukken.' Er komen waarschijnlijk ook wat meer hoogteverschillen in haar tuin in het vlakke noorden.

De natuurrijke siertuin, cursus van de Kleine Aarde, 3 en 4 oktober (vr 18.00 - za 16.00), f175,-, incl. maaltijden, overnachting, excursie en boekje *De Natuurrijke Tuin*. aanmelden voor 18 september bij Jol Moors, tel. 0411-684921.

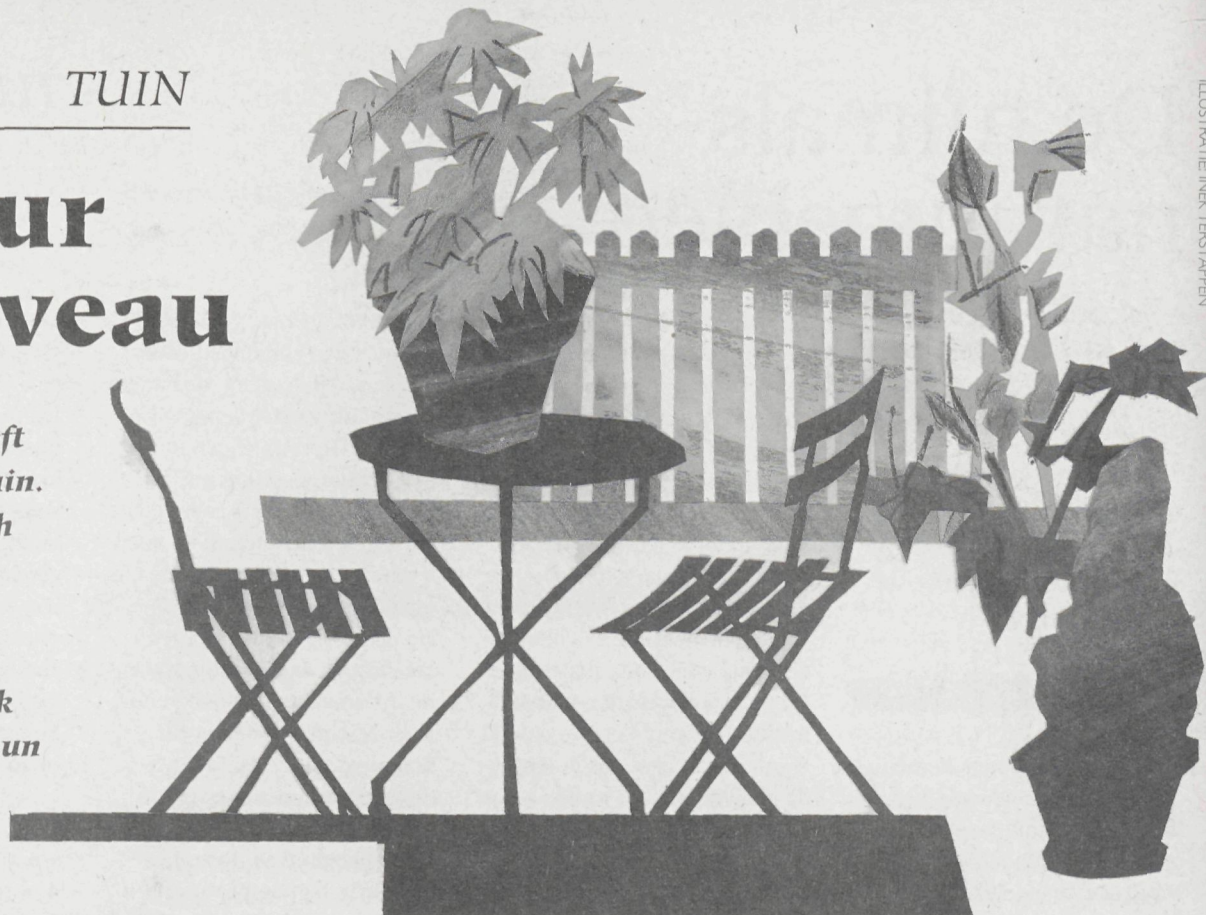

FOTO: MARION WEIZEN

Natuur op niveau

Niet iedereen heeft een weelderige tuin. Velen moeten zich voor de natuur dicht-bij-huis behelpen met een balkon. Maar ook van een balkon kun je een eldorado maken.

ILLUSTRATIE INEK TERSTAPPEN

INGE LENTING

Het eigen klimaat van veel balkons hangt vooral samen met de hoogte en de 'stenige' omgeving. De wind heeft er meer vrij spel dan beneden en het is er in de zomer vaak extra warm. Je kunt veel doen om het 'micro-klimaat' op het balkon niet te extreem te laten worden. Matten van riet of wilgentenen en hogere struikjes breken de wind, wat vlinders je in dank zullen afnemen. Te felle zon in de zomer kun je temperen met een parasol, maar veel natuurlijker is een loofdak: een houten of ijzeren constructie met lei- of klimplanten, die tegelijk kunnen dienen als schuilplaats voor vogels. Kies je voor een houten constructie, dan vormt het hout van robinia, tamme kastanje of (inlandse) eik een goed, weerbestendig alternatief voor tropisch hardhout.

Op een balkon ontbreekt de natuurlijke bodem en zul je de planten in potten moeten zetten. Je zult dan ook potgrond nodig hebben. Vermengd met kokosvezels heeft potgrond een groter absorberend vermogen. Maar volgens Marjon Weijzen, tuinvoorlichter bij de Kleine Aarde, is deze potgrond een dub-

eus product: 'Het is weliswaar een afvalproduct maar de kokosvezelindustrie werkt niet echt milieuvriendelijk.' Ecologische potgrond is verkrijgbaar onder de naam Tellus compostgrond.

Bij de keuze van een pot kun je je fantasie de vrije loop laten: oude plastic afwasteltjes, stukken regenpijp, een houten frame bespannen met gaas, afgedankte pannen, lekke emmers, speciekuipen, terracotta potten of houten bakken. De enige voorwaarde is een gat in de bodem voor een goede waterafvoer, zodat de plant niet verdrinkt. Kies je voor overblijvende planten, let er dan op dat de potten buiten kunnen blijven staan. Terracotta wil als het vocht heeft opgenomen nogal eens kapot vriezen. Binnen zetten is dan het devies. Omdat potplanten slechts een beperkte hoeveelheid grond en dus voedsel tot hun beschikking hebben, zul je ze regelmatig moeten bemesten. Een composthoop op je balkon of zelf getrokken kruidengier zal je burens niet altijd vrolijk maken. Goede alternatieven zijn bloedmeel, beendermeel en gedroogde koemest. Planten in potten zul je ook vaker moeten begieten, in de zomer zeker iedere dag. Giet in de lente en herfst

's ochtends, zodat het water in de loop van de dag op temperatuur kan komen. In de zomer heeft 's avonds gieten de voorkeur in verband met de kans op verbranding en een te snelle verdamping van het water. Ideaal is het als je regenwater via de regenpijp kunt opvangen in een bak. Zorg dan wel voor een overloophogemogelijkheid in de dakgoot.

Planten in potten zijn vaak kwetsbaarder - een pot is niet echt een natuurlijke leefomgeving - en dus ook gevoeliger voor luizenplagen. Op een klein balkon is het nog wel te doen om de luizen van de bladeren te vegen. Spuiten met zeepsop is een ander middel. Ook sommige vogels en bijvoorbeeld de larven van lieveheersbeestjes zijn dol op luizen! Vlinders, hommels en bijen kun je lokken met nectarplanten; vogels zijn gek op zaden, besjes en schuilplaatsen.

De Stichting Oase in Beuningen heeft lijsten met zaadteeltbedrijven en kwekerijen van wilde planten en houtige gewassen. Tel. 024-6771974. Leverancier van Tellus compostgrond is Tellus in Oldenkerke, tel. 0594-213544. Ook verkrijgbaar in de natuurwinkel.

Vragen aan ...

Marjon Weijzen
Tuinvoorlichter

Hoe bestrijd ik luis zonder gif?

Last van luizen krijg je als je plant niet gezond en sterk is én het weer gunstig is voor luis: droog, warm en windstil. Om ze weg te krijgen, doe je er goed aan bestrijders van luizen aan te trekken: lieveheersbeestjes en hun larven, larven van gaasvliegen, zweefvliegen en sommige galmugsoorten, roofwantsen, oorwurmen, sluipwespen en sommige vogels. In een gesloten ruimte kun je lieveheersbeestje, gaasvlieg, galmug of sluipwesp uitzetten. Buiten kun je bijvoorbeeld oorwurmen lokken door een schuilgelegenheid voor ze te maken. Hang een omgekeerde bloempot gevuld met stro of hooi op de gewenste plaats. Zet bloemen in je tuin. Veel zweefvliegen, gaasvliegen en sluipwespen komen af op schermbloemen of platte open bloemen. Met Oost-Indische kers kun je zwarte luis wegvangen.

Een kleine aantasting van luis kun je met een waterspuit te lijf. Gebruik een harde straal en herhaal de bespuiting regelmatig (om de paar dagen). Alternatief is spuiten met een aftreksel van brandnetels (1 kg verse brandnetels 12 uur laten trekken in 10 liter water; 10 gram groene zeep toevoegen) of met een groene-zeepoplossing: 1 tot 3 procent groene zeep oplossen in water en een scheutje spiritus toevoegen. Ook zijn er biologische bestrijdingsmiddelen te koop (bijvoorbeeld Spruzit). Nadeel is dat deze laatste twee bespuitingen breed werken en dus ook de natuurlijke vijanden van de bladluis doden. Bestrijd luizen in een vroeg stadium. Als je plant helemaal onder de luis zit, kun je hem beter wegdoen.

Hoe kom ik van brandnetel, zevenblad, kweek en andere woekeraars af?

Deze hardnekkige wortelonkruiden verspreiden zich razendsnel door je tuin door middel van worteluitlopers. Als je de wortels kapot trekt, lopen de uiteinden zo weer uit. Frezen helpt dan ook niet; verwijderen, uitputten en verstikken wel.

Verwijder grondig alle wortels bij het ompspitten van de grond. Veel werk, maar je bent er vanaf.

Composteer de wortels apart. Je kunt ook gedurende een groeiseizoen de grond bedekt houden om de wortels te verstikken.

Gebruik daartoe landbouwplastic of een dikke laag (30 cm) stro, hooi of houtsnippers.

Ten slotte kun je de planten uitputten door vaak te maaien en het maaisel af te voeren.

Is vruchtwisseling voor aardappels verplicht?

Volgens de nieuwste regelgeving is een vruchtwisseling van 1 op 4 voor aardappelen verplicht, ook voor de amateur. Dat wil zeggen dat op een stuk grond maar eens in de vier jaar aardappelen geteeld mogen worden. Dit om bodemmoeheid te voorkomen. Bodemmoeheid maakt de aardappelen gevoelig voor aaltjes.

Vragen naar Marjon Weijzen, de Kleine Aarde, Postbus 151, 5280 AD Boxtel

Twee auto's

Er zijn weinig dingen opwindender dan een gloednieuwe auto. Het enige wat misschien nog beter is... twee nieuwe auto's winnen! Zo opent het pakket folders, stickers en cadeaubonnen dat ongevraagd in mijn bus viel. Geadresseerd nog wel, fout geadresseerd zelfs. Van wie zou die ellen-de zijn? Reader's Digest? Lecturama? Wehkamp? ECI? Ik stuur die dingen altijd terug en ploeg dus stapels peptalk door over dure auto's met vierwielaandrijving, op zoek naar de afzender. Het blijkt om IFAW te gaan, het International Fund for Animal Welfare. Wapenfeit waar ze over opscheppen in de bedelbrief is een hondje, gered uit een vijver bij Tiel. Echt waar, het staat er. Wie vijftiengig piek schenkt voor het behoud van Tielse hondjes, dingt mee naar de autoprijs. Je mag kiezen tussen twee dure auto's of één heel dure. Twee auto's. Hoeveel hondjes zouden die auto's doodrijden? Hoeveel fietsers, hoeveel wandelaars? Hoeveel natuur gaat er verloren door de productie van en de vervuiling door die auto's? Hoeveel door de oliewinning en wegeaanleg voor die auto's? En dan heb ik het nog niet over de verdere prijzen (hifi, vliegpreizen, horloges), laat staan over de papierberg die verzonden wordt. Ik bel IFAW op voor commentaar. Na een paar honderd keer de bezetton en een afwijzend cassettebandje neemt een mevrouw op. Ik vraag haar of ze weet hoeveel hondjes er jaarlijks door auto's worden doodgereden.

'Meneer', juicht ze, 'daar ben ik het helemaal mee eens. We zien zulke acties niet zo zitten, op het kantoor in Nederland. De afdeling fondsenwerving, op het hoofdkantoor in Amerika, maakt die mailings. Wij vertalen ze alleen maar. We hebben ze onze bezwaren doorgegeven. Maar ze zwaaien met het financieel overzicht en roepen dat die acties zoveel opbrengen. Ook in Nederland. Ontzettend veel geld komt er binnen!' Mijn donatie kunnen ze wel missen. Die bewaar ik voor een bak hondenvoer. Want mocht ik in de buurt van Tiel komen, dan haal ik zelf dat hondje wel uit het water.

Met bijdragen van Koos Dijksterhuis, Roelof Dijksterhuis, Frank van der Lecq, Anneloe Rijpkema, Kim Robroek

Overzetveren

In mijn jeugd was het pontje over het Peizerdiep een attractie. Helaas kwam er een fietsbrug en was er in de provincie Groningen geen pont meer. Tot mijn verrassing vermeldt het boekje *Overzetveren* een seizoenspontje over het Drentsche Diep. Uit het boekje blijkt dat er in heel Nederland ver over de honderd overzetveren zijn. Ongeveer de helft is alleen toegankelijk voor fietsers en voetgangers en slechts in de zomer open. Het boekje in Ansichtaat telt nog geen vijftig bladzijden, maar de lijst is verrassend compleet. Zelfs de bootdiensten naar Engeland staan erin. Slechts het veer in de Oostvaardersplassen ontbreekt, maar dat is dan ook een afgesloten natuurgebied.

Jammer dat de veerponten soms niet bij hun gangbare naam vermeld staan, zoals *Buitenhuizen*, dat Spaarndam met Assendelft verbindt, over het Noordzeekanaal. Het zou handig zijn de kosten van de overtocht op te nemen, want zoals bij het bootje van Loevestein vermeld staat: 'Heen moet ge betalen en weer weer'. In het boekje staan nogal wat type- en drukfouten, en plaatsen en kanalen krijgen soms verkeerde namen. Maar verder geeft *Overzetveren* een schat aan informatie en nodigt het uit tot menige fietstocht, vooral in waterrijke streken.

RD

Overzetveren, Vereniging Vrienden van de Voetveren, ISBN 9080352314, f 14,95, + f 3,- verzendkosten; bestellen: tel. 0180-413304.

Vegetarisch Indonesisch

Tahoe, tempeh en sambal waren de eerste verworvenheden van de multiculturele samenleving. In haar nieuwe kookboek zet Beb Vuyk vegetariërs op een pittig spoor. Het boekje roept herinneringen op aan mijn eerste kookcursussen, waarin een vegetarische nasi met seroendeng en kroepoek emping werd bereid. Ik was mijn tamarinde- en empingvoorraad al bijna vergeten. Nu gaat-ie eraan! Lezend ruik ik de kemirienoten en knoflook al, mmmm. De geurige en smakelijke ingrediënten zijn vrijwel alle wel verkrijgbaar in de toko, gespecialiseerde (super-)markt of natuurwinkel. Vooral de liefhebber van tahoe, tempeh, eieren en katjan idjoe heeft veel aan dit boek, al gaat Vuyk aardappels evenmin uit de weg. Gelukkig hoeft je van de auteur niet per se in een wadjang (wok) te roerbakken, want in een braadpan gaat het ook prima! Ze geeft uitgebreide informatie over rijst koken en stomen, maar rept niet over de hooikist-methode. De tip om groenten te stomen in een plastic zak op de rijst, kan nuttig zijn om energie te besparen, maar dat moet ook zonder plastic kunnen.

AR

Vegetarische recepten uit de Indonesische keuken, Beb Vuyk, Kosmos-Z&K Uitgevers, 1996, ISBN 9021592436, f 19,90.

Vleermuizen

Dertig jaar geleden kregen we bij ons thuis een gaskachel. Mijn vader maakte het kolenhok met de grond gelijk. 'Een vleermuis!' riep hij ineens. Het diertje was in zijn slaap gestoord en zat met opengesperde bek in een hoekje. Mijn vader wilde hem pakken. Een moment later liep hij met een bloedend gat in zijn vinger naar de kraan. Sindsdien ben ik gefascineerd door vleermuizen. Ik ben daarom niet uit de *Atlas van de Nederlandse vleermuizen* weg te slaan. Alle 22 soorten van Nederland staan erin. Vrijwilligers hebben ze opgespoord, afgeluisterd en in kaart gebracht. Informatie over huisvesting, voortplanting, voedsel en gedrag ontbreekt niet. Een apart hoofdstuk is gewijd aan bedreigingen van de vleermuis. Vleermuizen zijn aangevoerd op beschutte holletjes in spouwmuuren en op zolders. En die zijn rap verdwenen. Misschien dat we onze huizen toch wat minder potdicht moeten isoleren. Want vleermuizen zijn goedmoedige dieren die in huis geen schade aanrichten. Vleermuizen laten kruimels en kaas met rust maar ruimen muggen op. Tegen mensen zijn ze niet bijterig, tenzij je hun kolenhok sloopt en ze oppakt.

KD

Atlas van de Nederlandse vleermuizen, KNNV, 1997, ISBN 9050110916, f 49,50. Bestellen door f 57,- (incl. verzendkosten) te gireren naar nr. 13028 t.n.v. KNNV te Utrecht, o.v.v. 'bestelling NB65 Vleermuizen'.

Vogel-paradijzen

Vogelparadijzen maakt de vogelaar lekker met de belangrijkste Europese vogelgebieden. Prachtige kleurenfoto's van wat je waar kunt zien, maken dat je de neiging krijgt je verkijker te pakken en af te reizen. Bij elk gebied staan handige informatieblokken en plattegronden, hoewel niet altijd op schaal. De tekeningen achterin het boek zijn slecht, maar ze zijn toch niet bedoeld voor identificatie. Een groter manco is het ontbreken van een geografisch of vogelregister. Het is bovendien de vraag waarom de auteur geen Griekse vogelparadijzen noemt. Wel heeft hij Les Dombes opgenomen, een schitterend plassen gebied benoorden Lyon, waar Nederlandse vogelaars zelden komen, omdat iedereen doorsjeest naar de Camargue. Les Dombes is goed per trein bereikbaar, wat helaas voor weinig vogelparadijzen geldt. Jammer dat ook dit boek weer uitgaat van natuurvorsers die zich per vliegtuig en auto verplaatsen. Gelukkig hoeft je voor vogels de grens niet over, getuige het gidsje *Belangrijke Vogelgebieden*. Leuk, handzaam boekje, met plattegronden, informatie over bereikbaarheid en mogelijke vogelsoorten. Ik vraag me alleen af waarom de Waddenzee als geheel en ook nog eens als veertien deelgebieden vermeld staat, terwijl geheel Zuid-Limburg ontbreekt.

KD

Vogelparadijzen, A. Gandolfi, Zuid boekproducties, 2e druk

1997, ISBN 9062488137, f 39,95.

Belangrijke Vogelgebieden, T. Eggenhuizen & R.v.d. Tempel, KNNV & Vogelbescherming, 1996, ISBN 9050110924, f 24,95/Bf499.

Streng tuingidsje

De milieuvriendelijke moestuin, een nieuwe tuingids in zakformaat, is niet zonder deugden. Een fraaie vormgeving, een logische hoofdstukindeling, informatie waar mee valt te werken, beknopt en zakelijk gepresenteerd. Kijk bijvoorbeeld naar de lijst van milieuvriendelijke bestrijdingsmiddelen inclusief hun bereidingswijze. Of naar de aandacht voor klein en groot fruit, die in veel andere moestuingidsjes ontbreekt.

Maar het zakformaat eist ook

zijn tol. Ik zou als tuinier ook willen weten wanneer ik mijn groenten ongeveer kan oogsten. Zeker voor beginners zouden illustraties bij de tuingereedschappen verhelderend zijn. En waarom ontbreken een overzicht van milieuvriendelijke leveranciers en een index?

Ten slotte: het gidsje is inzake de vruchtwisseling in vier percelen (aardappel, peul, kool, blad/wortel/vrucht) wel erg streng. Nadeel van dat schema is dat de blad- en wortelgewassen erg weinig ruimte krijgen. Oplossing is (bijvoorbeeld) een zesvakschema met aparte vakken voor blad-, wortel- en vruchtgewassen. Die mogelijkheid hadden de schrijvers in elk geval kunnen noemen.

FvdL

De milieuvriendelijke moestuin, DLV-Team Groen, Uitgeverij Roodbont, 1997, ISBN 9075280122, f 19,90.

Niet voor beginners

Koken met Linda is het tweede kookboek van Linda (van Paul) McCartney. Het kookboek bevat een keur aan vegetarische en veganistische recepten. McCartney beweert rekening te houden met het seizoen, maar ze vergist zich daarin nogal eens. De gebruikte ingrediënten zijn niet allemaal even makkelijk verkrijgbaar, vegetarische poulet bijvoorbeeld. In het hoofdstuk 'barbecue' zijn vegetarische worstjes en burgers steeds de basis. Jammer dat ze geen recepten geeft om zulke vleesvervangers zelf te bereiden! De bereidingswijzen zouden bovendien aan duidelijkheid winnen met tekeningetjes. Ander kritiekpuntje is dat de verhoudingen niet altijd kloppen, bijvoorbeeld: te veel vulling in te weinig deeg. Voor de beginnende kok is het boek daarom niet zo geschikt.

Maar wie al aardig kan koken, krijgt tussen de recepten door allerlei nuttige informatie over bijvoorbeeld rijstsoorten, blind bakken en saffraan. Bovendien staat bij elk recept waar het gerecht mee te combineren valt. En de foto's doen je watertanden!

KR

Koken met Linda, L. McCartney, Kosmos-Z&K Uitgevers, 1996, ISBN 9021528398, f 39,90.

„Duurzame Energie” schoon genoeg

- Investeer in de toekomst met duurzame energie.
- Volg de ontwikkelingen op de voet.
- Met al het nieuws over zon, wind, biomassa.

Ik neem voor 75 gulden duurzame energie een jaarabonnement op

Naam:

Adres:

Stichting Tijdschrift Duurzame Energie
G. Le Belle
Voorweg 9 - 1871 CK Schoorl

Zonder „Duurzame Energie” valt er niet meer te leven

ZONNEHEUVEL

Kamperen met respect voor,
en middenin de natuur

Een persoonlijk en karaktervol kampeerterrein, schitterend gelegen omgeven door bossen, boerenland, heidevelden en pure, archeologische stiltepunten.

Spelen op een strandje met speelvijver, ververst met zuiver bronwater, kinderboerderij, speeltuin, en in de zomervakantie worden kinderen tot 'n jaar of twaalf 'eigenwijs' beziggehouden.

Zelf geen tent? Geen probleem!
Op Zonneheuvel staat een 6 pers. De Waard tent volledig ingericht voor u klaar. Ook te huur: bungalows en stacaravans.

Centrale ligging: kwartier lopen naar het dorp (natuurvoedingswinkel op 900m.), kwartier fietsen naar Assen, de bus stopt voor de deur.

Meer info: Jon en Frank Siebbeles
Asserstraat 25 - 9451 AB ROLDE
Telefoon: (0592) 24 13 62

Unieke kampeervakantie in de Spaanse Pyreneeën

Op ons landgoed, gelegen in de uitlopers van de Spaanse Pyreneeën, (tussen het meer van Banolas en Olot), vindt U géén modern hotel of verwarmd zwembad. Wél bieden wij een aantal ingerichte bungalowtenten en cabañas (tenthuisjes) buiten gezichtsafstand van overige gasten geplaatst op ons landgoed Manso Coguleras. In de ongerepte natuur, bij het stromende water van onze eigen beek, omgeven door bloemen, kruiden, vlinders en vogels, kunt U helemaal Uzelf zijn.

Zonder taalproblemen. Een eigen zwembad hoog in de bergen, een wandeling, onze avonturen-sporten, een rit te paard en de mogelijkheid om te blijven eten maken een verblijf verder tot een unieke belevenis.

Voor f 750,- per cabaña, of f 600,- per bungalowtent per week bent U onze gast. Plaats voor eigen tent f 300,- per week.

Schrijf of bel voor inlichtingen naar: Ineke de Winter Elzenhof 3, 4844 TA Terheyden. Tel: 076-5933006.

MANSO
COGULERAS

GENOEG

Vrekkenkrant gaat op in nieuw blad

De oude *Vrekkenkrant* is definitief ter ziele. Maar de Bussumse uitgever Ewald Wagenaar is de eer toegekomen om de opvolger uit te brengen: het blad *Genoeg*. Voorlopig verschijnt het zes keer per jaar. Een opvallend detail: hoofdredacteur is niemand minder dan Hanneke van Veen, de bedenker en ex-uitgever van de *Vrekkenkrant*.

Een beetje dubbelzinnig was het wel wat het Haagse Vrekken-echtpaar, bestaande uit Rob van Eeden en Hanneke van Veen, nu werkelijk wilde. 'De vrekken houden ermee op', zo viel op te maken uit verschillende publicaties in landelijke kranten. Na vijf jaar vonden ze het genoeg, zo vertelde het duo aan journalisten. De grens van hun mogelijkheden was bereikt. En: 'We willen geen Vrekken BV worden.'

Het Vrekkenechtpaar hoopte echter stilletjes dat er nog iemand in Nederland rondliep die het werk kon voortzetten. Die iemand werd ook gevonden in de persoon van Wagenaar, die de nieuwe krant wilde opzetten met dezelfde 'spirit' als de oude, eveneens zonder advertenties, maar wel dertig pagina's dikker. De hoofdredacteur werd ook gevonden: Hanneke van Veen zelf. De bedoeling was echter om de redactie van de krant 'op afstand' te blijven doen. Ven Veen: 'Maar dat viel niet mee. Inhoudelijk moet ik er toch nog veel aan doen. Er zijn veel meer pagina's te vullen. Samen met de uitgever ben ik echter wel op zoek naar mensen die goede bijdragen zouden kunnen leveren.'

Vast onderdeel van de nieuwe krant, waarop inmiddels 3000 mensen zijn geabonneerd, is een nieuwspagina van de Stichting Zuinigheid met Stijl, die ook gewoon blijft bestaan. Deze heeft als doelstelling een 'gunstig leefklimaat te bevorderen voor een eenvoudige en sobere levensstijl'. Een doel dat volgens de Vrekken nog lang niet is bereikt, aangezien consuminderaars door veel Nederlanders nog 'meewarrig' worden bekeken.

LL

Genoeg is verkrijgbaar in de kiosk. Prijs f4,95.

DE NAAST DEKVERF, BEITS, MUURVERF EN VLOERPRODUKTE

AURO

NATUURVERF

TEL 035.6945717

HEFT - AURO - PRODUCTEN

SPECIEFIEKE TOEPASSING

DE MET WATER OF CITRUSOLIE VERDUNBAAR ZIJN, VOOR

DRUKKERIJ MACULA

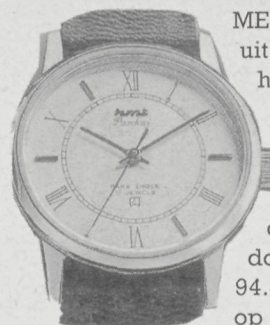

Mooi drukwerk

...is mensenwerk, met respect voor het milieu.

DRUKKERIJ MACULA DRUKT O.A. VOOR MILIEU DEFENSIE, DE KLEINE AARDE, PAX CHRISTI, SOLIDARIDAD, DIERENBESCHERMING, IVN, LEKKER DIER.

DRUKKERIJ MACULA B.V. • PARKLAAN 13 BOSKOOOP • POSTBUS 244 • 2770 AE BOSKOOOP
TELEFOON: 0172 - 214381 • FAX: 0172 - 214692

MECHANISCHE HORLOGES

uit India. Keuze uit ruim 60 modellen, handopwindbaar of automatisch, 15 maanden garantie.

Opbrengsten t.b.v. kleinschaligehulpprojecten in India.

Een kleurenbrochure incl. waardebbon voor f 15,- kunt u bestellen door f 10,- over te maken op banknr. 94.37.67.830 of op giro 3503693 van HMT IMPORT

BENELUX, Postbus 495,
7200 AL Zutphen tel. Nr. 0575-530790. WATCHES

De ommekeer

tamme kastanje

bouw- en meubelhout, parket, palen, tuinhout, hekken zagerij en schaverij AURO natuurverven

Badhoevelaan 31 - 1171 DA Badhoevedorp
tel. 020-6598477

open: ma t/m vrij. 10.00 tot 17.30 uur
koopav.: vrij. 19.00 tot 21.00 uur

nieuwetijds winkel

1001 zinvolle kado's

NEW AGE EN ONTSPANNENDE MUZIEK

ESOTERISCHE BOEKEN, POSTERS EN KAARTEN

WIEROOK, MASSAGEOLIEN, PENDELS, TAROTKAARTEN EN BACHREMEDIES

HOPI EN NAVAJO SIERADEN

Oudegracht 207
(bij de hamburgerbrug)
3511 NH Utrecht
tel. 030 - 2318233

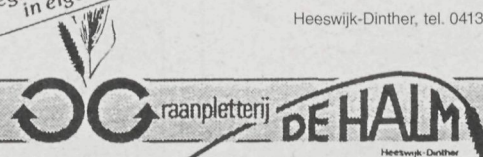

Graanvlokken van de Halm

Al jaren heerlijke biologische graanvlokken en muesli's van een schone landbouw

Heeswijk-Dinther, tel. 0413 29 30 90

Begin een goed milieu in eigen land!

20 JAAR LANG

Deskundigheid in top-wijnen uit betrouwbare ecologische bronnen

VRAAG OM EEN UITGEBREIDE FOLDER

Chateau Prodor

gecontroleerde biologische wijnen

Tel. 0320 24 37 28 Fax 0320 24 17 17
Kempenaar 01-28 8242 BA Lelystad

DEBUNDEL

Amersfoort Trepein
Bloemendalsestraat 53 - (033) 475 95 65
Arnhem De Woonwinkel
Wielakkerstraat 14 - (026) 351 02 04
Rotterdam Vanbinnen
Overschiese dorpsstraat 68 - (010) 437 05 63
Nijmegen Atrium
Daalseweg 109 - (024) 323 45 41
Breda Natuur in Vorm
Terheydenstraat 3c - (076) 522 95 17

WINKELS VOOR **natuurlijk** WONEN

MILIEUVRIENDELIJK BOUWEN EN WONEN BEGINT BIJ U THUIS, EEN GOED ADVIES BEGINT BIJ DE BUNDEL

Natuurtuinen

Adviezen, aanleg en onderhoud.
Tevens gespecialiseerd in
bosaanleg en -onderhoud.

Voor info of een folder:
Stichting Nieuwwerk
T.a.v. A.S. Vries
Antwoordnummer 167
6700 VB Wageningen

Meer weten
over de
advertentie-
mogelijkheden!

BEL

Heleen Petter

0411-68 49 21

Naaktslakken tasten o.a.
plantenwortels aan. Bestrijd
ze in de grond op
milieuvriendelijke wijze met
'Nematoden'.

Nieuw van Brimex!

Natuurlijke milieuvriendelijke producten

Postbus 4784, 4803 ET Breda
Tel. 076 - 565 67 59, fax 076 - 560 01 88

jan franssen bouwbiologisch

binnenhuisarchitekt

wonen in een gezond huis,
interieuradvies en ontwerp
van woon- en werkruimten,
advies bij renovatie en ver-
bouwings- plannen, tekeningen
voor bouw aanvragen.

026 443 75 83

Wielakkerstraat 14 6811 DB Arnhem

Kampeer- vakantie op Can Banal

In de Spaanse Pyreneeën, ongeveer 50 km
van de Middellandse Zee, ligt het landgoed
Can Banal, 85 ha groot in een prachtige bos-
rijke vallei. U kunt hier kamperen midden in
de natuur. Er is een klein restaurant en een
winkel. In het hoogseizoen zijn er dagex-
cursies (wandelen en paardrijden). Ook voor
kinderen zijn er volop activiteiten.

Vraag de brochure aan: tel. 0570-614561

Een vouwbroekje
van wol...

dat is heel fijn voor
uw baby en erg
vriendelijk
voor het milieu!

Bel 0529 40 11 42 voor informatie,
prijzen en verkoopadressen.

Wol- wikkel

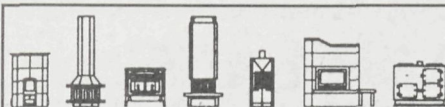
NEDERLAND

KERKSTRAAT 15a, 7722 LR HOONHORST, GEM. DALFSEN

OOK VERKRIJGBAAR BIJ: AMERSFOORT, TOMTE
TUMMETOT, 033 461 38 69.

BREDA, LEANDER,	076 520 50 86
DEN BOSCH, DE VUURVOGEL,	073 613 24 57
EINDHOVEN, DE TOERMALIJN,	040 245 05 47
LEIDEN, DE HOORN VAN DONGEN,	071 512 52 91
NIJMEGEN, DE REGENBOOG,	024 322 12 62
ROTTERDAM, ZONNEWIJZER,	010 413 54 95
UTRECHT, DE NATUURWINKEL,	030 231 63 13
ZWOLLE, DE ZONNEBLOEM,	038 422 75 76

BOS

**OPEN HAARDEN, KACHELS
AGA FORNUIZEN**

Waalweg 28, 3999 NS Tull en 't Waal (bij Nieuwegein Zuid)
tel: 030 606 22 84, fax: 030 606 74 32
Open van di. t/m zat. van 09.00-17.00 uur.

NATUURTOCHTEN IN DE BIESBOSCH

Rondvaarten met fluisterboot in het
nationaal park, die vaart op zonne-energie.
Geniet van water, moeras,
kijk naar bevers, planten, vogels!

Afvaart vanuit Hank.

Prijs f 17,50 pp. voor tocht van 4 uur.

Informatie & reserveringen:
voor groepen tot 40 personen.
Frans Peeters, 0162-403666

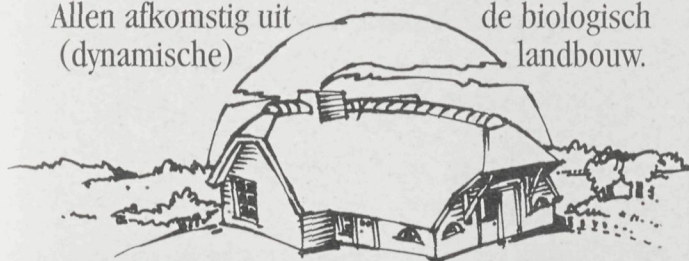

De Rit Dé specialist in bijzondere produkten.

De Rit is dé specialist op het gebied van honingprodukten. Van pure onverhitte honing, honingwafels, honingkoeken, mede en konfiture gezoet met honing, tot mosterd, mayonaise en sausjes met een vleugje honing.

Maar ook cosmetica en andere natuurvoedingsprodukten zoals conserven, deegwaren en kruiden.

Allen afkomstig uit de biologisch
(dynamische) landbouw.

RETSEIJSTRAAT 4 - 4011 JP ZOELN - TEL. 0344-681653

MEER BELEVEN IN MINDER KILOMETERS

Per fietsbus of fietstrein? Naar 120 bestemmingen vanaf f 100,-.
Verzorgde **fietskampeervakantie** (groep) of **hotelvakantie** (individueel).
Tientallen mogelijkheden in binnen- en buitenland.

Fietskaart, fietsroute of reisgids?

Het grootste assortiment voor de fietsvakantiegeanger!
Bel voor de brochure, of beter nog: kom langs!

**BIKECENTRAAL
FIETSVAKANTIEWINKEL**

Hét reisburo voor uw fietsvakantieplezier!
Spoorlaan 19, 3445 AE Woerden, 0348 421844

Zelf uw afvalwater zuiveren!

ECOFYT

HELOFYTFILTERS

ONTWERP & AANLEG

Milieuvriendelijk
Maatwerk
Eenvoudige techniek
Rendabel
Gebruiksvriendelijk
Onderhoudsarm
Zéér laag energieverbruik
Hoge reinigende prestaties

voor meer informatie of brochure:

HOOLKOT 5 5688 JA OIRSCHOT TEL/FAX: 0499-574093

Alles kan op de fiets!

Bijzondere fietsen en accessoires voor recreatie en groot en klein transport.

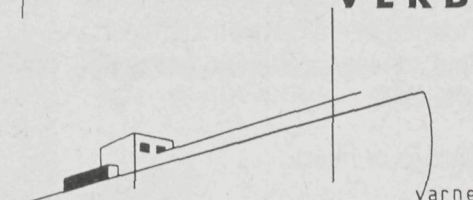
- Verkoop/verhuur van o.a. Babybike, fietskarren, aanhangfietsen.
- Wij bedenken en verkopen fietsoplossingen voor particulieren en bedrijven.
- Lasten tot 250 kg (o.a. Christiana, Traffic).
- Fietsen voor mensen met een handicap.

- Agent voor Nederland van Bike Culture Quarterly en Encyclopedia (belevering weder-verkopers, nalevering oude nummers, etc.).

Wij werken op afspraak:
bel -ook voor advies- 030 2961015

MILIEUVRIENDELIJK VERBOUWEN

v.o.f. Varne
Postbus 5093
1380 GB Weesp
Tel.: 0652 975772

Timmerbedrijf Varne verbouwt in en rond uw huis met zo min mogelijk milieubelastende materialen. Wij leveren degelijk maatwerk voor een zeer redelijke prijs. Varne heeft een varende werkplaats, is dus door het hele land inzetbaar en zorgt al 18 jaar voor een goed alternatief.

Ideële Verzekeringen

10% van onze omzet besteden wij bij: Artsen Zonder Grenzen, het International Tree Fund, Gered Gereedschap, het World Tree Fund, Pop against Racism en Het Noordhollands Landschap.

Voor 't zelfde geld verzekert u zich van een betere wereld.
Tel: 020 - 490 44 60

Stuur mij geheel vrijblijvend informatie over:

- ☐ Ideële Verzekeringen.
- ☐ Inboedel/ Opstalverzekering.
- ☐ Particuliere aansprakelijkheidsverzekering.
- ☐ Ziektekostenverzekering.
- ☐ Levensverzekeringen/ Pensioenen.
- ☐ Koopsompolissen.
- ☐ Hypotheken.
- ☐ Groene autoverzekeringen.
- ☐ .....

Naam: _____ M/V

Adres: _____

Postcode: _____ Woonplaats: _____

Telefoon: _____ avond/dag

Stuur 'm in een ongefrankeerde envelop aan:

Ideële Verzekeringen

Antwoordnummer 43323

1020 WD Amsterdam

Bezoek op afspraak: Durgerdammerdijk 198,
Amsterdam-Noord

CAMPING DE ROOS

Ruim opgezet kampeerterrein, fraai gelegen in zacht glooiend rivierduinlandschap aan de Overijsselse Vecht, biedt u een grote variatie aan bekoorlijke plaatsen voor een ontspannen kampeervakantie in een rustige, harmonieuze sfeer. Er is een Gimsel winkel waar natuurvoeding verkocht wordt. Bovendien verhuur van rustig gelegen bungalows en volledig ingerichte De Waard tenten.

Heeft u belangstelling? Vraag een folder!

BEERZERWEG 10, 7736 PJ BEERZE-OMMEN
TELEFOON (0523) 251234 FAX (0523) 251903

**DE KLEINE
AARDE**

DE KLEINE AARDE

een geschikte locatie voor vergaderingen, beleidsdagen, recepties of feesten

- overnachtingsmogelijkheid voor maximaal 20 personen
- wij verzorgen uw lunch of diner
- programma's op maat
- het hele jaar door rondleidingen en excursies

Voor meer informatie en boekingen:

Jol Moors
De Kleine Aarde
Postbus 151
5280 AD Boxtel
Tel. 0411 684921

BLAAUW

Kamperen en bungalows

Kom eens naar Friesland

NATUURKAMPEERTERREIN BLAAUW

Temidden van de Friese Meren ligt het landgoed Eysinga-State. Natuurkampeerterein Blauw ligt in de bossen van dit landgoed.

Grote, oude eiken, dennen en beuken omzomen dit terrein en geven het een karaktervolle sfeer. Het is hier nog echt natuurlijk kamperen. Blauw: Een groen, beschut terrein voor de sportieve kampeerder. Fiets-, kano-, roei-, en wandelmogelijkheden bij uitstek. Ook is er op het landgoed een algemeen kampeerterein met een speeltuin, zwembad en (in het hoogseizoen) kinderactiviteiten.

Tevens enkele bungalows te huur.

Bij BLAAUW is er ALTIJD PLAATS.

BLAAUW - Langweerderweg 4 - St. Nicolaasga
Tel. 0513-431361 Fax 0513-432631

Ja

Graag ontvang ik gratis uitgebreide informatie over

ecologische ☐ keukens ☐ meubels

☐ AURO natuurverven

☐ STICKRE

Naam _____ m/v

Adres _____

Postcode _____

Woonplaats _____

Tel. _____

Vul in en stuur op naar Splinter, Antwoordnummer 3099, 8000 WB Zwolle, tel. (038) 460 13 60.

meubelmakerij
Splinter

Natuurlijk wonen

KEUKENS

Ambachtelijke
Houtbewerking

Broekstraat 2
6828 PZ Arnhem
Tel: 026-3519394

Profiel 1

Modern design of rustiek,
uw wensen in konstruktief overleg
uitgewerkt in duurzame materialen.

Ook advies en organisatie met betrekking tot
hout en houtprodukten. Alles kan!

Te huur 2-4 persoonshuisjes op boerderij met Limousinvee, schapen en pony's, in een zeer rustige, zonnige en bosrijke omgeving aan de Gorges de l'Auvézère in de Dordogne, Frankrijk.

Uitermate geschikt voor het maken van wandelingen.

H. van Dongen,
Tel. 0033553621799.

WATER- ENERGIEBESPAREND!

- Clivus Multrum recycle / compost toiletten (voor 2 tot 200 personen)
- Grijswater zuiveringsinstallatie
    > riolering overbodig
- Regenwateropvang & zuivering
- Water- & energiebesp. onderdelen voor kranen, douches en toilet
    > 80% drinkwaterbesparing

ECOSAVE

Bel of schrijf voor onze producten:
Noorderbaan 25 Biddinghuizen (NL) 0321 332038
Flierenbos 67 Arendonk, België 014 672004

GORDIJN IN UW KLEUR

Zeebra drukt op stoffen als zijde, linnen en (ecologische) katoen. En u kunt kiezen: basisstof, dessin, kleurstelling. Zo maakt u een raam warm en voornaam. Zo plooit u 'de kleur' van uw interieur.

Toonderij en drukkerij:
Waterloweg 47, Ede Gld.,
tel. (0318) 65 21 84.
Open: vrijdag 13 - 21,
zat. 10 - 18 uur en op afspraak.

handbedrukt

ZEEBRA
EDE

Leren timmeren, inlijsten,
meubelstofferen, loodgieten,
stucadoren, fietsen maken etc, etc
in één week ? Dat kan!

ST DOE ZELF SCHOLEN

A'DAM EN R'DAM

Info: 020 6247048

010 4119877

Alles voor het zelf maken voor amateur en vakman

Van: meel, bloem, deeg, brood, muesli, boter, kaas, yoghurt, kaarsen, ijs, zuurkool, bier, wijn, likeur, alcohol-sterilisator, noten-deegpasta's, kiemen, cosmetica, sappen, wecken, gevitalseerd water, zuiver water, drogen, stomen, pasteuriseren van groente fruit en kruiden, tarwegras-sap, koolzuur in het water brengen, olie persen, koffie malen, geuren verspreiden, vlees en kaas snijden.

Ook verkrijgbaar: graanmolens, etherische oliën, cosmetica, vele artikelen voor de keuken. Dit alles met gezonde en natuurlijke producten. *Leuk om te geven, leuk om te ontvangen.*

De natuurlijke Molen Hilversumstraat 98 6843 DL Arnhem Tel.
026-3812320 Fax 026-3819840 Email adres: natmolen @antenna.nl
Internet: <http://www.antenna.nl/natmolen/>

Zo te zien bent u vrij grondig...

...maar gaat u ook écht tot op de bodem?

Een goede verzorging van uw tuin is een delicaat proces. Het is dan ook niet meer dan logisch dat u de zaken grondig aanpakt. ASEF helpt u daarbij. Wij zorgen er allereerst voor dat u kunt beginnen bij het begin. Door vervolgens onze Bio-producten te gebruiken, bent u verzekerd van een goede én bewuste verzorging.

Als u exact wilt weten wat uw tuin aan voeding nodig heeft, moet u eigenlijk eerst letterlijk tot op de bodem gaan. Daarvoor kunt u gebruik maken van de unieke ASEF Bodemanalyse-service. Wij analyseren het door u opgestuurde grondmonster. Na uitgebreid laboratoriumonderzoek krijgt u een persoonlijk verbeter- en onderhoudsadvies via uw tuincentrum of speciaalzaak. Of het nu gaat om het gazon, de planten of de groentetuin.

Als u daarna de ASEF Bio-producten gebruikt weet u zeker dat u zonder risico's en milieubewust tuiniert. Bovendien gebruikt u nooit meer dan strikt noodzakelijk is. Een veilig gevoel.

Voor meer informatie:
De Groene Telefoon 0316 - 291342

ASEF biedt een compleet programma Bio-producten voor onder andere gazonbemesting en voeding voor binnen- en buitenplanten.

asef **BiO**

Het groene gevoel

BEWUSTE MENSEN KOPEN ECO-KLEDING

Kom **nu** langs! Onze nieuwe collectie bestaat uit de lekkerste kleren in de mooiste kleuren.

Wij hebben zomerse kleren van **biologisch** katoen & linnen en **gecontroleerde** hennep & zijde. en.. een eerlijke beloning voor de makers geeft een extra goed gevoel!

Falkland: Dr. Hermansstr 21-23. 3971 CJ
Driebergen 0343-518155

Obilot natuurtextiel:

Groenmarkt 1. 7201 HW
Zutphen. 0575-517091

SCHONE ZAKEN:

Boterdiep 16. 9712 LN
Groningen. 050-5891515

De Awareness Winkel:

Weteringschans 143.
Amsterdam. 020-6381059

Eerlijk advies op het gebied van sparen, beleggen, pensioen en hypotheek.

Desgewenst maken wij een compleet financieel plan -ook van uw fiscale situatie-, van nu tot na uw pensioen. Dat geeft u de vrijheid om keuzes te maken!

Een Groen Pensioen...

Dat betekent dat wij alle mogelijkheden kennen om uw geld verantwoord en milieuvriendelijk te beheren. Wij werken met zowel 'groene' als 'gewone' beleggings- en verzekeringsprodukten en geven daarover **onafhankelijk** advies.

Onze uitgebreide brochure met achtergrondinformatie en voorbeelden sturen wij u graag toe.

Ons telefoonnummer is 020 - 622 99 06

DE EENHOORN
BEDRIJFS- EN PENSIOENADVIESBUREAU
SARPHATIKADE 7 • 1017 WV AMSTERDAM

JAM MAKEN MET MARMELLO

want minder zoet smaakt wel zo goed

Marmello is een geleerpoeder voor het maken van jam met weinig of zonder suiker. Op basis van citrusespectine garandeert Marmello een stevige gelei na slechts 1 minuut koken. Marmello bevat geen conserveermiddel.

Er zijn twee soorten Marmello:

1. Jam maken met weinig suikertoevoeging
2. Jam maken met weinig suiker (tot 800 g suiker per kilo fruit)

Marmello is verpakt in een doosje voor 2 kilo fruit, een voordeelpak voor 4 kilo fruit en een potje voor 10 kilo fruit. Marmello is verkrijgbaar bij drogisterij, reformhuis en natuurvoedingswinkel. Bel ons voor een gratis informatiepakket.

PIRAMIDE

VEELZIJDIG IN BIOLOGISCHE KRUIDEN

Veenendaal (NL) 0318 - 51 91 39

ekoland

**DELICATESSE
EKO-JAMS**

- ✓ 100% puur fruit
- ✓ dus zonder toegevoegde suiker

De natuur in goede handen

Verkrijgbaar bij uw natuurwinkel

Otto Koedijk (39) maakte draaide zijn eerste hout in 1977 op de Kleine Aarde. Vier jaar later begon hij een werkplaats met een eigen draaibank. Sinds 1988 verdient Koedijk zijn brood met hout draaien.

Behalve decoratief spul als schalen, vazen, kandelaars en dierfiguren draait hij meubels, voorzittershamers en heeft hij al het draaiwerk gedaan voor een Schiedamse logger, een zeilboot. Zo vervaardigde hij jufferblokken, korvijnagels en hemelboenders. In de top van de mast van oude schepen zit een gat, waarin jaarlijks een paar liter lijnolie gegooid werd. De olie drong het hout van de mast in en conserveerde het. Op dat gat zat een soort dop: de hemelboender. 'Pas als een schipper zijn boot had afbetaald, mocht hij die hemelboender verven. Dat gebeurde met goudverf, zodat men van heinde en ver aan de blinkende mast kon zien dat hier een schipper voer met eigen boot.'

Uitsluitend inlands hout komt onder Koedijks beitel. Kersen-, eiken-, beuken-, taxus-, linden-, zelfs gouden regen-hout(foto) verwerkt hij.

Otto Koedijk, Brummen, tel. 0575-564658.

Nieuw van de Kleine Aarde:

BROOD UIT EIGEN OVEN

Wat smaakt beter, wat ruikt lekkerder dan versgebakken brood? Iers brood, karnemelkstoet, paashaasjes, zuurdesembrood; iedereen kan het zelf bakken.

Brood uit eigen oven, een praktische handleiding voor wie zelf brood bakt of dat eens wil proberen. Baktips, broodnieuws en natuurlijk een heleboel recepten.

Brood uit eigen oven is nummer 40 in de serie Ecologische Alternatieven.

56 p., geïll., ISBN 9064542929

f13,-/Bf 260

Speciale jubileum-uitgave:

15 AARDSE VERHALEN

Natuur, landschap en milieu zijn een bron van literaire inspiratie. In deze verhalen van onder anderen Wim de Bie, Midas Dekkers en Renate Dorrestein ligt het accent op de zorg voor of juist de nonchalance waarmee mensen omgaan met de wereld waarin ze leven. Lydia Roods bijdrage, *Oerdrang*, is ook te vinden in dit tijdschrift. Het boek is te verkrijgen via het Lentefonds, waaruit de Kleine Aarde een kinderspeelplaats financiert. Wie f25,-/Bf 500 of meer gireert o.v.v.

'Lentefonds', krijgt het boek thuisgestuurd.

15 Aardse Verhalen

ca. 110 p., ISBN 90 6825 1813

ZILVEREN JUBILEUM-AANBIEDING:

Zomer-Zilveruitje

Een brunch op de Kleine Aarde, een rondleiding door het bezoekerscentrum en de tuinen. U bekijkt het eerste eco-huis van Nederland, leert het helofytenfilter kennen, bezoekt de bijenstal en doet ideeën op voor een bloemen-, moes-, rots-, kruiden- of vlindertuin. Koffie, thee en limonade staan klaar. Kinderen vermaken zich met de poppenkast en leren jongleren!

De Zilveruitjes vinden plaats op de zondagen 13 en 27 juli en 10 en 24 augustus. Brunch om 12.00 uur.

Dit alles voor de vriendelijke zilverprijs van f25,-!

Kinderen tot 6 jaar gratis.

Kinderen van 7-12 jaar f15,-.

De Kleine Aarde, Het Klaverblad 1, Boxtel.

Nog leverbaar:

INMAKEN

& bewaren van groente en fruit

Een wintervoorraad van zomerovervloed

36 p., geïll., ISBN 90

6454 2562

f10,50/Bf 210

JAM maken

zonder suiker

De frisse smaak van vruchten

36 p., geïll., ISBN 90

6454 2678

f10,50/Bf 210

Een catalogus met alle publicaties van de Kleine Aarde krijgt u op aanvraag.

In de **Kleine Aarde-winkel** zijn sieraden, kunstnijverheid, boeken, zaden, zeepjes, kantoorspullen, levensmiddelen, ansichten te koop. Alles eerlijk verhandeld en milieuvriendelijk geproduceerd. Het Klaverblad 1, Boxtel.

Bestellen?

Gireer het juiste bedrag naar gironr. 52730 van de Kleine Aarde in Boxtel, o.v.v. de gewenste titel(s). Voor België is het gironr. 000-1137770-57. Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten.

Bezoek 29 juni de grote open jubileum-dag! Toegang gratis!